

A TEMESVÁRI KÖNYVNYOMDÁSZAT ÉS HIRLAPIRODALOM TÖRTÉNETE

Irta

DR. BERKESZI ISTVÁN

**temesvári állami főreáliskolai tanár,
a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat titkára.**

Kiadta

**a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat
és Temesvár szab. kir. város közönsége.**

**Temesvár.
Csanád-egyházmegyei könyvnyomda.
1900.**

TARTALOM

Előszó

ELSŐ RÉSZ. A KÖNYVNYOMDÁSZAT.

1. §. Miért maradt el Temesvár oly sokáig a nyomdászat terén? A XVIII. század nyomdászai: Heimerl, Slovatzeck, Jonas Jakab József; a XIX. század nyomdászai: Klapka József, Beichel József, a Hazayak, a fiók államnyomda, Förk K. G., Steger Ernő, a Magyar testvérek. Az újabb nyomdák.
2. §. A censura gyakorlása Temesváron. Temesvár város és Temes vármegye álláspontja a sajtószabadság ügyében. Az 1848. márcziusi napok. A vojvodina kora. A sajtóbíróságok felállítása
3. §. A temesvári nyomdák és nyomdatulajdonosok áttekintése
4. §. A temesvári nyomdák száma időszakonként

MÁSODIK RÉSZ. A HIRLAPIRODALOM TÖRTÉNETE.

1. §. A magyarországi hírlapirodalom keletkezése. Hírlapolvasóink a XVIII. században. Hírlap-irodalmunk fejlődésének akadályai általában és Temesváron különösen. A hazai első hírlapok és a temesvári első hírlap. A hírlapolvasási vágy fellendülése a múlt század végén. Ennek dacára hazai hírlapjaink csak tengődnek. A temesvári modernebb hírlapírás kezdete 1840-ben. Fellendülése kivált 1867 után. A temesvári hírlapirodalom jelentősége, kiválóbb képviselői.
2. §. A német hírlapirodalom. Az egyes hírlapok és folyóiratok
3. §. A magyar hírlapirodalom. Pesty Frigyes. - Az egyes hírlapok és folyóiratok
4. §. Vegyes, magyar-német hírlapok és folyóiratok
5. §. Román hírlapok és folyóiratok
6. §. Szerb hírlapok és folyóiratok

HARMADIK RÉSZ. A HIRLAPOK ÉS FOLYÓIRATOK STATISZTIKÁJA.

1. §. A temesvári hírlapok és folyóiratok, nyelvi minőségök és megjelenések sorrendje szerint
2. §. A hírlapok és folyóiratok beosztása tartalmuk szerint
3. §. A temesvári hírlapok és folyóiratok időközi megjelenések szerint
4. §. A hírlapok számának gyarapodása időközönként

FÜGGELÉK. A TEMESVÁRI KÖNYVNYOMDÁKBAN 1771-TŐL 1871-IG NYOMTATOTT KÖNYVEK JEGYZÉKE.

PESTY FRIGYES
TEMESVÁR SZÜLÖTTE, EGYKORI POLGÁRA
ÉS A TEMESVÁRI MAGYAR HIRLAPIRODALOM MEGALAPÍTÓJA
EMLÉKÉNEK.

Előszó

Nyomdászata történetét már több hazai városunk megíratta, de idáig ezek között Temesvár nem volt. Igaz, hogy Temesvár nyomdászata aránylag igen fiatal: alig 130 évre tekinthet vissza; de az utolsó 32 év alatt oly nagy arányokban fejlődött, hogy ebben a tekintetben vidéki városaink között alig akadunk párjára. Épen ilyen, vagy még nagyobb arányu hírlapirodalmának fejlődése is. Alig jött létre Temesváron az első nyomda, vele megszületett a temesvári hírlapírás is, mely alkotmányunk visszaállítása óta oly nagy mérvet öltött, hogy már 1868-ban három, 1882-ben hét napilap jelent meg; 1895-ben pedig a temesvári hírlapok és folyóiratok száma már 32-re emelkedett. Ekkora hírlapirodalmat egyik vidéki városunk sem bír felmutatni. Megmagyarázza ezt egyrészt úgy a város mint a vidék vegyesnyelvű lakossága, másrészt iparának és kereskedelmének gyors fellendülése és a lakosság értelmi fejlettsége. Ugyanis Temesvárnak immár közel ötvenezer lakója között a földműves osztály alig van képviselve, de annál több a gyári munkás, az iparos, a kereskedő, a hivatalnok, a katona és a szellemi munka embere; szóval igen sok az olyanok száma, kiknél a hírlapolvasás mai nap már lelki szükségét képez.

Temesváron 1771-től 1898 végeig 144-féle hírlap és folyóirat jelent meg, de idáig még azokat senki össze nem gyűjtötte, se le nem írta. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat csak az újabb idők alkotása; csak az újabbi kiválóbb lapokat és folyóiratokat őrzi, a mennyiben kiadóik azt felajánlották. A városi könyvtár még csak csirájában van; pedig ez volna hivatva, hogy a többek között a helybeli nyomdák termékeit, kivált a hírlapokat és folyóiratokat, - még pedig a multa vonatkozólag is - lehetőleg teljes számmal összegyűjtse és a jövőnek megőrizze. Aránylag mégis ez a kis könyvtár tartalmaz legtöbbet a helyi lapokból, de mégis édes kevés az, a mi eddig van, sőt az Országos Hírlapkönyvtár is nagyon fogyatékos a temesvári hírlapokban, mert az 1848. évi XVIII. törvénycikknek azt a rendelkezését, hogy a nyomdák minden nyomtatványukból egy-egy példányt a nemzeti Múzeumnak is megküldjenek, még az alkotmányos időszakban is csak hézagosan, az abszolutismus idejében pedig épen nem hajtották végre.

A hiányokat teljesen pótolni most már nem is lehetséges; de legalább gyűjtsük össze vidékenként azt a mi még megszerezhető. Az egyes törvényhatóságok, városok pedig irassák meg területük hírlapirodalmát, az egyes hírlapok és folyóiratok könyvészeti leírásával; állítsák össze hírlapjaik teljes lajstromát, mert a míg ez nincs meg, addig gondolni sem lehet a magyarországi teljes hírlapirodalom megírására és a hírlapstatisztika összeállítására. Törvényhatóságaink úgy a közügynek mint magoknak is szolgálatot tesznek ezzel, mert nem hiába mondja azt Labonlaye, hogy egy-egy ország vagy város szellemi fejlettségét legjobban hírlapjainak számából és minőségéből lehet megítélni.

Temesvár szab. kir. város közönségét ez a szempont vezérelte, mikor elhatározta, hogy nyomdászata és hírlapirodalma történetét a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulattal közösen kiadja.

Két év óta foglalkozom a temesvári nyomdászat és hírlapirodalom történetével. Átnéztem a helybeli könyvtárakon kívül az Országos Hírlapkönyvtárt, de mindezekben a temesvári hírlapoknak ötöd részét sem találtam. Utána jártam, a mennyiben ez most még lehetséges volt, a volt szerkesztőknél, kiadóknál, nyomdászoknál és magán feleknél, a kik egy vagy más tekintetben adtak felvilágosítást, néha egy pár hírlapszámot is. Felhívásokat tettem közzé a helybeli lapokba, melynek volt is némi eredménye, de még sem annyi, hogy Temesvár valamennyi hírlapját és folyóiratát közvetlen tapasztalásból ismerhettem volna meg. A legrégebbiekhez, sőt még egy-két újabbhoz is, nem bírtam hozzá jutni, úgy hogy a temesvári 144

hírlap és folyóirat közül 22-öt nem láttam, csak idézetekből, felhívásokból vagy levéltári adatokból ismerem.

Legtöbb adatot merítettem Temesvár sz. kir. város levéltárából. Átolvastam 1782-től 1898-ig az évi indexeket, s ezek alapján a jegyzőkönyvek illető helyeit vagy magukat a hivatalos iratokat is. Sajnos, de meg kell jegyezni, hogy a városi levéltár a múlt századból nagyon kevés iratot őrzött meg, mert helykímélés tekintetéből már e század elején kiselejtezték s a szükségtelennek vélt írásokat megsemmisítették. Így a XVIII. századnál egyedül az indexre és a jegyzőkönyvekre vagyunk utalva, de a jegyzőkönyvek is csak 1782 óta vannak meg szakadatlanul. Előbbi időkből úgy index mint jegyzőkönyv csak az 1761-1768. évekről van; 1801-től már nem csak a jegyzőkönyvek vannak meg, hanem a reá vonatkozó hivatalos írások is, bár ezek sem hiánytalanul. A Klapka Józsefre vonatkozó adatok nagy részét, úgy az ő arcképét is,¹ magától Klapka József leányától, Klapka Julia úrnőtől kaptam, kinek mindezekért itten is hálás köszönetet mondok. Hogy Klapka József alakjával és működésével több lapon keresztül foglalkozom ebben a munkában, teszem ezt azért, mert a Klapka György 1848/49-ki honvédtábornok, majd temesvári képviselő atyja mindenképpen méltó arra, hogy őt jobban ismerjük mint eddig.

A polgárok névjegyzéke 1717-től 1837-ig szintén jó forrásul szolgált, de erre is meg kell jegyezni, hogy azt már a XVIII. század második felében sem vezették pontosan, mert sok felvett polgár kimaradt belőle.

A nyomdászatra vonatkozó XVIII. századbeli adatok hiányát igyekeztem pótolni az Országos Levéltárból, Temesmegye levéltárából, sőt némi pótlékot a Délmagyarorsz. Tört. és Régész. Muz.-Társulat levéltárában is találtam. Adatokat szereztem még a csanádi püspökség levéltárából, a temesvári m. k. postaigazgatóságtól és a kir. ügyészségtől is. Köszönettel tartozom dr. Baróti Lajos úrnak, a kiváló történetírónak is, ki kérésemre szíves volt az egykori temesvári adminisztrációnak nem régen még Temesváron volt, de most már az Országos Levéltárban őrzött levéltárában is utána nézni a legrégibb temesvári nyomdászoknak.

A Hírlapirodalom történetében megemlékezem olyan hírlapokról is, melyeknek kiadását, kivált a harminczas és negyvenes években, csak tervezték polgártársaink, de a melyek bármi okból, - leginkább a hatalom csökönyössége miatt - meg nem jelenhettek. Az ilyen, csak tervezett hírlapok, e munkában nincsenek folyó számmal ellátva, vagyis nem soroztam be a temesvári 144 hírlap közé, de mégis méltónak találtam a megemlézésre, mert ezek az adatok is hozzá tartoznak szellemi multunk történetéhez.

Az is meglehet, hogy a legszorgosabb kutatás és utánjárás dacára kimaradt egy pár rövid életű hírlap, de jelentékenyebb egy sem. Még az olyan jelentéktelen hírlapokat is leírtam, a melyekből alig jelent meg néhány szám. Épen azért tettem ezt, hogy idővel senki ne higgye róluk, hogy jelentősek voltak. Minden hírlapról és folyóiratról igyekeztem könyvészeti leírást is nyújtani; ha e tekintetben egyik-másik lap leírása hiányos, ez onnan van, mert több hiteles adat nem állott róla rendelkezésemre. Semmit nem írtam, a minek valóságáról vagy az illető hírlapok közvetlen megtekintése, vagy levéltári adatok, vagy a nyomdászok hivatalos könyvei, vagy egyéb hitelesnek látszó forrás alapján meg nem győződtem.

Eleinte szándékom volt, hogy e könyvben összeállítom a temesvári hírlapokban és folyóiratokban levő értekezések repertoriumát is, a mi - kétséget nem szenved - hasznára vált volna nemcsak a helybeli íróinknak, hanem a hazai irodalomnak is, de erről a tervről le kellett mondanom, leginkább azért, mert az 1898. év végeig létezett 144 temesvári hírlap és folyóirat

¹ Klapka György 1848/9-ki honvédtábornok atyjának Klapka Józsefnek, úgy második nejének, a honvédtábornok anyjának, egykori arcképei megvannak Klapka Julia úrnő tulajdonában Temesváron.

körülbelül 55 évfolyama közül a nagyobb rész meg nem szerezhető, sőt a meglevők is hiányosak. Meglehet különben, hogy ha hírlapjainkat sikerülni fog, ha nem is teljesen, de jobban összegyűjteni mint a mennyire az idáig sikerült, a repertoriumra is rákerül majd a sor. Ez különben is egy egész kötetet igényel.

A temesvári nyomdákban nyomtatott könyvek lajstromát is igyekeztem összeállítani, legalább 1871-ig. E célból átnéztem a délmagyarországi tört. és rész. muzeumi, a temesvár-városi, a temesvármegyei, a csanádegyházmegyei, a temesvári kath. főgymnasiumi és az állami főreáliskolai tanári könyvtárakat, úgy szintén Petrik Géza *Magyarország Bibliographiája 1712-1860.* című három kötetes könyvészeti munkáját. Az utóbbi munka áttekintése után arról győződtem meg, hogy abban a temesvári nyomdák termékei csak hiányosan fordulnak elő. Igaz ugyan, hogy egy-egy új könyv kiadása a múlt század végén Temesváron - mint egy 1793-ki hivatalos felterjesztés mondja - valódi ritkaság; de azért mégis csak sokkal több könyv került ki 1860-ig a temesvári sajtó alól, mint a mennyit Petrik munkájában felsorolva találunk. Ennek oka abban rejlik, hogy valamint egyéb városainké, úgy Temesvár nyomdái-nak a termékei is csak igen hiányosan vannak, még a legnagyobb országos könyvtárainkban is, összegyűjtve. Ez egy okkal megint több arra, hogy az egyes törvényhatóságok maguk is törekedjenek a területükön nyomtatott könyveket egy felállítandó közkönyvtárban lehetőleg teljesen összegyűjteni. Hangsúlyozom, hogy Temesvárnak csak nyomdászata és hírlapiro-dalma történetét kívántam ezuttal nyújtani s a könyvészetével csak futólag foglalkoztam, hogy itt is felhívjam hatóságaink figyelmét e dologra.

A nyomdászat történeténél csak röviden említtem meg a temesvári nyomdász-egyesületeket, valamint a munkabérvizonyokat is, miután erről már külön monographia létezik.²

Ugy a nyomdászat mint a hírlapirodalom történetét 1898 végeig vezetem le; az 1899. év adatai tehát e könyvben már feltüntetve nincsenek.

Pesty Frigyes megdicsőült szellemének ajánlottam e kis munkát nemcsak azért, mert Pesty Frigyes volt Délmagyarországon a magyar hírlapirodalom megalapítója és a temesvári első magyar hírlap szerkesztője, hanem főképp azért, mert az absolutismus idejében, mikor a bátor szókimondás veszedelmekkel volt összekötve, senki nem tett itten a magyar ügy győzelmeért annyit mint ő; különben is Délmagyarország történetírása neki köszönhet legtöbbet. Áldás emlékére!

Hogy ezek után mennyiben járultam hozzá úgy városunk, mint közvetve hazai nyomdászatum és hírlapirodalmunk ismertetéséhez: azt ítélje meg a szíves olvasó.

Végül csak kellemes kötelességemnek teszek eleget, mikor köszönetet mondok egyrészt a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat választmányának, másrészt Temesvár szab. kir. város nagyérdemű közönségének, - első sorban dr. Telbisz Károly kir. tanácsos, polgármester úrnak, - hogy nagyrabecsült pártolásukkal e szerény munka kiadását lehetővé tették.

Temesvár, 1899. június hó.

Dr. Berkeszi István.

² Gabriel József és Mangold Sándor: A temesvári könyvnyomdászegylet története (1851-1887.). Temesvár, 1890. 8-r.

ELSŐ RÉSZ. A KÖNYVNYOMDÁSZAT.

1. §. Miért maradt el Temesvár oly sokáig a nyomdászat terén? A XVIII. század nyomdászai: Heimerl, Slovatzeck, Jonas Jakab József; a XIX. század nyomdászai: Klapka József, Beichel József, a Hazayak, a fiók államnyomda, Förc K. G., Steger Ernő, a Magyar testvérek. Az újabb nyomdák.

A temesvári könyvnyomdászat nem tekinthet vissza többszázados multra. Nem vetekedhetik, a multat illetőleg, Buda, Nagy-Szeben, Brassó, Kolozsvár, Debreczen, Nagyvárad, Eperjes, Nagy-Szombat, Pozsony, Kassa, Sárospatak, Sopron, Bártfa s több más város nyomdászatával. Ezt a körülményt bőven megmagyarázza az az egyetlen ok, hogy hazánk összes városai között Temesvár volt legtovább a török birtokában, már pedig a török hódoltság területén, mindaddig míg azok fel nem szabadultak, nyomda sehol nem létezett.

Temesvár akkor került török kézre, mikor a nyomdászat hazánkban még igen zsenge korát élte, mikor még alig egy-két nyomda létezett országunk területén, s akkor szabadult fel, mikor a hatalom a nyomdák terjedését már mindenképen akadályozni, a meglevők tevékenységét pedig megbénítani törekedett. Nem szenved kétséget, hogy ha Temesvár 1552-ben nem kerül a török birtokába, csakhamar meghonosult volna itten is a Gutenberg híres találmánya, mert hisz Temesvár a XVI. században, sőt már jóval előbb is egyike volt Magyarország legnevezetesebb városainak; már a XIV. század elején éveken át királyi székhely volt, kebelében országgyűléseket tartottak; királyaink gyakran látogatták. Századokon keresztül itt laktak a „temesi grófok”, a déli vidék főkapitányai. Bonfinius szerint is kellemes fekvésű, szép, erős város volt Temesvár, kiválóbb épületekkel, pompás palotákkal ékesítve. Egy ilyen városban nem sokáig váratott volna magára az első nyomda.

A török uralomnak 164 évre terjedő korszaka nemcsak megszakította e vidéken a culturalis haladást, hanem azt - kivált nemzeti fejlődés tekintetében - több századdal vissza is vetette. Így a hazai könyvnyomdászat történetében Délmagyarországról csak az 1716 után bekövetkezett időkről szólhatunk; de még a visszafoglalás után is jó hosszú idő mult el, míg e vidéken az első nyomdát Temesváron felállították. Pedig Temesvár a visszafoglalás után már egy évtized múlva is élénk és népes város volt, hol sok mindennemű hatás és katonaság székel, kereskedelme pedig élénk virágzásnak indult. Temesváron kívül az egész XVIII. század alatt a Maros-Tisza-Duna szögletben hiába keresünk más nyomdát.

A könyvnyomtató műhelyek felállítását a XVIII. század elején nagyon megnehezítette III. Károlynak, mint római császárnak 1715. július 18-án Bécsben, a német-római birodalom számára kiadott rendelete, mely hazánkra, mint alkotmányos országra ugyan nem vonatkozhatott, de azért még hazai hatóságaink is e rendelethez tartották magokat; annál inkább a bánsági hatóságok, melyek teljesen az udvari parancsoknak voltak alávetve.

E legfelsőbb rendelet szerint minden zúg-nyomda tüstént bezárassék és csak olyan helyen engedtessek meg nyomdák felszerelése, a hol választó- vagy más fejedelmek székelnek, akademiák vagy tudományos egyetemek, birodalmunk bizalmas tekintélyei vannak, és csak oly városokban, a hol hatósági felügyelet létezik. Ezenfelül tiltatik oly könyvnyomdászok letelepedése, kik nem becsületes és tisztességes egyének, valamint olyanoké is, kik vonakodnának az általunk rendelt eskü letétele által minket arról biztosítani, hogy a birodalmi rendeleteket szigorúan megtartani soha el nem mulasztják. Meghagyjuk, hogy minden könyvnyomdához értelmes és tudományos censorok neveztesse, kiknek kötelességökké tétessék, hogy a nyomtatványok figyelmes átolvasása után azokat a költő, író, kiadó és könyvnyomtató

vezeték- és keresztnévének, valamint az évszám és város megnevezése nélkül sajtó alá bocsátani vagy eladni ne engedjék. Ellenkező esetben a kiadó, író és nyomdász vagyonával, becsületével, testével, ingóságaiával vagy vérével fog kíméletlenül bünhődni.³

Mária Terézia hasonló szigorral kezelte a könyvnyomtatás ügyét. E szerint nem csoda, ha magán vállalkozók nem nagy kedvet éreztek nyomdák felállításához; vagy ha akadtak is vállalkozók, azok erős megbírálnak voltak kitéve vallás, származás, magaviselet és megbízhatóság tekintetében.

E szigorú intézkedéseknek az volt a következménye, hogy 1771 előtt Temesváron senkinek sem engedték meg nyomda felállítását, pedig nyomdára itt is nagy szükség volt, mert úgy a tartományi mint a katonai és városi hatóság úgyszólván naponként reá volt szorulva.

Hogy magán vállalkozó Temesváron nyomdát akart állítani, annak először 1758-ban akadunk nyomára. Ebben az évben ugyanis egy Schotter József nevű egyén folyamodott a kamarai adminisztrációhoz nyomdafelállítási jogért.⁴ Valószínű, hogy kérelmének nem volt fogadata, mert 1766-ban egyszerre két pályázó is jelentkezett a városi hatóságnál, kik szintén nyomda felállítására kértek engedélyt, a mit bizonynyal nem tesznek, ha már egy másik nyomda létezik vala Temesváron.⁵

A két pályázó kérvényét 1766. április 26-án olvasták fel a városi tanácsban. Egy budai és egy nagyszombati nyomdászsegéd folyamodott, mindenik külön, nyomda nyitási jogért. A tanács a következő véleménnyel terjesztette fel a kamarai adminisztrációhoz az ügyet: „Kolb Antal budai könyvnyomdászlegény írásbelileg folyamodik, hogy engedtessék meg neki egy könyvnyomda felállítása. A mennyiben nem csak a könyvnyomtatásban, hanem az aczélmetszés nyomásban is jártas, hitvесе pedig szintén különféle könyvnyomdai munkákban járatos, úgy vélik, hogy tisztességesen fognak megélhetni. Habár most egy másik könyvnyomdászlegény is jelentkezett Szebenből, az első folyamodó ellenben Budáról beszerzett tudósítások szerint megdicsértetett, következésképpen annyival is inkább előnyben részesítendő, mert a másiktól nem lehet tudni hogy miben töri a fejét, minthogy Erdélyben mindig lutheranusok és kálvinisták között élt: ennél fogva az határozatott, hogy az első kérvényező érdekében tegyünk ajánló jelentést.”⁶

A királyi elhatározás e felterjesztésre 1766. augusztusban érkezett le a városi tanácshoz s aug. 9-én olvastatott fel. Ennek értelmében „több körülmény folytán,” a kérelmezők egyikének sem engedtetett meg a könyvnyomda felállítása.⁷

A mi nem sikerült Schotternek és Kolbnak, azt megengedték 1771-ben Heimerl Mátyásnak, ki „csász. kir. Privilegiummal” ebben az évben állította fel nyomdáját,⁸ valószínűleg a

³ Aigner K. A könyvnyomdászat történetének vázlata. I. rész. Bpest. 1883. 39. lap

⁴ „Buchdruckerey zu errichten angesuchte vom Schotter.” A temesvári kamarai administratio hivatalos indexének bejegyzése 1758-ban. *Országos Levéltár*.

⁵ Ezt abból következtetem, hogy a Schotter név sem a polgárok névjegyzékében, sem az 1761-68. évekről fennmaradt jegyzőkönyvekben elő nem fordul; sem meglevő nyomdáról nincs szó. Temesvári nyomdaterméket sem ismerek 1771 előtti időből.

⁶ „Sessionis Protocolla in Publicis et Oeconomicis ... ab anno 1761-63. és ab anno 1764-68.” 212. lap. Városi levéltár.

⁷ U. o. 237. lap.

⁸ Hogy 1771 előtt csakugyan nem létezett nyomda sem Temesváron, sem az egész Csanád egyházmegyének a mai Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Arad, Csanád és Csongrád vármegyékre kiterjedő területén, az kitűnik gróf Engl Ferencz Antal csanádi püspöknek a m. kir. Helyt. Tanácsnak épen a nyomdák bejelentése ügyében hozzá 1772. április 6-án kelt leiratára adott válaszából. A püspök 1772. április 24-én Temesvárról („Datum ex residentia nostra” - alatt ezt kell következtetni) a következőket írja:

gyárvárosban, a kamarai administratio által részére, gépei elhelyezése végett ideiglenesen átengedett kincstári épületben.⁹ Heimerl nyomdája munkásságának túlnyomó nagy része a hatósági, hivatalos nyomtatványok kiállítása volt. E mellett 1771-ben megengedték neki, hogy egy *Intelligenz-Blatt* című hetilapot adhasson ki, évenként pedig Kalendariumot.¹⁰ Volt könyvkereskedő üzlete is, de mind e mellett nehezen birt boldogulni. A temesvári első könyvnyomdászoknak - úgy látszik - kevés dolguk akadt, azért a nyomdászat és könyvkereskedés mellett egyéb üzlettel is foglalkoztak; voltak könyvkötők, sőt vegyeskereskedők is. Heimerlnek is, hogy könnyebben megélhessen, a hatóság megengedte, hogy egy tudakozóintézetet állítson fel.¹¹ A Heimerl nyomdájának csak néhány terméke ismeretes.

„Serenissime Dux Regie! (Albert szász-tescheni herceg volt a kir. helytartó.) Ad benignissimum Maiestatis Sacratissimae, medio Excelsi consilii locumtenentiali Regio Hungarico mihi dato 6-tae Aprilis transmissum mandatum, quinam Religiosi et Religiosae Domus propriam Typographiam habeant, et quali privilegio, vel quali secus etiam titulo, jure hoc utantur? humillime reponendum habeo: quod in tractu Regni Hungariae huiusce meae Dioecesis Csanadiensis plane nulla typographia, excepta Civitate Temessiensis, quae Anno praeterito ex mandato Sacratissimae Maiestatis erecta est, reperiatur. Qui itaque omni eum venerationis Cultu persevero.” *Protoc. Engl. 361. Csanádi püspöki levéltár.*

⁹ Hogy Heimerl Mátyás a Gyárvárosban, kincstári épületben kapott nyomdája számára helyet, azt az alábbiakból következtetem: A kamarai igazgatóság 1784. jan. 31-én közli a városi hatósággal, hogy a Gyárvárosban levő, régi kincstári nyomda épülete: „alte, aerarische Buchdruckerey” nyilvános árverésen el fog adatni. A városi hatóság erre 500 frtot ígért az épületért, de az árverésen annak árát 605 frtra emelte fel. Ezen az áron csakugyan a város birtokába került a régi kincstári nyomda épülete, s a város azt katonai toborzó helyé alakította át. A Helyt. Tan. 1784. okt. 18-án 24090. sz. leiratával tudatja a városi hatósággal a Felség elhatározását, hogy a régi kincstári nyomda épületét 605 frtért átveheti. Városi jkönyv 1784-ről, 1982. és 2102. és 41. sz. (XII. sz. jkönyv.). A fennmaradt csekély adatból nem tűnik ki, hogy ezt az épületet miért nevezik „alte, aerarische Buchdruckerey”-nak. Ha e kifejezést egészen szó szerinti értelemben vesszük, akkor az következik belőle, hogy Temesváron már 1781 előtt jóval volt egy kincstári nyomda. De mikor? A Temesváron 1716-tól 1778-ig fennállott tartományi kormány, melynek „temesvári administratio” volt a neve, 1751-ig a bécsi hadi tanácsnak s az udvari kamarának, azontúl pedig a visszacsatolásig csak az udvari kamarának volt alárendelve. Az egykori temesvári administratio levéltárának maradványa 1889-ben az orsz. levéltárba került. Az egykori temesvári administratio levéltárában legérdekesebbek az u. n. *rotulusok*, vagyis az egykori iratok kivonatai, melyek 1716-tól 1753-ig hivatalok szerint és időrendben, 1753-tól 1760-ig pedig az egyes hivatalokra való tekintet nélkül csakis időrendben vannak szerkesztve. E rotulusokat a Délmagyar. Tört. és Régész. Muz.-Társulat megbízásából dr. Baróti Lajos sajtó alá rendezte és a társulat az 1740-ig terjedő részt négy füzetben már ki is adta, de ezekben temesvári nyomdákra nem akadunk, vagyis 1740-ig nyomda semmi esetre sem létezett Temesváron. Az 1740-től 1753-ig terjedő rész bár sajtó alá rendezve készen áll, még eddig kéziratban van. Kérdésemre dr. Baróti L. azt válaszolta, hogy temesvári nyomdának ezekben sincs nyoma, pedig a temesvári gyárak abban elősorolva. E szerint 1753 előtt sem volt még nyomda. Így 1753-1771 között kellett volna e kincstári nyomdának keletkeznie; 1771 után már nem volt reá szükség, mert akkor már Heimerl nyitotta meg nyomdáját. De hogy 1753-1771 között sem volt külön államnyomda, azt abból következtetem, mert ha állott volna csakugyan ez a nyomda, akkor 1758-ban Schotter, 1766-ban pedig Kolb Antal és egy másik nyomdász nem folyamodtak volna nyomda felállítási jogért, mert hisz jól tudhatták, hogy egy kincstári nyomda mellett egy másik nyomda haszonnal nem működhetett volna akkori időben Temesváron. Sokkal valószínűbb, hogy a kincstár, csakhogy egy kedvére való nyomdászt kapjon, maga adta a kincstári épületet használatra Heimerlnek 1771-ben. Heimerl ugyanis cs. kir. Privilegiumot nyert a temesvári nyomdászatra és magát, úgy mint utódai is, a kir. kamarai administratio nyomdászának nevezi. Az „alte, aerarische Buchdruckerey” kifejezés tehát 1784-ben, csak a Heimerlnek 1771-ben átadott kincstári épületre vonatkozik és nem az üzletre. Heimerl időközben a belvárosba tette át üzletét.

¹⁰ Dr. Baróti Lajos adata az orsz. levéltárból.

¹¹ Pesty Frigyes: Műveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században. *Századok*. 1877. 56. lap.

Heimerl 1784-ben halt meg. Nyomdáját és üzletét halála után veje Slovatzeck József Antal temesvári vegyeskereskedő örökölte,¹² ki a városi hatóságtól 1784-ben a könyvkötői jogosultságot is megszerezte.¹³

II. József uralkodása kedvező volt a könyvnyomtatás viszonyaira, 1781 elején kiadott sajtórendelete minden hiányossága mellett is egyik legszebb gyöngye marad uralkodásának. E rendelet értelmében a sajtó főigazgatása a magas műveltségű Chotek grófra ruháztatott. A könyvvizsgálók utasítottak, hogy csak az erkölcsöt, vallást és államot jogaiban tetemesen sértő oly rossz-szándéku iratok kinyomtatása akadályoztassék meg, a melyek rágalmaznak és kártékonyak, de sem a tudománynak, sem az államnak hasznot nem hajtanak; különben nem csak a tudományos munkák bírálgatását, hanem bevett és elterjedt rossz szokások, intézmények ostromozását, személyek feletti kritikák sajtó alá bocsátását sem engedte megakadályozni. Fő feltétel volt azonban, hogy a szerző czikkének írja alá nevét s a mondottakért a felelősséget vállalja el.

Tudjuk, hogy II. Józsefnek e szabadelvű rendelete mily hatással volt a sajtóra. A temesvári könyvnyomtatás is lendületnek indult. Slovatzeck is könyvkiadóvá lett és nyomdájában több önálló munka látott napvilágot. A városi tanács, a Helyt. Tanács rendeletére 1784-ben felterjesztést tett a temesvári könyvnyomdában tíz év alatt kinyomtatott munkákból s azoknak jegyzékét is odacsatolta, majd újabb rendeletre a megjelent munkák egy-egy példányát is felterjesztette.¹⁴ 1786-ban a Helyt. Tanács meghagyta a városnak, hogy Styber őrnagy bizonyos munkájának kinyomtatásáért vonja felelősségre Slovatzecket és egyúttal tiltsa el a tiltott könyvek árulásától. A tanács erre maga elé idézte Slovatzecket, ki megígérte, hogy a munkák kinyomtatásában ezentúl elővigyázóbb lesz; tiltott könyveket pedig nem árul, mert könyvkereskedésében csak Bécsből küldött könyvek vannak.¹⁵

Slovatzeck ugyanis Trattner János Tamásnak, a nagyhírű bécsi nyomdásznak és könyvkereskedőnek lett a temesvári bizományosa. A Trattner család volt a múlt század legkiválóbb magyar születésű nyomdász családja. Trattner János Tamás 1717-ben született Jahrmannsdorfban Kőszeg mellett. Pályáját egy szerény kis nyomdával 1748-ban kezdte meg Bécsben.

¹² Téves dr. Ballagi Aladár: „A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472-1877” című munkájában az az adat, hogy a temesvári nyomda már 1772-ben maradt Heimerltől Slovatzeckre. (Id. munka 138. lap.) E nyomdát Heimerl csak 1771-ben állította fel. A városi hatóság 1784. április 15-én még Heimerlrel, a helybeli nyomdással közli, hogy ő felsége megengedte Trattner János Tamás bécsi nyomdásznak, hogy egy politikai és gazdasági tartalmu lapot nyomathasson. *Városi jkönyv 1784-ről*, 616. szám. Ugyancsak 1784. júliusban Heimerl már „denatus”-nak mondatik s a városi tanács Slovatzeckkel érintkezik mint helybeli nyomdással, Heimerl vejével és utódával. *Város jkönyv 1784-ről*, 1275. szám. - Ugy szintén téves Aigner Károly „A könyvnyomdászat történetének vázlata,” Budapest 1883. cz. munkája 68. lapján közölt amaz adata is, hogy Heimerl nyomdája 1769-ben keletkezett és 1779-ben szűnt meg. Ezt a fennebbiek is bizonyítják, de különben Heimerl nyomdájából még 1783-ból is maradt fenn nyomdatermék.

¹³ Könyvkötők már a visszafoglalás után nem sokára voltak Temesváron. Így 1738-ban a polgárok között előfordul Pfeiffer János György könyvkötő, ki Bajorországból vándorolt be; 1740-ben Eberhardt Tamás mainzi születésű (megh. 1758), 1756-ban Looderer Bertalan. 1784-ben Lechner Ferencz könyvkötő rossz néven vette, hogy Slovatzeck József a könyvkötést is gyakorolja. E miatt panaszt is emelt. A tanács e panasszal akként végzett, hogy tekintettel arra a körülményre, hogy a városban egyedül csak Lechnernek van könyvkötő jogosultsága, e jogot a szokásos összeg lefizetése után Slovatzecknek is megadta. *Városi jkönyv 1784-ről*, 1275., 616. sz.

¹⁴ U. ott 1784-ről 13., 15., 53., 262., 340., 1596. sz. A városi tanács elrendelte, hogy a felterjesztett munkák jegyzéke a városi jkönyvhöz is csatoltassék, de ennek most semmi nyoma.

¹⁵ *Városi jkönyv 1786-ról*, 1736. és 1963. számok.

Birta úgy Mária Terézia mint férje Ferencz császár és II. József meg Ferencz császárok és királyok jóakarátát, kiknek bizalmából „udvari könyvnyomtatóvá, birodalmi lovaggá,” majd „petrózai” előnévvel magyar nemessé is lett; 1773-ban építette Bécsben a Trattner-Hofot, melyben a nyomdászat minden ágai egyesítettek. Az ő fáradozása és utazásai folytán a könyvnyomtatás és könyvkereskedés nagy lendületet vett az osztrák birodalomban és Magyarországon. Üzletét mindinkább kiterjesztette, s a hol hasznót remélt, ott könyvnyomdát, vagy legalább is könyvkereskedést rendezett be. Meghalt 1798-ban. Hazánk területén három városban létesített nyomdát: Pesten, Zágrábban és Varasdon, Ausztriában szintén három helyen. Könyvkereskedést nyitott pedig Pesten, Pozsonyban, Zágrábban, Sopronban, Varasdon, Pancsován, Nagy-Szebenben, Beszterczen és Temesváron. Ezeken kívül könyvkereskedése volt Ausztriában 16, Lengyelországban egy, Németországban két helyen.¹⁶

Trattner János Tamás tehát elég fontos helynek tartotta Temesvárt, hogy itt egy könyvkereskedést rendezzen be. A Helyt. Tanács 1783. január 30-án közölte a várossal, hogy ő felsége megengedte Trattnernek, hogy Pesten nyomdát és könyvkereskedést, Pozsonyban, Győrön és Temesváron pedig könyvárúsboltokat létesítsen (*Officinam librariam*).¹⁷ 1784 végén azt is megengedte neki II. József, hogy Magyarország egyes vármegyéiben megbízott könyvárúsboltok legyenek.¹⁸ Trattnernek azonban Temesváron külön berendezett könyvkereskedése ezután is aligha volt, hanem Heimerlt, majd Slovatzeckot bízta meg az üzlettel. Trattner még azt az engedelmet is megkapta, hogy Temesváron egy politikai, gazdasági és kereskedelmi irányu lapot adhasson ki. E lapot is Heimerl, illetőleg Slovatzeck nyomdájában nyomták.

A könyvkereskedés censorává a Helyt. Tanács Karlitzky Albertet, a nemzeti iskolák felügyelőjét nevezte ki. Feladatává tették, hogy minden megérkező könyvszállítmányt vizsgáljon meg, mert ekkor nagyban üzték a könyvkereskedők a tiltott könyvekkel való üzérkedést.¹⁹

1787-ig Slovatzeck József volt az egyetlen nyomdász Temesváron, ebben az évben Eisenführer József alapított egy második nyomdát és könyvkereskedést, szintén a belvárosban.²⁰

Hogy egy második nyomdatulajdonosnak ekkor nem valami jól mehetett a dolga Temesváron, kitűnik abból is, hogy Eisenführer már 1787-ben folyamodik a péterváradra áttenni, műhelyének felállítására pedig adjanak neki vagy 6-700 forint előleget. A péterváradra parancsnokság erre a kérelemre 1787. szept. 8-án azt válaszolja, hogy Eisenführer kérelmének azért nem adhat helyet, mert azon a vidéken egyrészt kevés a nyomdai munka, másrészt meg Eszéken van már egy könyvnyomda.²¹

¹⁶ Tudományos Gyűjtemény, 1819. évf. X, 116. és köv. ll. - Aigner K. A könyvnyomdászat történetének vázlata, I. Bpest 1883. 30. - Ballagi A. A magyar nyomdászat történeti fejlődése. 1878. 138-140. ll.

¹⁷ Temesvár város jkönyve 1783-ról, 9-ik közgyűl. 1., 10-ik közgyűl. 2. szám.

¹⁸ „In singulo Comitatu Commissionatos suos habiturum.” Temesvár város jkönyve 1784-ről, 2254. szám.

¹⁹ Városi jkönyv 1783-ról, 58. jkönyv 37. szám.

²⁰ 1787-ben Slovatzeck kéri a városi hatóságot: tekintettel arra, hogy Eisenführer J. temesvári könyvnyomdásznak felvételét s így az ő jövedelme jelentékenyen csökkent, adója leszállíttassék. 1787. június 8-án Eisenführer nyomdász folyamodik a városi hatósághoz, hogy a városi munkát neki adják. A tanács erre azt határozza, hogy miután Slovatzeck a városi munkát már ugyanis sokáig birta, Eisenführer pedig már szintén felvételét a polgárok sorába, a városi munkák ezentúl neki adassanak. Városi jkönyv 1787-ről, 1324. és 1067. szám. Eisenführer neve azonban a polgárok névjegyzékében nincs meg. Nyomdájának egyetlen termékét sem sikerült feltalálnunk.

²¹ U. ott, 1787. évi 1939. sz.

Eisenführer tehát egyideig még Temesváron maradt, adóját 1788-ban 15 frtban határozták meg, de már 1789-ben nem volt Temesváron, nyomdáját eladta Lechner könyvkötőnek, kinek halála után rövid ideig még özvegye folytatta a nyomdaüzletet, de nemsokára ő is megvált attól. Egy Mergensteintől beköltözött szakember, Jonas Jakab József nyomdász vette meg tőle 1791-ben.²² Ezalatt Slovatzeck József is megunta már az üzleti életet. Vegyeskereskedését már 1789-ben eladta Makry Tamás és Apostolovics Tivadarnak, nyomdáját pedig nemsokára szintén Jonas Jakab Józsefnek.²³ Nemsokára Slovatzeck maga is elhalt.

A Martinovics-féle összeesküvés tagjainak kivégeztetése után a reactio mind súlyosabban nehezedett hazánkra. II. József, ki éppen Trattner János Tamástól a könyvnyomtatást is megtanulta, a sajtó iránt különös előszeretettel viseltetett s annak - uralkodása idején - olyan szabadságot engedett, a minőt sem azelőtt, sem jóval azután nem élvezett. II. József halálával a sajtószabadság is véget ért s a meglevő nyomdák is alig bírták magukat fentartani, nem hogy újabbak keletkeztek volna. Temesváron is csakhamar megszűnt a második nyomda és 1791 óta 1847-ig egyetlen nyomda képviselte a könyvnyomtatást. Ez is csak úgy bírt megélni, hogy a város és a vármegye a hivatalos nyomtatványokat itten nyomatták. A legnagyobb jövedelmet még a naptárnyomtatás képezte. Egy-egy új könyv kiadása Temesváron - mint a városi tanács hivatalos felterjesztésében 1793-ban mondja - valódi ritkaság számba megy.²⁴

Jonas Jakab Józsefnek is volt a nyomdával együtt könyvkereskedése is, de az igen szigorú korlátok között mozgott. Az olvasó közönség e vidéken csekély volt, a legkeresettebb könyveket pedig, mint tiltottakat, nem volt szabad árulnia.²⁵ Az ilyenekhez csempészet útján, üzérkedők közvetítése mellett, az országos vásárokon juthattak csak a könyvkereskedők. A múlt század végén egy bécsi utas, ki Temesváron megfordult, azt írja, hogy Temesváron keveset olvasnak, bár sok könyvkedvelő van, de hihetetlenül drágák a könyvek. Magyarorszá-

²² Jonas Jakab József (Buchdrucker aus Mergenstein) 1793. június 5-én tette le a polgári esküt, ekkor 35 éves volt. Városi levéltár, polgárok jegyzéke.

²³ Jonas Jakab József még 1795-ben is tartozott néhai Slovatzeck József Antal fiának, Györgynek, a megvett nyomdáért 7259 frttal. Városi jkönyv 1795-ről, 2394. sz.

²⁴ Városi jkönyv 1793-ról, 2187. szám.

²⁵ A Martinovics híres könyve: „*Oratio pro Leopoldo Rege ab Hungaris Proceribus et Nobilibus*,” mely 1792-ben jelent meg és Ferencz király ellen irányult, a hatóság által erősen üldözött, példányok azonban Temesvárra is elkerültek a könyvkereskedők útján. A H. Tanács köriratban hagyta meg a városoknak és megyéknek, hogy a tiltott könyvekre különösen vigyázzanak és ha ilyenekre akadnak, küldjék meg a H. Tanácsnak; így 1792. jun. 1-én meghagyja Temesvár városának, hogy a jelentett „*Oratio pro Leopoldo Rege*” Temesváron levő 15 példányát a városi hatóság küldje fel. (12.224/1792. helyt. t. szám.) A városi tanács e rendeletnek 1792. június 24-én felel meg. *A Város felirata az országos levéltárban.*

Temes vármegye 1792. júl. 2-án tartott közgyűléséből jelenti, hogy a keresett „*Oratio ad Proceres et Nobiles Regni Hungariae*,” a megye területén nem találtatik, mert habár szorgosan utána jártak is, de sehol nyomára nem akadtak. Jelentik egyuttal, hogy a megye területén nem is jelenhetik meg ilyen tiltott irat, mert csakis Temesváron van egyetlen nyomda, mely a városi tanács felügyelete alatt áll, más nyomda pedig a megye területén nincs. - *Országos levéltár.*

A Helyt. Tanács 1793. évi június 5-én 16.039. sz. leiratával közli a várossal a felség ama parancsát, hogy semmiféle magán nyomdát a városban megütni nem szabad, csakis olyat, a melynek privilegiuma van. A magán nyomdák azonnal bezárandók s erről jelentés teendő. *Városi jkönyv* 1793-ról, 1909. szám. A városi tanács erre Páva Ignác városi kapitányt bízta meg, hogy a dologról a tanácsnak tíz nap alatt jelentést tegyen. Páva Ignác 1793. aug. 7-én jelenti a tanácsnak, hogy a város területén a Jonas Jakab József nyomdáján kívül más nyomda nincs; ennek sincs ugyan privilegiuma, de Jonas ígéri, hogy azt meg fogja szerezni. *Városi jkönyv* 1793-ról, 2187. szám.

gon - írja - egyáltalán egy kis könyvtár annyiba kerül, hogy azon a pénzen Németországban egy még egyszer akkora könyvtárt lehetne szerezni.²⁶

Jonas Jakab József szorgalmas iparúzó ember volt. A könyvnyomdán kívül volt könyvkötő műhelye, sőt egy kávé-üzlete is. Iskolai könyveket is akart nyomtatni, de ezt a Helytartó tanács meg nem engedte.²⁷ Ugy ő mint felesége utánna néztek a dolognak és szép vagyona tettek szert.²⁸

Jonas Jakab József 1804 végén halt meg,²⁹ özvegyet és két felnőtt gyermeket, Lajost és Erzsébetet, hagyván maga után, kik az atya halála után eleintén együttesen vezették a nyomdászüzletet, majd nemsokára az özvegy is elhalt férje után s most egyik rokonuk, Lechner Ferencz könyvkötő, avval a kéréssel fordult a városhoz, hogy amennyiben a Jonas Jakab József örökösei a nyomdát megtartani nem kívánnák, a hatóság engedje meg, hogy azt ő vehesse át. A városi hatóság e kérelmet közölte az örökösökkel, de ezeknek nem volt kedvük megválni az üzlettől.³⁰ A Jonas testvérek végre 1805-ben megosztózkodtak szülőik hagyatékán. A nyomdát és könyvkötő üzletet, melyet szüleik annyi szorgalommal és haszonnal vezettek, minden művészi és ipari felszerelésével, betüanyaggal, papírkészlettel együtt Jonas Lajos kapta 6000 forint értékben.³¹

1805. április 10-én Jonas Lajos, tekintettel erre a szerződésre, kéri a városi tanácsot, hogy vegyék fel a városi polgárok sorába mint könyvnyomdászt és könyvkötőt. A városi hatóság teljesítette is a kérést, csak azt kötötte ki, hogy ha Jonas Lajos a könyvkötői mesterséget is folytatni akarja, akkor tartozik egy mesterdarabot beküldeni megvizsgálás végett.³²

Jonas Lajos nem sokáig állott a könyvnyomda élén; mikor már azon a ponton állott, hogy úgy üzletének mint családi boldogságának alapját megvetette, rövid betegség után, alig néhány hetes házasságában, 1806 elején megszűnt élni.³³ Özvegye, szül. Dávid Terézia, örökölte utána többek között a nyomdát és könyvkötő üzletet is.³⁴

²⁶ Lehmanns Reise. Leipzig. 1785.

²⁷ Temesvár városi könyve 1805. 299. szám.

²⁸ Jonas Jakab József házait 1805. ápr. 10., máj. 3. és 17-én árverezték el. Volt pedig a belvárosban egy, a Józsefvárosban pedig három háza. (U. o.)

²⁹ Felesége 1805. jan. 9-én özvegynek mondatik. Városi jegyzőkönyv 1805-ből, 168. és 487. szám.

³⁰ Ugyanott 1805. év, 1073. szám.

³¹ Jegyzőkönyv 1805-ről, 1146. szám.

³² U. o.

³³ Jonas Lajos 1805-ben 3000 forint biztosítékot tett le a pesti egyetemi nyomdánál, mert onnan hozatta nyomdáját és könyvkereskedése számára a szükséges betüanyagot, papírt, könyveket stb.... Városi levéltár 1805-ről, 1423. sz. - 1806. febr. 27-én kötötte meg a házassági szerződést menyasszonyával: Dávid Teréziával; 1806. nov. 22-én pedig Dávid Terézia már mint özvegy egyezséget köt elhalt férje nővérével, dr. Graedingerné Jonas Erzsébettel a hagyatékra nézve; 1807. jan. 3-án pedig már újból férjhez ment.

³⁴ Az özvegy Jonas Lajosné és sógornője: Graedingerné Jonas Erzsébet között kötött egyezmény megvan a család iratai között, özv. Ötvösné szül. Klapka Julia úrnő birtokában Temesvártt. Ez egyezség értelmében az özvegy arra is kötelezi magát, hogy ha valamikor a nyomdát eladni akarná, akkor a venni szándékozók között mindig a sógornőjének vagy sógornője férjének biztosítja az elsőséget egyenlő ajánlat esetén.

Dávid Terézia nem sokáig maradt özvegyen, már 1807. január 3-án az ifju Klapka Józsefnek nyújtotta kezét. Frigyüket Török Antal kanonok, a későbbi csanádi püspök áldotta meg.³⁵ E lépéssel a könyvnyomda, könyvkötő műhely és egyéb vagyon is egyúttal Klapka Józsefre szállott.³⁶

A Klapka család a múlt század végén és a jelen század első felében igen kiváló szerepet játszott városunknak úgy politikai mint társadalmi, ipari és üzleti viszonyaiban. Klapka József atyja Károly, II. József alatt, kevéssel a török háború előtt vándorolt be Magyarországra, hogy a kormány megbízásából bizonyos számú tábori gyógyszerért állítson fel a déli vidéken.³⁷ E gyógyszerházakból a háború befejezése után jutalmul nehányat neki engedtek át, s így ő hazánkban uj otthont talált. A háború után Temesváron telepedett le, 1794-ben megvette a belvárosban a Fekete Sashoz címzett gyógyszerért, a gyárvárosban egy ujat állított fel, a városi nagy gyógyszerért pedig 15 évre bérbe vette; 1794-ben letette a polgároktól megkívánt hűségesküt is.³⁸ Ezóta a városi közéletben igen tevékeny szerepet játszott, 1811-ben városi tanácsos lett s mint ilyent 1813-ban a városi színház hatósági biztosává tették. Mint nagyra-becsült, vagyonos férfit 1817. április 23-án halt meg, özvegyet és öt gyermeket hagyván maga után.³⁹

Másodszülött fia József, a könyvnyomdász, Aradon született. Mint tizennyolcz éves ifju 1805-ben Temesvár városáért rántott kardot s mint főhadnagy 90 ember élén vett részt a nemesi fölkelésben; a banderiummal 1806 elején tért vissza a hadjáratból, bátorságával és józan életével egyaránt kiérdemelve úgy felebbvalóinak mint tisztársainak közbecsülését.⁴⁰ Alig volt még 20 éves, mikor Jonas Lajos özvegyével házasságra lépett, s ezzel Temesvár egyetlen nyomdáját megszerezte.

Klapka József 1807. május 20-án két polgár kíséretében megjelent a városi tanács előtt, hol őt szokásszerűen bemutatták a tanácsnak, mire az ifjú a polgári jog megadását kérte. Tekintettel már eddig szerzett érdemeire, azt rögtön elnyerte; az esküt mindjárt le is tette s a polgárságról szóló oklevelet számára kiállították.⁴¹ Már mint elismert polgár ugyancsak ebben a tanácsülésben arra is kérte a hatóságot, hogy mint temesvári könyvnyomdász és könyvkötőmester elismertessék. A tanács ennek a kérésnek is helyt adott, de mielőtt a könyvkötői jogosultságot is megadná, megbízta Kunatter tanácsost, hogy szerezzen bizonyosságot, vajjon csakugyan érti-e Klapka annyira a könyvkötőseget, hogy ez a jogosultság neki megadható.⁴²

³⁵ Esketési bizonyítványuk a család iratai között Temesvárott, Ötvösné Klapka Julia úrnónél.

³⁶ Klapka Józsefné szül. Dávid Terézia már 1807. januárban arra kéri a városi tanácsot, hogy a várban levő házát s a nyomdát egyúttal a férje nevére is írják, *Temesvár v. jegyzőkönyve 1807-ről*, 182. sz.

³⁷ Klapka Károly született Saazban, Csehországban, 1756-ban. Másodszülött fia, József, pedig Aradon. Városi levéltár, a polgárok névjegyzéke.

³⁸ Temesvár városi könyve 1794-ről, 2532. és 2454. szám.

³⁹ Gyermekai között legidősebb volt Károly, utána jött József, majd Franziska, ekkor már férj. Misselbacherné, a 18 éves Frigyes Ágost s a 15 éves Borbála. A vagyonáról halála után felvett hatósági leltár 202.402 frt értékű tiszta vagyont tüntet fel. Legnagyobb értéket képviselt a belvárosban 103. sz. a. levő háza, mit 160.000 frtra becsültek, míg a belvárosi gyógyszerért 40.000 frtra, a gyárvárosit pedig csak 10.000 frtra. Egykori iratok a család birtokában.

⁴⁰ Városi könyv 1807-ről, 1455. sz. Az egykori bizonyítvány megvan a családi iratok között.

⁴¹ Városi könyv 1807-ről, 1422. sz. Az oklevél a család birtokában.

⁴² Városi könyv 1807-ről, 1455. szám.

A Klapka József temesvári könyvnyomdája e század elején egyike volt Magyarországnak legtekintélyesebb könyvnyomdáinak s 1810 körül mintegy 10.000 forint évi jövedelmet biztosított tulajdonosának; magát a kalendáriumot mintegy négyezer példányban vették meg évenként. De Klapka József a nyomdát elődjének összes terheivel vette át és hitelezői annyira szorongatták, hogy kénytelen volt újabb meg újabb kölcsönöket felvenni s azokért uzsorás kamatot fizetni. Ehhez járult, hogy Klapka a kincstárral hat évre szállítási szerződést kötött s e mellett jelentékeny károkat szenvedett. Alig volt még Klapka huszonegy éves, midőn ily adósság terheit kelle viselnie. Hogy sorsán könnyítsen, egy papírszállítási üzletbe kezdett s ez szerencsésen is végződött, de az 1811. évi devalvatio vagyonát ismét csekélyre apasztotta.

Az 1817. év volt Klapka József életében a legvégzetesebb. Ekkor halt meg neje és reá hat napra atya. Nyomdai üzlete azonban a legvirágzóbbak közé tartozott; az egyetlen nyomda volt Temesváron; igaz, hogy csak váltó munkákat nyomtatott, de mégis tartott egy faktort, két szedőt, négy nyomtatót s évenként feldolgozott hatvan bál papirost. Magyarország 1817. évi nyomda-viszonyairól igen hű képet közöl Trattner János Tamás. Az ő kimutatása szerint 1817-ben Magyarországon volt összesen 55 könyvnyomda, mindössze öt correctorral, 12 factorral, 95 szedővel, 121 nyomtatóval, 18 könyvrakóval; s ez 55 nyomda együttesen 1387 bál papírt használt fel évenként.

A személyzet számára és a feldolgozott papírmennyiségre nézve 1817-ben a Klapka József nyomdája hazánkban a tizedik helyet foglalta el. Nagyobbak voltak nála a pesti egyetemi nyomda, Budán a Landerer Annáé, a debreczeni városi nyomda, Győrött a Streibig Józsefé, Komáromban az özvegy Weinmüllernéé, Kassán a Weinmüller-féle, Pesten a Trattner János Tamásé, Pozsonyban a fűskúti Landerer Mihály örököseié s ugyanott a Wéber Simon és fiáé.⁴³

Ötvenöt nyomda még 1817-ben is, Magyarország területéhez és lakói számához képest nagyon kevés volt, de még ez a kevés is alig birt megélni. Trattner János Tamás a magyarországi könyvnyomdászok csekély számát és szegénységüket azzal okolja meg, hogy a nyomdászainknak éppen azokat a könyveket nem szabad nyomtatniok, a melyekből a legnagyobb hasznuk volna. A tankönyvek nyomtatására a pesti egyetemi nyomda birt kiváltsággal. Ugyancsak erre a nyomdára bízta a zsidó és szerb könyvek nyomtatását is. A vidéki nyomdáknak e szerint csak kalendáriumokat, álmoskönyveket, a hivatalok napi szükségleteinek megfelelő nyomtatványokat, s a mennyiben megengedték, hírlapokat volt szabad nyomtatniok.

Klapka József is ilyennemű munkák kiállításával foglalkozott; már kezdettől fogva kiadott egy kalendáriumot, még pedig a Streibig győri nyomdász híres Győri Kalendariumát egyszerűen utánnyomatta, de ezt a Helyt. Tanács 1808-ban a győri nyomdász panaszára Klapkának egyszer és mindenkorra eltiltotta.⁴⁴ Ezután maga szerkesztett kalendáriumot, 1809-ben pedig egy hírlapot is; a kalendárium bőven jövedelmezett, de a hírlapot rövid idő alatt kénytelen volt beszüntetni s e tekintetben ismételt kísérletei is anyagi tekintetben mindig sikertelenek maradtak.⁴⁵

⁴³ Klapka J. nyomdájánál ugyanakkor kisebbszerűek voltak a váci, veszprémi, újvidéki, székesfehérvári, szigethi, soproni, szombathelyi, selmeczbányai, szegedi, sárospataki, a pozsonyi Belnay, úgy szintén a Sznisek-féle, a pesti Pataki-féle s ugyanott a Landerer Mihály örököseié, a pécsi, nagyváradi, nagyszombati, nagykárolyi, miskolci, lőcsei, a kassai Landerer-féle, a kismártoni, eperjesi, egri, eszéki és a besztercebányai. (Tudom. Gyűjt. 1817. XII.)

⁴⁴ 1808. ápr. 5-ki 6881. sz. a. a Helyt. Tanács meghagyja a városi tanácsnak, hogy Klapka J. nyomdászt, ki a Győri Kalendárium utánnyomásával Streibig Ilona győri nyomdásznak nagy kárt okozott, jövőre az ilyen szabálytalan eljárástól tiltsa el. Országos levéltár.

⁴⁵ Rövid életük erre enged következtetni.

Vagyoni helyzete, műveltsége és üzleti összeköttetései folytán Klapka József Temesvárnak idővel egyik legbefolyásosabb polgára lett. Önzetlenségből sokat tett a városért. 1809-ben, mikor a rendes katonaság a háború miatt kénytelen volt elhagyni a várost, Klapka J., mint a városi polgárőrség századosa, csapatával őrködött a temesvári várban elhelyezett levéltárak, a kincstár vagyona és egyéb értékes holmik felett;⁴⁶ 1812-ben városi árvaatyává választották s mint ilyen lemondott fizetéséről a többi árvaszéki hivatalnok javára.⁴⁷ Négy éven keresztül viselte e tisztelet. 1814-ben negyedmagával bérbevette a városi színházat s azt két éven át vezette;⁴⁸ 1815-ben megengedték neki, hogy Temesváron kölcsönkönyvtárt és olvasótermet nyisson, mely első volt Délmagyarországon s azt tizenhat éven át vezette; könyvtára 4000 kötetből állott;⁴⁹) József nádor felhívására 1816-ban, a magyarországi városi polgárőrségek ujjászervezése végett Budára összehívott tanácskozáson a temesvári polgárőrséget mint alezredesök képviselte a saját költségén. Jóságúságáról tanuskodnak adományai. A Gróf Gyulay Ignácrról nevezett ezrednek Temesváron levő fiú nevelőintézetét 1813-tól fogva számos éven át látta el ingyen könyvekkel és papirossal, a temesvári hadparancsnokságot papirossal. 1819-ben Temesvár polgármesterévé lett s e tisztelet tizennégy éven át önzetlenül, buzgósággal s erélyes kézzel vezette. Mint polgármester sokat tett a város gazdasági ügyeinek javítására, az utak és utcák szabályozására és tisztántartására. Az adók pontos behajtásáért több ízben legmagasabb elismerésben is részesült.⁵⁰ Emellett kiváló gondja volt arra is, hogy a polgárok között az összetartást, a felsőbbbség iránt a törhetlen tiszteletet fentartsa és élessze; hogy a polgárok a király és a haza iránt kötelelességeiknek ne csak annyiban feleljenek meg, a mennyiben a törvény szűk szava kötelezi, hanem igyekezzenek rendkívüli áldozatokat is hozni. Mint polgármester a városi polgárőrségnek ezredese volt s e tekintetben is gondosan megfelelt kötelelességének. Polgármester korában két ízben választották meg a város országgyűlési követéül, 1825- és 1832-ben, s ez alkalommal éveken át volt távol Temesvártól. Kivált az országgyűlésen szerzett hazafias érdemeiért táblabírájokká választották őt Temes, Torontál, Krassó és Heves megyék; Eperjes város a díszpolgárául,⁵¹ V. Ferdinánd király pedig 1841-ben magyar nemesi rangra emelte.

Sok jó barát mellett sok volt az irigye is, kivált idehaza. A titkos, névtelen feljelentések virágzó korszakában őt is két ízben vádolták be a kormánynál, sőt magánál az uralkodónál; a városi gazdasági ügyekben a tisztviselőknek előnyben részesítésével és egyéb szabálytalan cselekedetek elkövetésével vádolták a titkos feladók. E vádakra Klapka a „*Conscia mens recti, famae mendacia ridet*” nyugalmaival válaszolt,⁵² de a polgármesterségtől, melyre kedve

⁴⁶ A városi hatóság eredeti bizonyítványa 1814. szept. 30-ról, a Klapka Julia úrnő tulajdonában.

⁴⁷ Városi jkönyv 1812-ről, 1687. és 1814. évi 1537. szám.

⁴⁸ U. o. 1814. évi 2550., 3701. és 1816. évi 3180. sz.

⁴⁹ U. o. 1814. évi 4980. és 1815. évi 2358. sz. és a városi hatóság 1818. szept. 30-ki bizonyítványa Klapka J. úrnónél. Vesdd össze *Banater Zeitschrift* 1828. évi 72. számával.

⁵⁰ 1829. és 1832-ben kapott gróf Reviczky Ádám főkancellár aláírásával legfelsőbb elismerést; a levelek a család tulajdonában.

⁵¹ A megválasztásáról szóló bizonyítványok a Klapka Julia úrnő birtokában.

⁵² Az ellene felhozott vádakra Klapka 1833. jul. 15-én Pozsonyban kelt levelében a következőleg válaszol: „*Omnium meorum officiosorum aetorum illa fuerat unice tendentia, ut irreflexe ad proprium Commodum, Communem Civitatis, Singulorumque Concivium meorum prosperitatem et felicitatem quo magis promoverem, ut adeo, in quantum ideireo expectationi suae maiestatis Saermæ et excelsorum dieasteriorum, necnon Concivium meorum haud satisfacere: id potius tenuitati virium mearum, et fragilitati humanæ, per me nunquam negatae, quam malae intentioni adscribendum sit.*” Városi levéltár, tanácsiratok 1833-ról, 3763. szám.

és akarata ellen választották meg újból, menekülni törekedett; 1833-ban leköszönt arról s ezóta mint tanácsos szolgálta a város közügyeit.

Klapka hosszas távolléte Temesvártól, üzletének erős hanyatlását vonta maga után. Távolléte alatt legidősb fia, József⁵³ helyettesítette őt az üzleti dolgokban, de anyagi helyzete napról napra rosszabbra fordult s ez végre is arra kényszeríté őt, hogy úgy házait, mint nyomdait egymás után rövid idő alatt eladja.

Klapka ugyanis úgy a temesvári mint a nemrég örökölt aradi nyomdájába először társul vette maga mellé 1829. márcziusban Beichel Józsefet. Az egyezség szerint mindkét nyomda haszna közös lesz 1829. apr. 1-től hat évig. Mindkét nyomdának a fele része, összes felszerelésével együtt Beichelt illeti. E jogért Beichel József 12.000 frtot fizet conv. pénzben. Hat év múlva Klapka vagy örökösei kötelesek Beichelnek a 12.000 frtot visszafizetni, ha ezt nem tennék, akkor az egyezmény még további három évig fennáll. A társaság neve, a mi a nyomdákat illeti, lesz *Klapka József*, a mi a kereskedelmi üzletet illeti, *Klapka József fia*, a vállalkozási üzlet címe pedig *Beichel József*. A társaság egyik tagjának sem szabad üzleti vállalatokat kötni a másik tudta nélkül. Valamennyi közös üzlet fővezetése Klapka Józsefet illeti, a pénztárt Beichel kezeli, a nyomdák közvetlen kezelése s a levelezés ifj. Klapka József dolga lesz. Ha a szerződők egyike vagy másika nagyobb összeget tenne le a kötelezettnél, annak 10% kamat jár. Miután a közösen felállítandó könyv- és írószerkereskedés címe *Ifj. Klapka József*-ről fog neveztetni s a tulajdonosi jogok is őt illetik, azért a nevezett kereskedés nyereségének vagy veszteségének egy harmadrésze is őt illeti; ezenkívül a nyomdász ügyletek vezetéseért neki évenként 120 frtot fizetnek. A közös haszonban a két szerződő fél egyenlően osztozik, de az év végével reá eső tiszta nyereségnek egy harmadát mindenik köteles az üzleti alapra visszaadni. Minden kiadás közös. Ha a szerződő feleknek egyike vagy másika a kikötött idő alatt elhalna, örökösei kötelezve vannak a társaságban megmaradni s az elhalt helyett egy megbízottat állítani, ki a szerződés szerint reá eső munkát végezze. Végre, miután ez a szerződés a szerződő felek barátságára és kölcsönös bizalmára van alapítva, Klapka József kötelezi magát, hogy az első évi számadás lezárása után közölni fogja Beichellel, hogy ez a társasági viszony javára válik-e Beichelnek vagy se, és ha ez ennek utánna a viszonyt felbontani akarná, az általa lefizetett 12.000 frtot három év alatt köteles törvényes kamataival együtt visszafizetni s míg az teljesen meg nem történik, úgy temesvári mint aradi nyomdáját és egyéb vagyonát zálogul köti le.⁵⁴

A Beichellel hat évre kötött társszerződés azonban alig volt még másfélévig érvényben, mikor Klapka 1830. októberben úgy a temesvári, mint az aradi nyomdáját minden felszerelésével és kiváltságos jogaival egyetemben Beichel Józsefnek 50.000 forintért, conv. pénzben, eladta. Volt pedig akkor a temesvári nyomdában három, az aradiban két sajtó. Klapka magának csak az írószerkereskedést és kölcsönkönyvtárt tartotta meg.⁵⁵ de ezeket sem sokáig vezette; nemsokára ezek is a Beichel tulajdonába mentek át.

A vádakra a város polgárai közül igen sokan, vallás- és nemzetiségi külömbiség nélkül, úgy 1825- mint 1833-ban, aláírásukkal ellátott bizalmi nyilatkozatot küldtek Klapkának és megvetésüket fejezték ki a névtelen feladók iránt. E feliratok a család tulajdonában vannak.

⁵³ Ifjabb Klapka József szül. 1807. szept. 21-én, meghalt 1840. okt. 24. Id. Klapka József első házasságából születtek még Nándor, Adolf és Terézia. Második felesége Kehrler Julianna volt (megh. 1824.). Ebből a házasságból származtak Julia és György, az 1848/9-ki honvédtábornok. Harmadik házasságot 1826-ban kötött egy bécsi leánnyal: Eggenstorfi Pachmann Annával, de ez rövid idő múlva elhagyta és visszaköltözött Bécsbe. Családi iratok és Klapka György: Emlékeim. Előszó.

⁵⁴ Az eredeti szerződés a család tulajdonában.

⁵⁵ Az adásvételi szerződés Temesvár város levéltárában 1830. évi 4101. szám a.

Klapka J. üzleti összeköttetéseiben nem volt szerencsés. Vagyonilag majdnem teljesen tönkrement és öreg napjaira az egész világtól visszavonulva Aradra költözött, hol végre nyugalmat és üdülést talált. Aradon halt meg 1863. május 12-én, életének 77. évében.⁵⁶

Klapka József mint nyomdatulajdonos is modern gondolkozású volt; Temesvár nyomdászati viszonyait hazafias szellemben vezette, azt sokkal magasabb fokra emelte mint előtte volt. A temesvári modern hírlapirodalom megalapítójának is őt kell tekintenünk. Ő szerkesztette 1809-ben a *Tagsbericht*-et, 1828-ban a *Banater Zeitschrift*-et s a 40-es években több éven át a *Temesvarer Wochenblatt*-ot. Nyomdája személyzetére is volt gondja s annak számára 1000 frtos alapítványt tett a temesvári polgári kórháznál, hogy kamataiból beteg nyomdászok ápoltságának.⁵⁷

Sokoldalú, nagyműveltségű, erélyes férfiú volt; mindenképpen méltó arra, hogy emlékét tiszteletben tartsuk.

Beichel József morvaországi, langendorfi születésű volt és még ifjúkorában került Temesvárra, de polgárjogot csak 42 éves korában, 1825-ben nyert. Ügyes, takarékos, vállalkozó ember volt, de szellemi tekintetben korántsem lehetett Klapkával összemérni. A Helyt. Tanács sokáig akadékoskodott, míg Klapka Józseffel a nyomdára, könyvkereskedésre és kölcsönkönyvtárra vonatkozó szerződéseit jóváhagyta és Beichelt mindama jogokban, melyeket egykor Klapka élvezett, megerősítette.⁵⁸

Beichel az üzletet még jobban kiterjesztette. Szervezett egy könyomdát; felállított ódon könyvkereskedést is, mely első volt Temesváron. Nyomdája a mai Lonovits-utca 5. szám alatt volt (jelenleg Steger E. utódai nyomdája), könyvkereskedése és kölcsönkönyvtára pedig a közeli Seminarium épületében (ma Tóth Béla könyvkereskedése). A könyvkereskedésbe 1845-ben társul vette maga mellé Röscht, kinek néhány év múlva a könyvkereskedőüzletet és a kölcsönkönyvtárt eladta.⁵⁹

Beichel könyvnyomdája, mint sokáig egyetlen Temesváron, nagyon virágzott. A német naptárból évenként sok ezer fogyott el; a vármegye, város és egyéb hatóságok itt nyomatták

⁵⁶ Klapka J. halotti gyászjelentése a család tulajdonában.

⁵⁷ Gabriel-Mangold: A temesvári nyomdász segélyző-egyesület története; és Klapka György: Emlékeim. Előszó.

⁵⁸ Klapka J. 1815-ben szerezte meg a kölcsönkönyvtár szervezésére a jogosítást; e jogot 1830-ban, mikor nyomdáját Beichelnek eladta, egyelőre magának megtartotta, de pár év múlva - a kettejük között szóbelileg létrejött megállapodás alapján - ezt is eladta Beichelnek. 1834. okt. elején Beichel jelenti a városi tanácsnak, hogy ő Klapkától átvette a könyvtárt; kéri a tanácsot, hogy legyenek tekintettel az ő bizonytalan, nehéz áldozattal megszerzett vagyonára s a tanács eszközölje ki, hogy Klapkának a kölcsönkönyvtárra adott legmagasabb engedély reá átruháztassék. *Városi jkönyv* 1831, 4723. sz. A H. Tanács végre többszörös kérelem és felvilágosítás után 1835. jul. 29-én 22.971. sz. a. leiratával beleegyezését adta ahhoz, hogy Klapkának a kölcsönkönyvtárra vonatkozó, 1815. máj. 14-én 14.184. sz. a. közölt legm. engedély Beichelre átruháztassék ama feltétel alatt, hogy a kölcsönkönyvtárakra kiadott legmagasabb rendeleteket ő is a legpontosabban megtartsa. Így tegyen le 400 frt cautiót, a váczi siketnéma intézetre évenként adjon 100 frtot, a városi pénztárnak pedig 10 frtot fizessen. *Városi jkönyv* 1835-ről, 4200. szám.

Mikor a H. Tanácsnak ezt a rendeletét Beichellel közölték, ő azt felelte, hogy a reá kirótt összegeket mindaddig nem fizetheti, míg a Gyárvárosban is fennáll egy magán kölcsönkönyvtár. Ezt azután be is tiltották. U. o. 1835. évi 5101., 513), 5843. sz. A személyére szóló nyomdaüzleti kiváltságot Beichel csak 1836. júliusban kapta meg. U. o. 1836, 3077. szám.

⁵⁹ Beichel 1848. május 10-én jelenti a tanácsnak, hogy a kölcsönkönyvtárt beszüntette. *Városi jkönyv* 1848-ról, 2145. szám.

mindazt, a mire a hivatalban szükségük volt. Az 1848 előtt megjelent temesvári hírlapokat itt nyomták és valamennyinek Beichel volt a kiadó-tulajdonosuk; 1849 után szintén Beichel adta ki a *Temesvarer Anzeiger*-t (1849-51), *Euphrosine*-t (1851), *Banater Courier*-t (1851) s a *Banater Telegraph*-ot (1851-52), s itt nyomták 1851-ben a *Južna Pčela* szerb lapot is. Nyomdájában már a harminczas évek alatt készítettek látogató-jegyeket, számla- és váltólapokat, tabellás kimutatásokat, stb. Az 1848-49. évek alatt itt nyomtatták a temesvári várórség, várparancsnokság, a haditanács által kiadott nyilatkozatokat, parancsokat, hirdetéseket, melyek nemzeti törekvéseinket megsemmisíteni igyekeztek.⁶⁰ Beichel mindezekkel egyetértett. Az ő nyomdájából e két év alatt alig került ki hazafias szellemű nyomtatvány.

Mig a nyomda üzleti ügyeit Beichel József intézte biztos kézzel, addig annak szellemi részét Beichel Károly kezelte. Ez a *Temesvarer Wochenblatt* szerkesztésében is felváltotta Klapka Józsefet, ki nyomdája eladása után is élénk összeköttetésben maradt Beichelékkal.

Beichel József 1852-ben halt meg, de üzletét folytatták örökösei 1857-ig.⁶¹ Ekkor a temesvári nyomdászok között kiváló hírnévre emelkedett Förk Károly Gusztáv és Steger Ernő vették meg s az üzletet „Förk és Társa” czég alatt 1871-ig folytatták. Förk csakhamar kiegészítette a megvett üzletet egy betüöntő műhellyel és tömöntődével, valamint egy fa- és rézmetsző műhellyel. A Förk nyomdájával összeköttetésben állott a Weigl-féle könyomda is, melynek 4 kősaajtója és 140 kőlapja volt. Az egész „Förk és Társa”-féle nyomda értéke 1856-ban 11.000 forintba becsültetett és 11 embert foglalkoztatott.

Förk Károly Gusztáv Szász-Altenburgban született 1815-ben. Gondos neveltetésben részesült, de atyja halála után kénytelen volt tanulmányait félbeszakítani s szülővárosában az udvari könyvnyomdába került tanulóknak. Mint nyomdászsegéd nagyobb utazásokat tett, nevezetesen Svédországban és Norvégiában; ezután Németország több nagy városában foglalkozott, 1850-ben pedig mint factor Bécsbe került; Bécsből meghívás folytán 1852-ben Temesvárra jött üzletvezetőnek a Hazay M.-féle nyomdába, innen pedig nemsokára a helybeli államnyomdába ment át, hol a tömöntőde szakmát kezelte. 1857-ben Stegerrel szövetkezve megvette a Beichel-féle nyomdát; 1868-ban szintén együtt alapították a *Neue Temesvarer Zeitung*-ot; 1871-ben a nyomda Förk egyedüli birtokába került. Ötvenévi nyomdász-jubileumát nagy ünnepélnyel ülték meg kartársai 1878-ban, a kiknek körén kívül is, az egész városban általános tiszteletnek örvendett, mert Förk K. Gusztáv nemcsak nyomdász és kiadó, hanem egyúttal jeles német író és emberszerető egyén is volt. Hosszu éveken át szerkesztette a kiadásában megjelenő német kalendariumot, felelős szerkesztője volt a szintén általa kiadott *Temesvarer Wochenblatt*-nak és a *Der Sammler*-nek, melyben számos elbeszélése, novellája és verse jelent meg. Ugy irodalmi mint társadalmi működését magyar hazafias irány jellemezte. Jó német volt, de a mellett buzgó magyar honpolgár is, ki szívvel-lélekkel ragaszkodott új hazájához.⁶² Mindenkin segíteni akart, a mennyire tudott.⁶³ Temesvár nyomdatulajdonosai között senki sincs, ki annyira hasonlítana Klapka Józsefhez, mint Förk. Mindketten nemcsak

⁶⁰ Nagyon sok ily nyomtatvány van a délmagy. tört. és rég. muzeum-társulat könyvtárában.

⁶¹ Városi könyv 1856-ról, 733., 734., 802., 868., 895. szám. 1857. július 1. óta „Förk és Társa” volt az üzleti czég czíme. Beichel örökösei alatt 1856-ig a nyomda felszerelése volt egy gyors- és egy kézisajtó s mintegy 120 mázsa papírkészlet. *Jahresbricht der Handels- und Gewerbekammer in Temesvár*, 135. l.

⁶² Förk K. G. 1858-ban kapta meg az osztrák állampolgárságot; ugyancsak ebben az évben szerezte meg a temesvári polgárjogot is. Városi levéltár, polgárok könyve. 1858. évi 4345. szám.

⁶³ A szegedi árvíz alkalmával, mikor több ezer ember menekült a nagy alföldi városból Temesvárra, Förk napokon keresztül járt-kelt a városban, hogy személyesen gyűjtsön könyöradományokat a szerencsétlenek javára.

nyomdászok, hanem magas műveltségű írók és hírlapszerkesztők. Ugy Klapka mint Förc a közéletnek igen számottevő emberei. Sorsuk is egyenlő volt. Mindketten önhibájukon kívül elszegényedve haltak meg.

Förc nyomdájában nyomták a *Südungarische Ackerbau-Zeitung*-ot, a *Südungarischer Lloyd*-ot, *Südungarischer Bote*-t, *Temesvarer Wochenblatt*-ot (1875, 1886), *Temesvári Hírlap*-ot, *Posaune*-t (1876-1883), *Neue Posaune*-t és a *Sammler*-t.

Förc nemcsak a temesvári nyomdász segélyző-egyesületben, - mely hazánkban legrégebbi ilyenmű egyesülete, - s a melynek ő elnöke volt, hanem annak körén kívül is számos tisztséget töltött be; így több éven át volt tagja a városi képviselőnek is. Nyomdája, mely az utolsó években a jelentékeny verseny által előbbi jelentőségéből már sokat veszített és mindinkább háttérbe szorult, 1884-ben Hössler Emil tulajdonába került, s Förc mint üzletvezető működött saját egykori nyomdájában, de már 1884. okt. 5-én meghalt.

Hössler Emil nem volt szakértő nyomdász, de igen tevékeny, vállalkozó szellemű férfi volt. Számos hírlapvállalatot indított meg, de mindenik nagyon rövid életű volt. Ő volt kiadó-tulajdonosa a *Südungarische Gewerbezeitung*-nak, a *Temesvarer Damen-Zeitung*-nak, a *Der Beobachter*-nek, a *Volkswirtschaft*-nak; ezenkívül nála nyomták a *Das freie Wort* (1888), *Beamten-Zeitung* (1885-1887), *Timisiana* (1885), *Gazeta Poporului* (1886, 1887), *Dél-magyarország* (1887), *Egyesüljünk* (1886, 1887) lapokat s a *Történeti és Régész. Értesítő* (1886, 1887) és *Természettudományi füzetek* (1886, 1887) cz. folyóiratokat.

A temesvári nyomdák között kifejlődött erős verseny folytán Hössler Emil is kénytelen volt nyomdáját már 1888-ban eladni. Uhrmann Henrik vette meg, de csakhamar egy újabb vállalkozónak adta el B.-Csabára. Így került el városunkból a déli vidék legrégebbi nyomdája.

Közvetlenül a szabadságharc után 1851-ben, mikor a temesvári nyomdász segélyző-egyesület megalakult, már három nyomda volt Temesváron, és pedig a Beichel Józsefén kívül a Hazay M. és fia Vilmos és a bécsi államnyomda fiókja.

Hazay Ernő már az 1848-as törvények hatása alatt állította fel nyomdáját 1848. szept. elején a belvárosi takarékpénztár épülete első emeletén. Eleinte csak egy, de már szept. végén két sajtóval működött.⁶⁴

Mi sem volt nagyobb ellentét, mint a Beichel nyomdájával és szellemével szemben a Hazay Ernő működése. Míg Beichel a mindinkább gyengülő osztrák szellemet képviselte a temesvári polgárság között, addig Hazay Ernő és egész családja a nemzeti ügy diadaláért küzdött úgy a sajtó terén mint a harc mezején. Egyik a multat, másik a jövőt képviselte.

Hazay Ernő, a később oly kiváló publicista, Temesváron született 1819. április 7-én. Alsó és középiskoláit szülővárosában végezte, később Hohenheimba ment a gazdasági intézet látogatására. 1848-ban leginkább azért állította fel nyomdáját Temesváron, hogy a nemzeti törekvéseket ily úton is elősegítse. Az ő nyomdájában nyomták a *Tagesanzeiger*-t, s azokat a falragaszokat, melyek a temesvári polgárságot a haza veszedelmére, a szerbek árulására, a bécsi kormány és kamarilla magatartására. figyelmeztették. Ő nyomatta ki Kossuth felhívását, melyben a nemzetet fegyverre szólítja. Az ő nyomdájában jelent meg a hazafias *Der Südungar*. Mindezek miatt nagyon is magára vonta Rukavina várparancsnok figyelmét, ki már 1848. szept. 22-én figyelmeztette a városi hatóságot, hogy Hazay H. E. illetően viselkedését akadályozza meg. A vár elzárása után Hazay Ernő maga is honvédnek állott, s így a nyomda nem csak a szabadságharc alatt, hanem még 1850-ben is szünetelt. Hazay E. mint

⁶⁴ Hazay H. E. jelentése a városi tanácshoz 1848. szept. 4-én. *Városi levéltár, tan. iratok*, 1848. évi 3937. sz. és *jkönyvi* 2273., 3151., 3356., 3508., 3662. szám.

honvédtiszt szolgált a hazát, a harcz utolsó szakában, 1849. június 1-én Pesten pedig megalapította a *Der vierzehnte April* című németnyelvű magyar republikanus lapot, melynek szerkesztője is volt. A szabadságharc leveretése után főleg irodalmi működéséért halálra ítélték, de sikerülve neki külföldre menekülni, később - még az általános amnestia előtt - kegyelmet kapott és visszatért Pestre, hol ismét hírlapíróvá lett. Részt vett a Pester Lloyd megalapításában s annak első vezércikkírói közé tartozott. Az 50-es évek végén Esztergom megyében Bátorkeszin telepedett le s ott gazdálkodással foglalkozott, de a sajtószabadság helyreállításával ismét. számos lapnak munkatársa lett; kivált szorgalmasan dolgozott a Pester Lloyd-ba, Magyarország-ba, Századunk-ba, később a Pesti Napló-ba és a Budapesti Hírlap-ba, amely hírlapokban számos politikai és közgazdasági cikke látott napvilágot. Az országgyűlésen három ízben képviselte a köbölküti kerületet. Eleinte a Deákpárthoz tartozott; a fuzio után az ellenzék híve lett, 1884-ben pedig kormánypárti programmal választatott képviselőnek. Meghalt Bátorkeszin 1889. decz. 17-én.⁶⁵

Hazay Ernő szünetelő nyomdáját csak 1851-ben nyithatta meg ismét atyja Hazay Márk, másodszülött fiával Vilmossal társaságban s a cégnek *Hazay M. és fia Vilmos* nevet adott.⁶⁶

Hazay Márk nem volt tanult nyomdász. Régi tekintélyes kereskedő volt Temesváron és már öreg ember, mikor a nyomda megnyitásaért folyamodott. Az 1848/9-ki mozgalmakból neki is kijutott, hisz mind a három fia: Ernő, Vilmos és Gyula a honvédek soraiban küzdöttek s ezen kívül még egy honvédet egy évre külön saját költségén szerelt fel, őt magát pedig a temesvári haditörvényszék két ízben is halálra ítélte volna, ha báró Rukavina, a haditörvényszék elnöke, meg nem menti. Először azért vonták felelősségre, mert Vukovits Sebő kir. biztostól megbízatást fogadott el, hogy a bánáti honvédzászlóalj felszerelésére szükséges anyagot beszerzi. A kívánt felszerelőanyag felerészben már meg is érkezett hozzá Temesvárra, mikor a vár elzáratott és Temesvár ostromállapotba helyeztetett. Hazay Márk a honvédfelszereléseket a pinczéjében rejtette el, de akadtak árulók, kik a dolgot feljelentették. Másodízben azért vonták felelősségre, hogy mind a három fia a szabadságharc zászlója alatt küzdött, a várparancsnokság által kiadott rendeletre pedig egyiket sem tudta előállítani.⁶⁷

Másodszülött fia, Hazay Vilmos 1831-ben született Temesváron; 1848-ban a gymnasium utolsó osztályába járt, mikor a szabadságharc kezdődött; ekkor ő is a honvédek sorába állt s a lázadó szerbek elleni hadjárat alkalmával több ütközetben vett részt. Ott volt a szolnoki csatában, majd Budavár bevételénél is, 1849. májusban már hadnagy és Görgey egyik segédtisztje volt. Végig szolgált a szabadságharcot, míg 1849. augusztusban Hátszegnél ő is letette a fegyvert az oroszok előtt, mire mint hadifoglyot N.Szebenbe szállították, majd az osztrák seregbe sorozták be, de végre 500 frt árán a további osztrák katonai szolgálat alól kiszabadult. Iskolai tanulmányai megszakítva lévén, 1850-ben a nyomdászat tanulására adta magát s Bécsben, majd Prágában készült e szakra. Miután atyja 1851-ben az előbbi Hazay-féle nyomda megnyithatását újra kieszközölte, őt is felvette a cég tagjának, bár addig, míg fia a nyomdásztanulói éveket Temesvárról távol töltötte, maga vezette a nyomdát; 1852-ben végre hazakerült Hazay Vilmos s a nyomda vezetését most már maga vette át.

Hazay M. és fia Vilmos nyomdájában nyomták 1853-ban az *Unterhaltungsblätter*-t és ugyanakkor egy hirdetőlapot is, 1858-61-ben a *Delejtű*-t, 1861-ben a *Grenzbote*-t s 1861-66-ban a *Temesvarer Zeitung*-ot. Hazay Vilmost folytonos figyelemmel kísérte a cs. kir. rendőrség s különösen üldözte 1860-ban, mikor Hazay a temesvári protestáns egyház gondnoka

⁶⁵ V. ö. Pallas-Lexikon, VIII. köt. „Hazay Ernő” cikket.

⁶⁶ Városi jkönyv és tan. iratok 1851-ről, 2254., 2899., 3022. és 3505. számok.

⁶⁷ Hazay Vilmos velem közölt adatai után.

volt s a protestánsok ellen kiadott patens megbuktatására ő is közreműködött. Fokozta a kormány gyanuját ama körülmény, hogy erős ellenzéki szellemben írt lapoknak volt a kiadója, sőt részben szerkesztője is. Még jobban felkeltette a kormány gyanuját azzal, hogy évenként Berlinbe látogatott el (anyja sírjához). Azzal gyanúsították, hogy a külföldön conspiral s az egyetemi magyar tanulókat akarja megnyerni egy titkos célnak. Minduntalan házmotozást tartottak nála; végre 1860-ban elfogták s heted-magával Josefstadtba vitték, hol hét hétig volt elzárva. A többi temesvári fogollyal ugyan őt is hazabocsájtották a nélkül, hogy valaha kihallgatták vagy értésökre adták volna, hogy miért vannak fogva, de Hazay Vilmos a folytonos zaklatást már annyira megunt, hogy 1862-ben elköltözött Temesvárról. Nyomdáját, melynek felszerelése két gyors-, egy kézi-, egy csomagoló- és egy simító-sajtó, egy könyomda és száz rizsma papir volt,⁶⁸ 1862. április 1-én nejével kapott hozománya visszatérítéseül 10.000 frt értékben, elvált nejére Szabady Rózára ruházta át,⁶⁹ s ezóta 1866-ig *Hazay Róza* név alatt szerepelt a cég.

Temesvár harmadik párhuzamos nyomdája a bécsi cs. kir. államnyomda fiókja volt, mely 1850-ben a cs. kir. pénzügyminiszterium junius 9-ki határozata alapján szerveztetett, de csak 1851 legelején kezdte meg működését. Temesvár összes eddigi nyomdái között ez volt a legnagyobb. Volt öt gyors-, két kézi-, két csomagoló- és egy simító-sajtója, betüöntő műhelye és tömöntődéje, két kő-sajtója és tökéletes könyvkötő-berendezése. Berendezéséhez tartozott 1856-ban mintegy 400 mázsa különféle nemű papir s az egésznek értéke mintegy 40.000 frt volt, a papir értéke nélkül. Habár az intézet csak hivatalos nyomtatványok kiállításával foglalkozott, évenként mégis vagy 10.000 rizsma papírt fogyasztott el, mert itt állítottak ki a Szerb vajdaság és Temesi Bánság számára minden hivatalos nyomtatványt, mint pl. a Landes-Regierungsblatt-ot négyféle kiadásban, a cs. k. pénzügyminiszterium Rendeleti Lapjának a mellékleteit, a hivatalos cím- és névtárt, a Temesvarer Zeitung hivatalos lapot, hirdetményeket, körözhvényeket stb. E nyomda személyzete állott 1856-ban, be nem számítva három hivatalnokot, 72 emberből és pedig volt 4 corrector, 25 szedő, 2 gépmester, 4 nyomtató, 3 betüöntő, 3 könyomdász, 4 könyvkötő, 23 segédmunkás, 4 szedő-, nyomtató- és betüöntő-inas.⁷⁰ Az államnyomda eme fiókját 1868-ban szállították el Temesvárról Budára s ott a m. kir. államnyomdával egyesítették.

Hazay Róza 1866-ban elhalálozván, nyomdáját azonnal Steger Ernő vásárolta meg,⁷¹ ki szakképzettségével már idáig is tekintélyes nevet szerzett a temesvári nyomdászok között s azt teljes harmincz éven át kitartó munkássággal vezette. Működése a temesvári nyomdászat terén állandó nyomokat hagyott.

Steger Ernő született 1824. január 20-án Gross-Polditzban, Szászországban; tizennégy éves korában mint szedőtanuló belépett a dr. Philippi udvari tanácsos könyvnyomdájába Grimmában s ott négy évet töltött, ekkor felszabadult. Mint nyomdászsegéd 1843 óta beutazta Németországot, Svájcot, Ausztriát és felső Olaszországot; 1848-ban ő is részt vett a német nyomdászok mozgalmaiban, a miért is Grimmát, hol akkor működött, el kellett hagynia.

⁶⁸ Hazay V. és neje Szabady Róza között kötött szerződés. Városi levéltár, 1863. évi 2518., 3619. számú tanácsiratok. 1856-ban a nyomda 16 embert foglalkoztatott és ebben az évben hét önálló irodalmi munka is került ki sajtója alól. Jahresbericht, 135. lap.

⁶⁹ Hazay Vilmos, miután Temesvárt elhagyta, a Hungária biztosító-társaság szolgálatába lépett, 1869-ben pedig az ujonnan szervezett honvédséghez neveztetett ki hadnagynak; 28 évi tetteles szolgálat után 1897-ben őrnagyi ranggal nyugalomba vonult és jelenleg Székesfehérváron lakik. *Önéletrajzi ad.* és V. ö. Kossuth L., *Irataim*. III. köt., 56., 57. II.

⁷⁰ Jahresbericht, 135. l.

⁷¹ Városi levéltár, tan. iratok 1867-ről, 2109., 2499., 2636., 3047., 3546., 4143., 4153., 10.759. számok.

Ekkor jött Ausztriába s Brünmben talált munkát, majd nemsokára onnan Fuldába, Lipcsébe, 1852-ben Bécsbe, 1853-ban pedig Magyarországra jutott, mely azóta Stegernek második hazája lett és nem is hagyta el többé. Először Budapesten dolgozott három hónapig, azután Temesvárra került a Hazay-féle nyomdába. Nyolcz hónap múlva Temesvárról Nagyszebenbe jutott, de már néhány hét múlva a Hazay-féle nyomdába hívták vissza művezetőnek s azóta állandóan Temesváron telepedett le; 1857-ben Förc Károly Gusztávval szövetkezve átvette a volt Beichel-féle nyomdát s azt 1871-ig közösen vezették, de már 1866-ban egykori főnökének, Hazaynak a nyomdáját is megszerezte s azt 1896. július 1-ig bírta. Ekkor eladta üzletét s azóta a jól megérdemelt nyugalmat élvezzi, környezve úgy pálya- mint polgártársai tiszteletétől. Ötvenéves nyomdászjubileumát 1888. április 28-án ünnepelték meg pályatársai.⁷² Nyomdája ugyanabban a házban van, hol már a harminczas években a Beichelé (Belváros, Lonovits u. 5. sz.) s így ezidőszerint ez Temesvárnak a legrégebbi nyomdahelyisége.

Steger Ernő a következő lapoknak volt kiadója: *Neue Temesvarer Zeitung* (1870-96), *Gasthofzeitung* (1874-77), *Temesvarer Anzeiger* (1868-71), *Hausfreund* (1877-78). Az ő nyomdájában nyomták az *Union*-t (1871-73), *Jugend-Blätter*-t (1872-75), a *Délmagyarországi Tanító-egyesület Közlöny*-ét (1879-82), a *Südungarischer Bauer*-t (1885-88) s a *Vingarska Narudna Nuvala*-t.

Steger E. nyomdáját 1896-ban Dévay Ferencz, Handl Károly és Reif József vásárolták meg s azt ugyanabban a helyiségben *Steger Ernő utódai* címen vezetik tovább.⁷³

1867-ben két nyomda is keletkezett egyszerre. Az egyiket a Magyar Testvérek állították fel a belvárosban, a másikat pedig Diemer Károly a gyárvárosban szervezte.⁷⁴

A *Magyar Testvérek* papirkereskedés és könyvnyomda cég tulajdonképeni megalapítója Magyar Menachem volt, ki 1847-ben a saját neve alatt papirkereskedést nyitott Temesváron a belvárosban, a mostani Hartl-féle házban. Az üzlet szépen virágzott és Magyar M. már 1848-ban a vármegye szállítója lett. Az ötvenes években bekövetkezett halála után unokaöccse és veje, Magyar József vette át az üzletet, a kihez 1864-ben öccse, Salamon üzlettársul lépven be, a cég a Magyar Testvérek nevet vette fel. Ettől fogva rohamosan gyarapodott a cég; 1865-ben könyvkötőműhellyel, 1867-ben könyvnyomdával, 1868-ban pedig könyomdával egészítették ki az üzletet.⁷⁵

Magyar József 1873-ban elhalálozván, az üzlet öccsére, Magyar Salamonra szállt, ki még jobban ki szélesítette annak körét; jelentékeny tért hódított magának Szerbiában és Romániában üzleti gyármányaival. Különösen kiterjedett üzleti körre tett szert Szerbiában. A legelső szerb pénzintézetek és vállalatok nála szereztek be papir-, nyomtatvány- és üzlet-könyvszükségleteiket. Milán király pedig 1885-ben a Takova rendjellel tüntette ki. Hogy a versenyképesség mily magas fokára emelkedett a Magyar Testvérek nyomdája, legjobban bizonyítja ama számos kitüntetés, mely a céget úgy a bécsi világkiállítás, mint a budapesti, újvidéki, szegedi, székesfehérvári, nagyszentmiklósi és a temesvári kiállítások alkalmával különféle alakban érte.

⁷² Steger Ernő életrajza a *Typographia* 1888. évi 16. számához kapcsolt mellékletben, a *Gutenberg*-ben jelent meg.

⁷³ Városi levéltár, tan. iratok I. 326/75. szám.

⁷⁴ Városi levéltár, 1867. évi 834., 1373., 2972-3289., 5053., 7046., 7117., 8289., 8747., 10.008. és 12.896. sz.

⁷⁵ A Magyar Testvérek 1865-ben egy felállítandó könyv- és könyomda ügyében beadott kérésökkel akkor elutasítottak. Városi levéltár, 1865. évi 2508., 7193., 9287. sz. 1867-ben ez megengedettett. U. o. 1867. évi 1306., 10.887., 11.196., 11.797., 12.479. szám.

Magyar Salamon alapította 1886-ban a temesvári iparosok takaré- és hitelegyletét (a mai iparbankot) is, melynek haláláig vezérigazgatója volt. Meghalt 1888. okt. 18-án; halála után az üzlet özvegyének, szül. Russo Ilonának és Dávid nevű fiának tulajdonába ment át, de ők nem voltak képesek azt a régi színvonalon fentartani. Az üzlet mind jobban hanyatlott, míg végre 1891-ben megszűnt. A nyomda legnagyobb része vétel útján a Steiner testvérek, kisebb része a Trauttmann György tulajdonába ment át.

A Magyar Testvérek adták ki a *Temesi Lapok*-at, *Délmagyarországi Lapok*-at, *Délmagyarországi Közlöny*-t (1872-94), a *Temesvarer Sonntagsblatt*-ot (1870), *Temesvarer Zwischenakt*-ot (1868), *Temesvarer Mittagsblatt*-ot (1882-83), a *Délibáb*-ot (1891-92); náluk nyomták a *Südungar. Presse*-t (1885), *Temesvarer Lloyd*-ot (1882), *Temesvarer Volksblatt*-ot (1876), a *Történ. és Régész. Értesítő*-t (1875-84), a *Temesvidéki Mérnök és Építészegyesület Közlönye*-t (1880-82) és a *Napi Közlöny*-t (1886).

Diemer Károly 1867-ben felállított nyomdája egyetlen gyorsajtóval kezdte meg működését, de csak öt évig állott fenn. Nála nyomták a *Temesvarer Sonntagsblatt*-ot, *Landbote*-t (1872), a *Gazdasági Értesítő*-t (1870-72), s a *Történelmi Adattár*-t (1871-72). 1872-ben nagyrészt dr. Szentkláray Jenő buzgólkodása folytán Bonnáz Sándor csanádi püspök vásárolta meg az egyházmegye számára s azóta mint *Csanádegyházmegyei könyvnyomda* működik.⁷⁶ A Gyárvárosból a belvárosba szállították s eleinte a Scarlato-féle házban volt elhelyezve, 1874 óta pedig mai helyiségében, az Emericanum épületében; 1872 óta többszörösen is kiegészítették. Itt nyomják a *Landbote*-t 1872, a *Havi Közlöny*-t 1878 s a *Történelmi és Régészeti Értesítő*-t 1888, *Der Ungarische Landwirth*-et 1898 óta. A megszűnt lapok és folyóiratok közül itt állították ki az *Ungarische Biene*-t, *Magyar Méh*-et, *St. Gerardusblatt*-ot, *Szt. Gellér*-lapot, *Temesvári Hirlap*-ot, *Történelmi Adattár*-t (1873), *Temesvári kiállítási közlemények*-et (1891), *Seclentrost*-ot, *Lelki Vigasz*-t, *Temesvári Naplók*-at, *Priculiciu*-t (1874-75), *Luminatoriul*-t (1880-94), *Advocatul Poporal*-t (1886-87), hét éven át itt állították ki a *Természett. füzetek*-et is (1877-83), a *Bölcséleti Folyóirat*-ot (1886-88) s a *Temesvarer Zeitung*-ot (1873-tól 75-ig és 1876-tól 79-ig).

Egy újabb nyomdát 1869. január elején állított fel Uhrmann Márton, a *Temesvarer Zeitung* kiadó tulajdonosa; e nyomdának már 1869. jan. 24. óta Blau Manó lapszerkesztő is társ-tulajdonosa lett, 1870. márcz. 9-én pedig egészen a Blau M. tulajdonába ment át, de már 1872-ben a Magyar Testvérek vették meg és saját nyomdájukkal egyesítették. Míg e nyomda fennállott, itt nyomták a *Temesvarer Zeitung*-ot.

A Szerbiából száműzött Karagyorgyevits herczeg nevében Jovanovits Pál állított fel 1878. márczius elején a Józsefvárosban egy kisebb nyomdát, mely eleinte az *Arany Oroszlán* cz. vendéglőben, később pedig a Hajó-utca 17. sz. a. volt elhelyezve.⁷⁷ E nyomda célja az volt, hogy Karagyorgyevits párti szellemben írt szerb lapokat állítson ki. Itt nyomtatták a *Narodni Glasznik*-ot (1878-80) s erről a nyomdát *Narodni Glasznik* nyomdának nevezték, s a rövid ideig megjelenő *Szmotrá*-t. E nyomda alig háromévi fennállás után 1880. májusban beszüntette működését, három évi szünetelés után pedig 1883-ban a Posaune élcslap szerkesztője, Lechenmayer vásárolta meg s eleinte a belvárosban helyezte el „*Posaune Könyvnyomda*” cz. alatt, jelenleg pedig az Erzsébetvárosban (Stefánia utca) van. A Posaune nyomdában nyomják 1883 óta a *Posaune élcslapot*, a megszűnt lapok közül pedig itt állították elő a *Rathgeber*-t, *Gyorsírárszati Hirlap*-ot, *Velocitas*-t (1895), *Temesvári Lakáshirdető*-t, a kétféle *Temesvarer Tagblatt*-ot (1884 és 1887), s itt nyomták - legalább egy ideig - a *Neuer Landbote*-t és a *Mittagsblatt*-ot.

⁷⁶ Városi levéltár, tan. iratok, 1873. évi 401. sz. VI. 4/73.

⁷⁷ Városi levéltár, 1878. évi tan. iratok, 1189., 2086., 2689. VI. 6/78. és 14.033. sz.

Még a Posaune nyomda felállítása előtt, 1879. július 1-én kezdte meg működését egy újabb nyomda, melyre Uhrmann Erzsébet nyert szabadalmat,⁷⁸ de már nemsokára férje, Uhrmann Henrik nevére iratott. Uhrmann Henrik papirkereskedő már azelőtt is rendelkezett egy amerikai à la minute nyomdával s azt most rendszeres nyomdává alakította át, 1888-ban pedig egy árverésen megvett másik nyomdával egyesítvén, jelenleg Temesvárnak egyik legnagyobb nyomdája. Hosszú ideig itt nyomtatták a *Temesvarer Zeitung*-ot, az *Ungarische Rosenzeitung*-ot, *Rózsa Ujság*-ot, a *Dreptatea*-t és *Foaia de Dumineca*-t (1895-98), a *Herkulesfürdő*-t (1892-96), az *Állatvédő*-t (1894-97) és a *Természettudományi füzetek*-et (1887 óta).

Fried Lipót 1881-ben állított fel egy kisebb nyomdát, de ez csak 1887-ig működött. Rövid életű volt az a nyomda is, melyet 1882-ben egy társulat hozott létre s annak „*Südungarischer Lloyd*” nyomda nevet adott. Itt állították ki a *Südungarischer Lloyd* napilapot (1883-85). E nyomda csak 1885-ig tarthatta fenn magát; ekkor Hössler Emil vette meg, tőle pedig árverésen 1888-ban az Uhrmann H. birtokába került. Szerencsésebb volt Freund Gyula, ki 1883-ban a Józsefvárosban állította fel kisebb nyomdáját, s amely jelenleg is működik. Igen kis nyomda volt az is, melyet Fidrart és Lutz 1884 szept. hóban létesítettek a Gyárvárosban. Mindössze egy kézisasjtóval működött és már 1885 július végén be is szüntette temesvári működését.

Sokkal nagyobb igényekkel kezdte meg pályafutását a „*Délmagyarországi könyvnyomda- és kiadó-szövetkezet*” által 1887-ben a belvárosban szervezett nyomda, mely jelenleg is egyike a legnagyobb temesvári nyomdáknak. Tizenkétéves fennállása óta e nyomdában nyomatták a következő lapokat: *Temesvarer Zeitung* (1895 óta), *Der Freimüthige* (1888 óta), *Volkswille* (1894 óta), *Controla* (1895 óta), *Der ungarische Landwirth* (1893-97), *Das Freie Wort* (1898 óta). A megszűnt lapok közül itt nyomták a *Neue Südungarische Zeitung*-ot, *Romänische Jahrbücher*-t (1894), *Dreptatea*-t és *Foaia de Dumineca*-t (1894), *Satenul*-t (1891), *Gazeta Poporului*-t (1888-92), *Pantoffel*-t, *Frauenzeitung*-ot, *Gross-Kikindaer Reform*-ot, a *Községi Közigazgatás*-t (1891), *Délvidéki Szemlét* (1891-93), *Délvidéki Törvénykezési és Közigazgatási Értesítő*-t (1891-92), *Délmagyarországi Pinczér-Ujság*-ot (1891) s 1898-ban a két hónapig megjelent *Temesvári Napló* cz. napilapot.

Ugyancsak 1887-ben állította fel Veres Sámuel is a belvárosban kisebbszerű nyomdáját, 1889-ben pedig Csendes Jakab a belvárosban szervezte nyomdáját, mely ez időszert városunk legnagyobb nyomdája. Itt nyomják a *Délmagyarországi Közlöny*-t (1894 óta), *Délvidéki Sport*-ot (1898 óta), *Közigazdaság*-ot, s a *Városi Közlöny*-t (1898 óta), a megszűnt lapok közül itt jelentek meg a *Zuhany* (1897) és a *Kereskedők Lapja* (1894-5).

Két év múlva, 1891-ben, a Steiner testvérek a Józsefvárosban állítottak fel egy nyomdát, 1894-ben pedig megvették hozzá még a volt Magyar Testvérek nyomdai felszerelésének a legnagyobb részét is, úgy hogy ezzel nyomdájuk Temesvár legnagyobb nyomdái közé emelkedett; 1894-ben a nyomdának *Unio nyomda* nevet adtak, bár a tulajdonosok ugyanazok mint előbb; 1897-ben pedig a belvárosba helyezték át. Ebben a nyomdában állítják ki jelenleg a *Südungarische Reform*-ot (1891 óta), a *Délvidéki Tanügy*-et (1897 óta), az *Állatvédő*-t (1898 óta). A megszűnt lapok közül itt jelentek meg a *Délvidéki Ellenőr* (1893-96), *Hétfői Lapok* (1896), *Papyrus* (1894-95), *Continent* (1895), *Élclapok*, *A Kópé*, *Der Schalk*, *Der Kobold* (mind 1895) s a *Handel und Gewerbe* (1897).

Az utóbbi nyolcz év alatt már csak kisebb nyomdák keletkeztek; ilyenek a Mangold Sándoré, melyet 1892-ben állított fel a Gyárvárosban; ilyen volt a Rátz Jánosé a Józsefvárosban, melyet 1893-ban nyitott meg, de már 1895-ben Moravetz birtokába jutott. Nem volt különb ennél a *Corvina* nyomda sem, melyet a Polatsek könyvkereskedő czég 1893-ban létesített, s alig két évig állott fenn. Talán még ennél is kisebb volt a Kiss Lőrinczé, mely egy kis kézisasjtóval

⁷⁸ Városi levéltár, tan. ir. I. 250/79. szám.

dolgozott; 1894-ben keletkezett s a következő évben már megszűnt. E legujabbak között még a legjelentékenyebb a Trauttmann György nyomdája, melyet a volt Magyar-féle nyomda egyes részeiből 1894-ben a belvárosban szervezett.

Mint a fennebbiekből látjuk, Temesvár nyomdáinak száma kivált az alkotmány visszaállítása után rendkívül gyorsan emelkedett. Míg 1848 előtt megelégedett egy nyomdával, azóta - egy félszázad alatt - nyomdáink száma jelenleg már tizenkettőre szaporodott. Kétségtelen, hogy a nyomdászat terén a vállalatok túlszaporodása következtében egészségtelen verseny tünetei jelentkeznek, de ez iparág általános helyzetét illetőleg nem lehet panaszra ok, mert annak tovafejlődésében a külverseny nem hat zavarólag.⁷⁹ A temesvári nyomdászat nagymérvű fejlődését megmagyarázza a nagy mértékben fellendült ipari és kereskedelmi tevékenység, valamint a helybeli hírlapirodalom nagymérvű fejlődése, mely viszont a szellemi élet folyamatos, nagyarányú fejlődését is mutatja. Nyomdáink különben, különösen a múltban, nemcsak Temesvár számára dolgoztak, hanem az egész Délmagyarországnak, sőt az ország határain túl is érvényesítették működésüket. A Temesváron megjelenő hírlapok, folyóiratok és naptárak Délmagyarországnak már hosszú idő óta kedvenc és megszokott olvasmányát képezik.

Jelenleg (1898. decz. 31.) a következő tizenkét nyomda van Temesváron:

1. *Csendes Jakab nyomdája.* (Belváros, Kinizsi-utca 2. szám.) Berendezése új, s ez 26.000 forintba került. Működik benne négy nagy és két kisebb gyorsajtó, foglalkoztat 43 embert; 1897-ben 5367-féle nyomtatvány került ki innen a sajtó alól s ebben az évben felhasznált körülbelül 3 millió ív papírt. Egybe van kötve könyvkötő műhellyel, mely külön hat embert és papirkereskedéssel, mely ismét hét embert vesz igénybe.

2. *Uhrmann Henrik nyomdája.* (Belváros, Balázs-tér 1. sz.) Régi nyomdák megvásárlásából keletkezett, de azóta már teljesen új gépekkel és betüanyaggal szereltetett fel. Jelenleg van két nagy gyorsajtója, két amerikai taposósajtója és egy lyukasztó gépe. Foglalkoztat 29 embert; 1897-ben felhasznált 2.335.000 ív papírt. A könyvnyomdával a régi jóhírnevű papirkereskedés és egy könyvkötő intézet is van egybekapcsolva.

3. *Csanád-egyházmegyei könyvnyomda.* (Belváros, Emericanum épülete.) A csanád-egyházmegyei káptalan tulajdona. Igazgatója mindenkor a csanádi egyházmegye egyik áldozópapja. Kezdetben nagyon szerény kis nyomda volt egy gyorsajtóval; jelenleg van három gyorsajtója és huszonnégy embert foglalkoztat. 1873-ban egyetlen szedő szedte ki a Landbote-t s ha a Temesvarer Zeitung-ot a hetvenes években nem itt nyomták volna, az egész nyomda személyzete alig állott volna több mint 3-4 emberből. Jelenleg felhasznál (1897) évenként 1.800.000 ív papírt. E nyomda a csanád-egyházmegyei papság hivatalos nyomdája lévén, természetes, hogy első sorban a kath. egyházi élet szükségleteit elégíti ki.

4. *Délmagyarországi nyomda.* (Belváros, Városház-utca 16. sz.) 1887-ben egészen újonnan keletkezett. Működik benne két gyors- és két amerikai kis gyorsajtó. Foglalkoztat 36 embert; évi papirfogyasztása körülbelül egy millió ív.

5. *Unio-nyomda.* A Steiner testvérek tulajdona. (Belváros, Zápolya-utca 2. sz.) Jelenleg működik benne három gyors- és egy amerikai sajtó, egy kézi sajtó, egy hajtogató, egy lyukasztó és egy vágógép. Foglalkoztat 30 embert; feldolgoz évente 900.000 ív papírt.

6. *Steger Ernő utódai könyvnyomdája.* (Belváros, Lonovits-utca 5. sz.) Van három sajtója, foglalkoztat huszonnégy embert és évente elfogyaszt 6-700.000 ív papírt.

7. *Posaune-könyvnyomda.* (Erzsébetváros, Stefánia-utca.) Van egy gyors-, egy amerikai és egy kézi sajtója. Foglalkoztat három embert.

⁷⁹ A temesvári keresk. és iparkamara jelentése 1897. évről. - 113. lap.

8. *Veres Sámuel könyvnyomdája.* (Belváros, Zápolya-utca 5. sz.) Van egy gyors-, egy amerikai és egy kézi sajtója. Foglalkoztat tíz embert és elfogyaszt 400.000 ív papírt; papírkereskedéssel is egybe van kötve.

9. *Trautmann György könyvnyomdája.* (Belváros, Erzsébet-utca.) Van egy gyors- és egy amerikai sajtója. Foglalkoztat naponta tíz embert és feldolgoz egy éven át 2-300.000 ív papírt. Együttal könyv- és papírkereskedés is.

A Freund Gyula, Mangold Sándor és Moravetz nyomdái a legkisebbek és csak apró nyomtatványok kiállításával foglalkoznak. Egy-egy átlag véve 2-3 embert foglalkoztat és csak egy-egy sajtóval működnek.

Ha most összegezzük az eredményeket, azt találjuk, hogy Temesvár nyomdáiban összesen vagy 220 ember foglalkozik s hogy nyomdáink 1897-ben tizenkét millió ív papírt fogyasztottak el. Mindenesetre óriási ez a haladás, kivált ha meggondoljuk, hogy nyolczvan év előtt Magyarország összes 55 nyomdájában is csak 251 egyén foglalkozott a könyvnyomdászattal és Magyarország összes magyar hírlapjai akkor nem tettek ki annyit számra nézve, mint jelenleg kitesz a Temesváré.

Hogy Temesvár könyvnyomdászata mily jelentékeny volt már az ötvenes években is, mutatja ama körülmény, hogy Magyarország legtovább fennálló könyvnyomdász-egyesülete, városunkban, 1851-ben keletkezett. Hazánkban a könyvnyomdászok e század elején még igen sajnós körülmények között tengődtek és gyakran a legnagyobb nyomornak voltak kitéve, mert nem létezett olyan nyomdász-egyesület, melytől segílyt várhattak volna, pedig az ipar más nemével foglalkozó hazánkfiai már rendszeresítették czéhpénztáraikat, melyekből a segédeket gyámolították. A budai egyetemi nyomda betegsegélyző és temetkezési egyesülete ugyan már 1837-ben kezdte meg működését s ezt a példát a főváros több nyomdája is követte, sőt Budapesten 1848-ban egy általános nyomdász-, utas- és temetkezési pénztár is alakult, de a kényuralmi kormány az ilyen egyesületeket nem tűrte meg s a budapesti egyesületet is 1853 elején feloszlatta.

Temesváron Klapka József nyomdatulajdonos már a húszas években tett le 1000 frt alapítványt a városi közkórháznál, hogy abból beteg nyomdászok ápoltassanak; mikor Klapka József 1830-ban eladta nyomdáját Beichelnek, az eladási okmányban Beichel kikötötte, hogy ez 1000 frt kamatait csakis a Beichel nyomda tagjaira szabad fordítani.

A Beichel nyomdáján kívül 1851-ben Temesváron még két más nyomda is volt már s közötté az államnyomda fiókja egymaga is több mint hetven embert foglalkoztatott, összevéve pedig a három nyomda mintegy 90-100 embernek adott foglalkozást már akkor is, és ezek a férfiak - nagyobbbrést távol minden rokonságtól - megbetegedés esetén kizárólag csak önmagukra voltak utalva. Ennélfogva nagyon is érthető, hogy a kölcsönös segélyezés czéljából a temesvári nyomdászok között mindjobban előtérbe lépett egy általános beteg- és utas-segélyző pénztárnak megalapítása Temesváron.

A mozgalom megindítója Liesecke Sándor, egy a fiók-államnyomdában alkalmazott porosz származású nyomdász volt, ki 1851. szept. havában a temesvári nyomdászokhoz egy körlevelet intézett egy ily egyesület megalkotása végett, s a körlevélhez az alapszabálytervezetet is csatolta. Az eszme kedvező fogadtatásra talált és már 1851. szept. 30-án megtarthatták az alakuló gyűlést. Az egyesület, miután azt 1851. okt. 22-én a kormányshék is megerősítette, *Könyvnyomdászok közös beteg- és segélyző pénztára Temesvárott* czímet vett fel; elnökévé az indítványozó Liesecke Sándort, pénztárosává pedig Beichel József nyomdatulajdonost választották, de Liesecke S. nem sokára elhagyta Temesvárt, mert már 1852-ben mint politikai agitator feljelentetvén, úgy Ausztria mint Magyarország területéről kiutasított és visszatért Németországba. Bár rövid ideig időzött is nálunk, de nevéhez jelentékeny emlék fűződik a temesvári nyomdászat és nyomdászok történetében.

Az egyesület 1857-ben módosította alapszabályait s ezóta 1880-ig mint *Betegsegélyző, temetkezési- és utassegélyző egyesület Temesvárott* teljesítette kötelességét.

1860-ban, midőn a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területe az anyaországhoz visszacsatoltatott, megszűnt a temesvári fiók-államnyomda jelentősége is, s már 1861 elején személyzetének harmadrésze elbocsátatott. Az államnyomda elbocsátott tagjai, számszerint húszan, minthogy Temesvárt elhagyták, az egyesület vagyonát is felosztani s magát az egyesületet is megszüntetni akarták, de izgatásuk nem termett számukra gyümölcsöt. A többi tagok, Förc K. Gusztávvá és Steger Ernővel élükön, a legerélyesebben ellene szegültek a feloszlásnak és miután a városi hatóság is az egyesület fennmaradása érdekében beleszólt a dologba, az egyesület meg volt mentve továbbra is, és teljesítette kötelezettségét a tagokkal szemben. Az egyesület összes vagyona 1879. decz. végén már 234 forint 58 kr. volt.

1880-ban alapszabályait és működési körét kitágítván, ismét új címet vett fel az egyesület, ettől fogva 1887-ig mint *Délmagyarországi nyomdászegylet Temesvárott* tett eleget hivatásának. Hatásköre kiterjedt Temes, Bács-Bodrogh, Torontál, Krassó-Szörény és Arad megyékre és három osztályra oszlott: 1. Betegpénztár. 2. Utas- és munkanélküliek segélypénztára. 3. Rokkantok, özvegyek és árvák pénztára.

Az egyesületnek három osztályba történt beosztása következtében, mely osztályok mindenképpen a jövőben külön pénztárral kellett bírnia, a meglevő alaptőke is három részre osztott. Az újra alakult egyesületnél a befizetések 1880. július 3-án kezdődtek meg és pedig tagonként egy hétre 30 krajával, a miből minden egyes pénztárra 10 kr. fordítatott.

Időközben, 1884-ben megalakulván az országos nyomdász-egyesület, a Délmagyarországi Könyvnyomdász Egyesület elvben már 1885. decz. 13-ki rendkívüli közgyűlésén kimondotta, hogy az országos egyesületbe beolvasni kíván. Miután az egyesülés módozatait tisztába hozták, a Délmagyarországi Könyvnyomdász Egyesület 1887. július 24-én tartott közgyűlésén kimondotta az országos egyesülethez való csatlakozását. A csatlakozás alkalmával a Délmagyarországi Nyomdász Egyesület 82 tagot számlált s ezeknek szerzett jogait az országos egyesület biztosította; 1888. január 1-jével szűnt meg a temesvári nyomdász segélyző egyesület önállósága, s azóta a nagy egésznek csak egy szerves részét képezi; mindamellett ügykezelését csakúgy vezeti mint eddig; segélyezi tagjait betegség és halálozás esetén, munkanélküli esetben úgy helyben mint utazás közben, végre segélyezi tagjait mint rokkantokat, úgy szintén azok özvegyeit és árváit is. A csatlakozás alkalmával a temesvári nyomdászok életében egy más, nem kevésbé üdvös előhaladás is történt. Ugyanis már évekkel előbb megkísérlették volt a helybeli nyomdászok egy önképző-osztály felállítását, de minden igyekezetük idáig, leginkább a helyiség kérdése miatt, dugába dőlt. Az országos egyesület alapszabályai szerint azonban az önképző-osztály felállítása minden vidéki körnek kötelességévé tétetik, ha az országos egyesületbe belépni kíván s így most már nálunk is felkarolták az ügyet és létrehozták a nyomdászok önképző-osztályát.

A temesvári könyvnyomdász-egyesület 1891. aug. 15. és 16-án ünnepelte fennállása negyvenedik évét s ez alkalommal az egyesület alapítójának, Liesecke Sándornak, és az egyesület hosszú időn át volt elnökének, Förc Károly Gusztávnak az arcképeit leplezték le az egyesület helyiségeiben a hálás utódok, úgyszintén ünnepi lap kiadásával is emelték a reájuk nézve oly fontos nap jelentőségét.⁸⁰

⁸⁰ „Jubileumi Ünneplap 1851-1891. - Jubileums-Festblatt 1851-1891. Temesvár, 1891. aug. 15. 16. ívrét, kettősen hasábozott 12 oldal, magyar és német szöveg. Kiadja a „Magyarországi könyvnyomdászok és betüöntők egyesületének” temesvári önképző-osztálya, szerkesztették többen, nyomtatott Uhrmann H.-nél.

2. §. A censura gyakorlása Temesváron. Temesvár város és Temes vármegye álláspontja a sajtószabadság ügyében. Az 1848. márcziusi napok. A vojvodina kora. A sajtóbíróságok felállítása

A XVIII. században, míg Temesváron a jezsuitáknak gymnasiumuk volt, mindenkor a jezsuita rektor volt a könyvvizsgáló; mikor a rendet feloszlatták, a temesvári gymnasium is megszűnt s a jezsuiták elköltöztek Temesvárról. Nem lévén ekkor egy ideig Temesváron latin iskola, a kormány esetről esetre a városi tanácsra ruházta a könyvvizsgálat jogát. Ha valaki hírlapkiadási jogért folyamodott, a H. Tanács meghagyta a városnak, hogy kebeléből jelöljön ki egy tagot, kinek kötelessége legyen a lapra felügyelni. 1786-ban már meghagyta a H. Tanács, hogy semmiféle cikket nem szabad az újságba tenni addig, míg a censor át nem nézte,⁸¹ censorrá pedig - minthogy Temesvárnak ekkor sem volt latin iskolája - Karlitzky Albertet, a nemzeti iskolák igazgatóját nevezte ki.

Miután a piaristák addig Szent-Annán, Aradmegyében levő gymnasiumukat 1788-ban Temesvárra helyezték át, Tokody György, a nagyváradi tankerület főigazgatója, a Hely. Tanácsnak olyan előterjesztést tett, hogy ezentul a piaristák temesvári gymnasiumának igazgatója bízassék meg egyuttal a temesvári censori teendőkkal is. A H. Tanács ezt el is rendelte,⁸² s 1789. szeptemberétől ismét a gymnasium igazgatója volt a censor. Így maradt ez 1848-ig.

A temesvári censornak nem volt nehéz helyzete, kéziratokkal nem sokat alkalmatlankodtak neki. Politikai újság Temesváron nem jelent meg; maga a városi tanács nem érezte a censura nyögét, mert az 1790-től 1848-ig terjedő korszak alatt tartott országgyűlésekre küldött követeknek soha nem adta utasításul, hogy sajtószabadságot követeljenek vagy legalább a censura korlátozását kívánják.

Jóval szabadabb elvű volt e tekintetben is Temes vármegye, mely ugyan szintén elég későn, csak 1832-ben adta utasításul követeknek: oda törekedjenek, hogy egy semmiféle censurának alá nem vetett országgyűlési hírlap adassék ki, és hogy az általános sajtószabadság is csak csekély mérvben korlátoztassék.⁸³ Midőn 1835-ben az országgyűlésen báró Wesselényi

⁸¹ 25.550. szám, 1786. Helyt. Tanács.

⁸² A H. Tanács 1789. szept. 1-én 33.993. sz. leirattal a következőket írja Tokody főigazgatónak: „In dem Abgang eines Lokalschuldirektors, war bisher der Hauptbeweggrund enthalten, die Bücherrevision zu Temesvár durch den Nationalschulen Proinspektor vertreten zu lassen. Da nun aber der Übersetzung der Szent-Annaer Schulen nach Temesvár, auch in Loco Vorsteher alldort vorhanden ist, so wird demselben in Erledigung des 17. Aug. Nr. 189. gestellten Anfrage hiemit bedeutet, dass der temesvarer Locovorsteher das Revisionsgeschäft allerdings übernehmen und künftig besorgen soll.” Országos levéltár.

⁸³ Temes vármegye követi utasítása 1832-ben a sajtószabadságra nézve a következő: „A tapasztalás útmutatása szerint bizonyos lévén az, hogy az egyes könyvvizsgálók habozásai közben a leg-hasznosabb munkáknak kiadása vagy szigorú taglalattal legjelesebb eredményeitől megfosztatik vagy éppen elnyomattatik, minthogy a sajtó alá bocsátott munkákra nézve a szerzők különben is feleletre vonathatnak, a követ urak sürgetni fogják, hogy csak az olyatén munkáknak kiadása a könyvvizsgálat során megakasztathasson, melyeknek foglalata a fejedelem szentséges személyét, úgy nemkülönben a fennálló polgári rend, az országban bevett vallások és a természet törvényében gyökerező jó erkölcsök szerkesztetményét kétségbe nem hozható ellentétessel megtámadnak, mire nézve az országos kiküldöttségi vélemény irányai oly világos határozattal elfogadhatók lesznek, hogy a köztörvényhatóságoknak sarkalatos szabadságánál fogva egybeszerkesztett és semmi könyvvizsgáló taglalata alá nem tartozó munkálatai a közönséges könyvvizsgálás minden belekeveredésétől megóvattassanak s nehézség nélkül sajtó alá bocsájtassanak.” Temes vármegye jkönyve 1832-ről, 3643. szám.

Miklós és Balogh János perbefogatása miatt a szólásszabadságon ejtett sérelem miatt folyt az erős küzdelem, Temes vármegye rendei 1835. ápr. 23-ki közgyűlésükön elhatározták, hogy felszólítást intéznek a többi megyéhez egyöntetű eljárás végett. A megyékhez intézendő és némileg erősebb kifejezésekben bővelkedő átiratot Beichel könyvnyomdászhoz küldték kinyomtatás végett, de a censor, ezuttal Schmidt Antal piarista igazgató, a kéziratra nem írta rá az „*imprimatur*”-t, mire Beichel nem merte a kéziratot kinyomtatni. A rendek ekkor úgy segítettek a dolgon, hogy a kéziratot irnokokkal iratták le sok példányban, követeiknek pedig utasításul adták, hogy e sérelmes állapotnak véget vetni törekedjenek. Ezóta Temes vármegye rendei is a sajtószabadság követelői közé tartoztak.

Miután a kormány ismételten megtagadta, hogy Temesváron politikai hírlap jelenjék meg, a gondolat ekként még korlátozott alakban sem juthatott némileg szabadabb kifejezésre. Pedig Temesvár nagyszámu intelligenciája a negyvenes években már napról napra jobban kívánta a szó és gondolat szabad nyilvánítását. Ezért üdvözlötték Temesváron is oly melegen az 1848. márcziusi eseményeket, a 12 pontot és benne különösen a sajtószabadságot, melyet itt is tényleg előbb vettek fogantatba, mint azt a H. Tanács kihirdette.⁸⁴

Temes vármegye rendei a pesti márcziusi események hatása alatt 1848. márczius 16-án déli 12 órakor tartottak rendkívüli közgyűlést, a melyen többek között kimondották, hogy a sajtószabadság a megye területén kihirdetessék; ugyancsak márczius 18-án délután 4 órakor tartott a városi tanács is közgyűlést, még pedig az isten szabad ege alatt, a városház előtti díszterén, melyen sok ezer ember vett részt; megjelent a gyűlésen Temes vármegye küldöttsége is és felolvastatták a megye által már elfogadott határozatokat, mire Temesvár polgársága is óriási lelkesedés között jelentette ki hozzájárulását a pesti 12 ponthoz, többi között tehát ahoz is, hogy „a sajtó e városban szabad”. Csak e határozat meghozatala után

⁸⁴ Akadtak, kik az új korszellemtől áthatva már márczius 16. és 17-én kényszeríteni akarták a temesvári nyomdászt: Beichelt és a két nyomda tulajdonost, hogy az általuk szerkesztett röpiratokat minden előleges censura nélkül nyomtassák ki s a nyomtatványokat minden eddigi ellenőrzés nélkül terjesszék. A pressio erős lehetett, a helybeli nyomdász és a két könyvnyomdász összeállva, ügyüket a városi tanács elé terjesztették, „miserint nevezetesebb számú helybeli lakosok által némely iratoknak előleges vizsgálat nélkül kinyomtatására felszólítottak és kényszerítetni látszanak,” oltalmat kérnek tehát az erőszakoskodók ellen. A városi kapitány, ki „ezen panasz kitételének megvizsgálásával és jelentéstétellel megbízott” s ki a legmesszebb menő vizsgálatot indította, kénytelen volt csakhamar az egész ügyet „a keletkezőben levő dolgok fejleményeinek tekintetbe vételével” egyelőre félre tenni. Jogorvoslatra azonban néhány nap múlva nem volt szükség. *Városi jkönyv* az 1848. évi márcziusi napokról. A *Temesvarer Wochenblatt* 1848. évi 13. száma szerint izgatott tevékenység uralkodott 1848. márcz. 18-án a temesvári könyvnyomdában. Alig végződött be a népgyűlés, a nép máris a könyvnyomdához rohant és követelte a pesti 12 pont és a „Talpra magyar” kinyomtatását censura nélkül. A nép eme követelésének meg is felelt a nyomdász és a szabad-sajtónak első termékei Temesváron is ugyanazok voltak mint a fővárosban. Mihelyt készen voltak a nyomtatással, ajtókon és ablakokon tódult a nép a nyomdába, hogy kaphasson a temesvári szabad-sajtó első termékeiből. Este a színházban díszelőadás volt, hölgyek és urak nemzeti kokárdával díszítve ruháikat, jelentek meg; az előadás alatt polgárok, fiatal emberek, színészek, nemesek nemzeti zászló alatt a színpadra mentek fel és a Szózatot kezdték énekelni, mire az egész közönség részt vett az éneklésben, majd elszavalták a Nemzeti Dalt, melynek utolsó sorait: „A magyarok istenére esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk” - az egész közönség ismételte. Három estén keresztül tartott a színházban a demonstratio, a három színházi este között egyiken a nép számára ingyen előadás volt. A hírlapirodalom első példánya, mely Temesváron szabadsajtó alól jött ki, a *Temesvarer Wochenblatt*-nak 1848. márcz. 25-én megjelent 13. száma volt, büszkén is viselte homlokán, nagy betűkkel nyomtatva, „*Mit Pressfreiheit.*” Beichel nyomdája a mai Lonovits-utca 5. száma alatt volt; 1848. márcz. 18. óta az utcát Szabadsajtó-utczának, a Díszterét pedig (ma Jenő herczeg-tér) Szabadságtérnek nevezték.

érkezett és a márczius 19-én tartott városi közgyűlésen olvastatott fel a H. Tanácsnak márcz. 16-án kelt rendelete, mely addig is, míg a törvényhozás e részben határozottan rendelkezik, az eddigelé gyakorlatban volt megelőző könyvbírálatot megszünteti és a kívánt sajtószabadságot létesíti.

De a kivívott sajtószabadsággal, legalább úgy amint azt az 1848. évi XVIII. törvénycikk meghatározza, Temesváron nem voltak megelégedve. Azt várták, hogy a sajtószabadság úgy mint Németországban, korlátlan lesz vagy legalább is nagyon gyöngye korlátok közé lesz szorítva. E helyett az 1848. évi XVIII. törvénycikk a politikai napilapoktól 10.000, a hetilapoktól 5000 frt biztosíték letételét kívánja meg. „A mi Széchenyi-Szemere-féle sajtótörvényünk - írja Dr. Wachtel Dávid - méltó arra, hogy egy Metternich vagy Machiavelli legyen a szerzője, mert a hírlapirodalmat, mely az új korszakot oly szerencsésen előkészítette, mélyebben nyomja alá mint azt a legszigorúbb jezsuita censura tehette volna. Mert a cautiók és pénzbüntetések rendszere nem boszantóbb-e a legboszantóbb censuránál? mert ki állhat most az élén a hazai hírlapirodalomnak? a tőkepénzesek. Lehetsz a szónoklás terén Domosthenes, emberszerető akár egy Jézus s a hazaszeretnek akár a Vesta-lángja éghet a szívedben s akarod ezt a lángot mások szívébe is átültetni: nem használ semmit, ha nem vagy gazdag, ha nincs tizezer forintod.”⁸⁵

A sajtótörvénynek a cautióra vonatkozó rendelkezése volt az oka annak, hogy a hírlapirodalom fellendülése 1848-ban alig volt észrevehető Temesváron. Hazay Ernő szívesen megindított volna egy politikai napilapot, úgy Dr. Wachtel Dávid egy politikai hetilapot cautio nélkül. Így Hazay Ernő egy, bár naponként megjelenő, de hirdető lapot adott ki; Wachtel Dávid pedig egy szépirodalmi hetilapot szerkesztett. Mind a kettő túllépte a korlátokat, mert erősen politizált a míg lehetett. Az ostromállapot kihirdetése csakhamar véget vetett mind a két lap életének, sőt a Hazay-féle nyomda is, bár csak egyelőre, beszüntette működését.

A vojvodina korszakában (1848-60) a nyomdászat ügyei a Temesváron székelő helytartóságtól függtek, mely a bécsi miniszterium utasításai alapján járt el a sajtóval szemben. Egy-egy újabb lap megindítására engedélyt a helytartó adott, a felügyeletet pedig a cs. kir. rendőrség gyakorolta. A vojvodina 1860 végén visszacsatoltatván az anyaországhoz, 1861 elejétől kezdve városunk nyomdászati és hírlapirodalmi ügyei is közösek lettek az anyaországgal.

A sajtóbíróságok 1871-ben rendeztetvén, az ország területén tíz törvényszék ruháztatott fel esküdtszéki hatáskörrel, de e tíz között Temesvár nem volt. Temesvár esküdtszéki tekintetben az aradi kir. törvényszék mellett rendszeresített sajtóbíróság alá rendeltetett. Mikor az igazságügyi miniszteriumnak erre vonatkozó rendelete (1871. évi 1976. sz.) Temesvár hatóságával közöltetett, a város közönsége e miniszteri leirat ellen felfolyamodott és kérte, hogy a temesvári kir. törvényszék is ruháztassék fel sajtóbírószági hatáskörrel. Hivatkozott arra, hogy Temesváron állandóan öt nyomda működik, és hogy öt hírlap jelenik meg.⁸⁶ A város közönsége ezt a mellőzést annál inkább fájlalta, mert a fennforgó körülmények miatt a Temesváron létesítendő első folyamodásu törvényszéknek sajtóbírószággal leendő felruházását bizton remélte és igényét jogosítottnak is hitte.⁸⁷ Kérése azonban ezuttal nem teljesült, csak 1891-ben, mikor a kir. tábla decentralisáztatott s Temesvár is királyi táblát kapott - ruháztatott fel a temesvári kir. törvényszék is sajtóbírószági hatáskörrel.

⁸⁵ Lásd a *Der Südungar* 1848. évi 1. számát.

⁸⁶ Városi levéltár 1871. évi 6288. I. 574/71. A városi felterjesztés csak négy nyomdát említ, pedig öt volt; csak öt hírlapot sorol fel, pedig már akkor is nyolcz volt.

⁸⁷ U. o.

3. §. A temesvári nyomdák és nyomdatulajdonosok áttekintése

1. 1771-1784. Heimerl Mátyás.
2. 1784-1790. Slovatzeck József.
3. 1787-1788. Eisenführer József.
4. 1788-1791. Özveg्य Lechner Ferenczné.
5. 1790-1804. Jonas Jakab József.
6. 1804-1806. Jonas Lajos.
7. 1806-1807. Özveg्य Jonas Lajosné.
8. 1807-1830. Klapka József.
9. 1830-1852. Beichel József.
10. 1848-1851. Hazay H. E.
11. 1851-1862. Hazay M. és fia Vilmos.
12. 1851-1867. Csász. kir. fiók államnyomda.
13. 1852-1856. Beichel József örökösei.
14. 1857-1871. Föörk és Társa.
15. 1862-1866. Hazay Róza.
16. 1866-1896. Steger Ernő.
17. 1867-1894. Magyar Testvérek.
18. 1867-1872. Diemer Károly.
19. 1869. Uhrmann Márton.
20. 1869-1870. Uhrmann-Blau.
21. 1870-1872. Blau Manó.
22. 1871-1884. Föörk Károly Gusztáv.
23. 1872- Csanádegyházmegyei könyvnyomda.
24. 1878-1880. Narodni Glasznik.
25. 1879- Uhrmann Erzsébet, majd Uhrmann Henrik.
26. 1881-1887. Fried Lipót.
27. 1883- Freund Gyula.
28. 1883-1885. Délmagyarországi Lloyd.
29. 1883- Posaune könyvnyomda.
30. 1884-1888. Hössler Emil.
31. 1884-1885. Fidrant és Lutz.
32. 1887- „Délmagyarországi könyvnyomda és kiadó-szövetkezet.”
33. 1887- Veres Sámuel.
34. 1889- Csendes Jakab.
35. 1891-1894. Steiner Testvérek.
36. 1892- Mangold Sándor.
37. 1893-1894. „Corvina” nyomda.
38. 1893-1895. Rátz János.
39. 1894- „Unio” nyomda (Steiner Testvérek).
40. 1894- Trauttmann György.
41. 1895- Moravetz János.
42. 1895-1896. Kiss Lőrincz.
43. 1896- Steger Ernő utódai.

4. §. A temesvári nyomdák száma időszakonként

1787 előtt Temesváron egyszerre soha nem volt több nyomda egynél.

1787-1791 között egyszerre volt kettő: A Slovatzecké és az Eisenführer Józsefé (utóbb özvegy Lechnernéé).

1792-1847 között ismét csak egy nyomda volt: A Jonas-féle, a Klapka Józsefé, majd a Beichelé.

1848-1850 között kettő: Beichel és Hazay H. E.

1851-1866 között három: a Beichel-féle (később Förk és Társa), Hazay M. és fia Vilmos (később Hazay Róza) és a fiók államnyomda.

1867-1869 között volt négy: Förk Károly Gusztáv, Steger Ernő, Magyar Testvérek és Diemer Károly.

1869-1872 között volt öt: Förk, Steger, Magyar Testvérek, Diemer, Uhrmann-Blau (majd Blau M.).

1872-1878 között négy: Förk, Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei.

1878-1879-ben volt öt: Förk, Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei és Narodni Glasznik.

1879-1880-ban volt hat: Förk, Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei, Narodni Glasznik és Uhrmann-féle.

1881-1882-ben volt hat: Förk, Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei, Uhrmann és Fried Lipót.

1883-ban volt kilencz: Förk, Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei, Uhrmann, Fried Lipót, Freund Gyula, Posaune, Südungarischer Lloyd.

1884-1885-ben volt tíz: Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei, Uhrmann, Fried, Freund, Posaune, Südungarischer Lloyd, Fidrants-Lutz és Hössler Emil.

1886-ban nyolcz: Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei, Uhrmann, Fried, Freund, Posaune, Hössler.

1887-ben volt tíz: Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei, Uhrmann, Fried, Freund, Posaune, Hössler, Délmagyarországi és a Veres Sámuel-féle.

1888-ban volt kilencz: Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei, Uhrmann, Freund, Posaune, Hössler, Délmagyarországi és Veres S.

1889-1890-ben volt kilencz: Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei, Uhrmann, Freund, Posaune, Délmagyarországi, Veres S. és a Csentes Jakabé.

1891-ben volt tíz: Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei, Uhrmann, Freund, Posaune, Délmagyarországi, Veres, Csentes, Steiner Testvérek.

1892-ben volt tizenegy: Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei, Uhrmann, Freund, Posaune, Délmagyarországi, Veres, Csentes, Steiner Testvérek, Mangold Sándor.

1893-1894-ben volt tizenhárom: Steger, Magyar Testvérek, Csanádegyházmegyei, Uhrmann, Freund, Posaune, Délmagyarországi, Veres, Csentes, Unio (Steiner Testvérek), Mangold, Rátz János, Corvina.

1895-ben volt tizenhárom: Steger, Csanádegyházmegyei, Uhrmann, Freund, Posaune, Délmagyarországi, Veres, Csentes, Unio, Mangold, Moravetz, Trauttmann György, Kis Lőrincz.

1896 óta van tizenkettő: Csanádegyházmegyei, Uhrmann, Freund, Posaune, Délmagyarországi, Veres, Csentes, Unio, Mangold, Moravetz, Trauttmann és Steger Ernő utódai.

MÁSODIK RÉSZ. A HIRLAPIRODALOM TÖRTÉNETE.

1. §. A magyarországi hírlapirodalom keletkezése. Hírlapolvasóink a XVIII. században. Hírlapirodalmunk fejlődésének akadályai általában és Temesváron különösen. A hazai első hírlapok és a temesvári első hírlap. A hírlapolvasási vágy fellendülése a mult század végén. Ennek daczára hazai hírlapjaink csak tengődnek. A temesvári modernebb hírlapírás kezdete 1840-ben. Fellendülése kivált 1867 után. A temesvári hírlapirodalom jelentősége, kiválóbb képviselői.

Hírlapirodalmunkat régiségre nézve nem mérhetjük ugyan össze a nyugati államokéval, mert ottan már a XVII. században kifejlődött hírlapirodalomra találunk, míg nálunk még a XVIII. század közepe táján is még csak kísérleteket tesznek vele; de ki fog azon csodálkozni, hogy a culturával együtt a hírlapirodalom sem fejlődött ki nálunk hamarabb? A századokig tartó török háborúk és a szabadságharcok legalább is kétszáz évvel vetették vissza hazánkat a művelődés terén. Mihelyt véget értek e hosszas háborúk, beköszöntött nálunk is a haladás kora; hisz Benkő a maga századát, a XVIII-at, az előbbiekhöz képest a tudományok arany korszakának - aureum saeculum aetas - mondja. Az általános béke meghozta nekünk is a művelődést és vele a hírlapirodalmat.

Bár a hírlapirodalom hazánkban jóval később keletkezett mint nyugati Európában, de azért nálunk is érdeklődtek a hírlapok iránt és már jóval a magyarországi hírlapírás megkezdése előtt találunk hazánkban hírlapolvasókat.

A hírlapokat nálunk kezdetben a nagykiterjedésű levelezés pótolta. Nemcsak a XVII., hanem a XVIII. században is. Egy-egy főúr számára néha rakásszámra érkeztek a levelek a jó barátok-, rokonok- és ismerősöktől vagy alárendeltektől, a kik mintegy kötelességöknek tartották „új hírekkel udvarolni”. Egy-egy befolyásos főúr aztán hírlap hiányában is értesülve volt mindenről, a mi az országban történt, fontos politikai ügyektől kezdve a rablókalandokig. A török uralomnak hazánkban az az egy jó következménye mégis volt, hogy teremtett egy roppant arányú levéltudományt, mely leginkább magyar nyelven folyt. Ez a szokás azután megmaradt a XVIII. században is, csak a nyelv változott némelyeknél latinra, másoknál németre. Egy-egy írástudó ember aránylag sokkal több levelet kapott és írt a mult században, mint napjainkban. Gróf Károlyi Sándor például a mult század harminczas éveiben huzamosabb ideig lakott Pozsonyban; egy ízben néhány napra elutazott és ezalatt annyi levele torlódott össze a pozsonyi postán, hogy - mint egyik ismerősének írja - kocsival kellett azokat hazavitetni. E miatt tartanak a tehetősebb urak „íródeákokat”. Gróf Pálffy Jánosnak négy is volt egyszerre, külön-külön a magyar, német, francia és latin levelezésre; ő maga is egyformán jól írt mind a négy nyelven s a négy íródeák mellett a legfontosabb leveleket mégis maga írta.

A nagyarányú levelezés mellett nemcsak a főurak, hanem a köznemesek és honorácziók közül is többen járattak már a XVIII. század elején külföldi hírlapokat és röpíveket, miket nálunk „gazetták”-nak és „novellák”-nak hívtak. Kivált a *Wienerisches Diarium*-ot kedvelték, mert az új híreket elég gyorsan hozta. Némely nagyúri ház könyvtárában mai nap is találhatunk belőle példányokat. Kereskedőink, ha Ausztriába vagy külföldre mentek, gyakran hoztak magokkal bécsi, angolországi vagy frankfurti hírlapokat. Igen kedvelt olvasmány volt nálunk is a mult század első felében a *Gespräche im Reiche der Todten* című folyóirat, mely minden számában egy-egy képet is hozott, később pedig az erlangeni német és a lipcsei deák ujság.

Ha valamelyik hazánkfia ilyen hírlaphoz jutott, nem elégedett meg azzal, hogy maga átolvasta, hanem megküldte azt ismerőseinek is, így Gróf Károlyi Sándor is mindig elküldte azokat vejének Haller Gábornak Erdélybe. Ez utóbbi írja 1716. október 10-én Szebenből apósának: „Az accludalt novellákat a bécsi diariummal és a levelet vettem,” november 10-én ismét: „excellentiád kétrendbeli levelét az accludalt novellákkal együtt kezemhez vettem és megvallom, hogy cum gustu olvastam őket.”⁸⁸ Haller Gábor viszont terjedelmes, gyakran tréfás levelekben értesíti apósát az erdélyi hírekről.

A rendszeresen megjelenő hírlapokat gyakran *röpívek* pótolták, ezeket minden fontosabb esemény után külön cím alatt adtak ki, ilyenek jelentek meg 1716- és 1717-ben Temesvár és Belgrád visszafoglalásáról is.⁸⁹ Az ily röpívek hazánkban is sok olvasóra találtak, de azért rendes hírlapolvasó közönségről nemcsak a XVIII. század elején, hanem még jóval a század dereka után is, alig lehetett szó nálunk. Egyrészt mert a magyarországi nagy közönség nem volt még szoktatva a hírlapolvasáshoz; a lakosság úgysis csekély számához képest kevésnek volt annyi igénye, mely a hírlapolvasásig terjedett volna.

Hírlapirodalmunk fejlődésének egyik legnagyobb akadályja volt a nyelvkérdés is. A csekély számú intelligens közönség magyar, német, latin, sőt franczia olvasók között oszlott meg. A műveltebb közönség eme nyelvi megoszlása volt az oka, hogy hazánkban jó sokáig semmiféle hírlap nem bírt elég olvasóra szert tenni. Még a múlt század végén, sőt a jelen század elején is semmi feltűnőt nem találtak abban, ha nálunk egy nyolcz-tíz tagból álló úri társaságban három-, sőt négyféle nyelven is beszéltek egyszerre. Nem minden alap nélkül írja a múlt század végén egy németországi utas, hogy aki Magyarországon megértetni akarja magát, az egy kocsiravaló tolmácsot is vigyen magával.⁹⁰ Csekély számú előfizetőre számíthatván, múlt századi hírlapjaink kiadói kénytelenek voltak a hírlap árát magasra szabni. Így például a hetenként csak kétszer egy-egy félíven megjelenő *Nova Posoniensia* ára 1721-ben egy évre 5 frt volt, a mi mai napság legalább is 30 frtnak felel meg, kivált ha meggondoljuk, hogy ugyanakkor egy itcze somlyai bor csak 8, egy itcze sör csak 3 kr. volt, egy pár úri csizma pedig csak 2 frtba került. Így vonta egyik baj maga után a másikat. De ha már csekély volt az előfizetők száma, legalább rendszeren fizettek volna, de még ezt sem tették. Egyik magyarnyelvű hírlap⁹¹ szerkesztője 1789-ben azzal ijesztette hátralékos előfizetőit, hogy neveiket kiírja az ujságba, ha a lefolyt évnegyedért nem fizetnek. Egy másik szerkesztő pedig ugyanakkor a „*Krisztus könnyehullására*” kéri előfizetőit, hogy küldjék meg az ujság árát. Sokan akkép cselekedtek a hírlappal is, mint a mutatóul küldött könyvekkel, hogy olvasás végett kézről-kézre adták, míg ki nem turósodott, aztán visszaküldték; voltak olyanok is, kik az ujságírást „*a haza csalásának*” hirdették.

⁸⁸ A gróf Károlyiak nemzets. levéltára Budapesten.

⁸⁹ Temesvár visszafoglalásáról szólnak: 1) *Capitulations Puncta* der türkischen Hauptvestung Temesvár... den 12. okt. 1716. Hamburg 1716, kis 4-rét, 4 számozatlan levél. Megvan Temesvárott a városi könyvtárban. 2) *Letztere Nachricht* von Auszug und Abmarsch der Türken aus Temesvar... etc. Hamburg, gedr. bei Rudolf Hoffer und Nicolai Kirchhoff, kis 4-rét (Városi könyvtár). - 3) *Ausführliche Beschreibung des Ungarischen Feldzuges* anno 1716, wie nemlich derselbige... anfangen, und nach der den 13. okt. darauf erfolgten Eroberung der importanten vestung Temesvar glücklich geendigt worden. Nürnberg. 4-rét, 58 lap. Délmagy. Muzeum könyvtárban.

⁹⁰ „Was aber das unerträglichste in diesem Lande ist, das sind die so verschiedenartigen Völker und Sprachen. Es ist unserm Bewusstsein nach, kein Land in der Welt, dass so viel Verschiedenheiten von Volk und Sprachen in sich fasste, als Ungarn, denn hier findet man das originelle Babilon.” *Urtheile eines deutschen Gelehrten* (de Berris) über Ungarn. 1794.

⁹¹ Magyar Kurir, 1789. ápril.

Mindeme nehézségek mellett a legnagyobb akadály mégis csak a censura volt. Hírlapjaink nem írhattak szabadon akármit, a külföldi híreket ugyan közölték, de az ország dolgaira vonatkozólag csak annyit, a mit a bécsi lapok közöltek, vagyis ezekből ollóztak.

Ha pedig a bécsi lapok kellő időre, árvíz, hófúvás vagy bármi ok miatt meg nem érkeztek, a magyarországi lapszerkesztők a saját czikkeikkel rakhatták tele a hasábokat, de úgy, hogy a censurát meg ne sértsék vele.⁹² Irtak tehát a dohány-, meg a dinyetermelésről, napfogyatkozásról és egyéb ingerlő dolgokról. A hírlapolvasó közönséget pedig az ilyenek a mult században sem igen ingerelték, azért inkább bécsi lapot járatott.

Minél távolabb volt valamelyik magyarországi hírlap szerkesztősége Bécstől, annál kényelmetlenebb volt a helyzete. Temesvár például a mult században a legjobb körülmények között is legalább nyolcz-tíz napi járőföldre esett Bécstől, de télen és tavasszal hetekig is eltartott, míg a bécsi hírlapok Temesvárra érkeztek, s a temesvári lapszerkesztőnek csak ezután kellett a lapját összeállítani, a cenzorral megvizsgáltatni és kinyomatni.

Hogy a mult század egyes tizedeiben mennyi lehetett a magyarországi hírlapolvasók száma, azt a legjobb esetben is csak kombinálhatjuk, de határozott számmal alig fejezhetjük ki. A nőket, igen csekély kivétellel, még a mult század közepe táján sem számíthatjuk a hírlapolvasók közé. Főrangu asszonyságaink a mult század közepe után már francia könyveket kezdenek olvasni, de leginkább regényt; már 1764-ben azt írja rólok a jó öreg báró Orczy Lőrincz, hogy:

„Románsz kell a mostani asszonyi rendeknek.
Mely sokrét leírja módját szerelemnek.”

A középnemesség asszonyai közt még ritka volt az olyan, a ki olvasgatni szokott. Nem is szerették az olvasgató nőket a mi nemeseink. Még egy olyan okos férfiúnak is, mint Bossányi Ferencz volt, a felesége - bár alispán leánya vala - írni nem tudott, olvasni is alig.

A hírlapolvasó közönséget e szerint csak a főrangúak, egynehány köznemes, a tisztviselők, papok, tanárok, tekintélyesebb kereskedők és kiválóbb városi polgárok képezték. A közne-

⁹² A könyvekkel és hírlapokkal szemben gyakorlandó censurára nézve igen fontos ama legf. parancs, melyet a kir. kancellária 1791. aug 8-án 10.367. sz. a. tudatott a H. Tanácssal. E szerint: „Sacrae Caeareae et ap. Maiestatis dmni dmni clementissimi Nomine eisdem Regis Hung. Loe. Cons. benigne intimandum: Altefatam Maiestatem ... clementer ordinasse, ut moderno rerum circumstantiis ita exigentibus non tantum revisione librorum in Regno Hungariae imprimendorum, verum etiam super iis libris, qui ab oris exteris in Regnum inferuntur, cumprimis autem in revisione Ephemeridum in Hungaria imprimendarum sedula vigilantia adhibeatur, et omnia illa, quae morum corruptelae ausam praebere, mala principia in animis gignere et noxias sequela causare possent, serio prohibeantur. Consilio proinde huic locumt. Reg. de benigno iussu regio hisce committi, ut effectui altissimae ordinationis regiae, quoad censuram librorum eidem sub 13. Sept. a. pr. n. 11.767. intimatae et praescriptae pro librorum revisoratus officiis instructionis sub 8. Junii 1782. Nr. 2961. transmissae, ubi praecipitur, ut cuncti illi libri et opuscula, quae librorum censurae aulieae subiacerent, et per eam nefors revisa haud forent, praevisio ae in regno admittantur, pro revisione horum submittantur, serio intendat, in ordine vero ad revisionem Ephemeridum in Regno Hungariae imprimendarum, advolutum isthic pro Censore huiatum Ephemeridum Hungarico idiomate scriptarum elaboratam et benigne approbatam instructionem eidem Consilio L. R. finem in eum transmitti, ut constituti quoque in Hungaria Ephemeridum Censores semet eidem quam exactissime conforment, quibus ultra praemissa id etiam speciatim et serio iniungendum erit, ut idem, relate ad ea quae revolutionem in Regno Galliarum concernunt, tantummodo ea imprimi permittant, quae in sic dieto Viennensi Diario impressa comparent. Datum Viennae ... etc. E kir. parancsnak megfelelően a H. Tanács 1791. szept. 6-án 16.566. számú rendeletével e leiratot megküldötte minden könyvvizsgálónak és mindenik tankerületi főigazgatónak. *Országos levéltár.*

messég nagy tömege, férfiak úgy mint nők, akármire inkább gondoltak, mint az olvasásra. Mikor a lelkes Péczely ismételt kísérletek után megindítja 1789-ben a *Mindenes Gyűjtemény*-t, azt írja, hogy „a mi célunk ezen munkában az, hogy az asszonyokat és még eddig az olvasásban kevésbé gyönyörködő nemeseinket szoktassuk az olvasásra.” Ez pedig nagyon nehezen ment, a *Mindenes Gyűjtemény* bele is bukott a vállalatba. A *Kassai Magyar Muzeum* szerkesztői is panaszkodnak 1792-ben a nemesség részvétlensége miatt. „A sokaság - írják - nálunk nem olvas, a hatalmasok pedig mindenre inkább szeretik költeni a pénzüket, mint a hazabeli könyvekre. Hiteles emberektől hallottam, hogy X. vármegyében hétezer nemesek laknak, de egyetlen könyvkötő sem találta.” A részvétlenség miatt mult századi hazai hírlapjaink, kivált a vidékiek, rövid fennállás után - a *Pressburger Zeitung*ot kivéve - egymás után szűnnek meg. Az első magyar ujságnak - a Pozsonyban nyomtatott *Magyar Hírnondó*-nak - virágzása fénykorában sem volt több előfizetője 318-nál, a *Kassai Magyar Muzeumnak* 1790-ben nem volt több 137-nél, a *Kazinczy Ferencz Orpheus*-ának ugyanakkor 200-nál, a Kármán József Vácson nyomtatott *Uránia*-jának pedig 104-nél. Jobb dolguk volt a Bécsben megjelenő magyar lapoknak, mert azok a híreket első kézből kapták.

Ne csodálkozzunk, ha ily körülmények között a magyarországi hírlapirodalom, bármilyen nyelven is, csak igen lassan fejlődhetett. A nehézségeket kellett először megszüntetni. Minél inkább sikerült a gátakat eltávolítani, annál inkább virágzásnak indult a hírlapirodalom is.

Mielőtt a temesvári hírlapirodalom vázolásához foglalkozunk, előbb a hazai hírlapírás történetének egy pár főbb adatát kell felemlítenünk, hogy városunk hírlapirodalmának előkelő volta annál szembeötlőbb legyen.

Hazánkban a legrégebbi hírlap 1705-ben keletkezett. Ez a *Mercurius Veridicus ex Hungaria* volt és 1710-ig élt. Nem a nagy közönség számára írták, hanem a Rákóczi csapatvezérei és a külföld számára, hogy a *Wienerisches Diarium* hamis híreit leginkább a külföldön megcáfolják. Különböző városokban nyomták. Második hazai hírlapunk 1721-ben indult meg Bél Mátyás szerkesztésében Pozsonyban, szintén latin nyelven. Ez a *Nova Posoniensia* volt, hetenként pontosan négy negyedréti oldalon jelent meg, de alig másfél évi fennállás után a második hazai hírlapunk is befejezte pályafutását. A XVIII. század negyedik évtizedének elején keletkezett az *Ofnerischer Mercurius*, melynek élethossza már néhány évre tehető. Mindezeknél jelentőségre sokkal többetérő volt a Windisch Károly által Pozsonyban 1764-ben megindított *Pressburger Zeitung*, mely a mult században hetenként kétszer jelent meg, s azóta, bár alakját és irányát többszörösen változtatta, jelenleg is fennáll s mostan 135. évfolyamát futva, naponként kétszer jelenik meg és hazánknak legöregebb élő hírlapja, melyhez - korra hasonlít - nem sokat találunk egész Európában sem.

E felsorolt négy hazai hírlap előzte meg a temesvári első hírlapot, városaink között pedig csak Pozsony és Buda.⁹³ Mi sem mutatja jobban Temesvár szellemi előhaladását, mint az a körülmény, hogy már néhány évtizeddel a visszafoglalás után itt állandó színháznak, nyomdának és hírlapnak érzik a szükségét. És Temesvár ezóta is fentartotta e téren jelentőségét, sőt elmondhatjuk, hogy városunk - a mi a nyomdák és a hírlapok számát illeti - vidéki városaink között jelenleg az első helyet foglalja el, mert 12 nyomda ontja világgá a szellemi sugarakat, míg hírlapjaink és folyóirataink száma már 1895-ben 32-re emelkedett (köztük 5 napilap). Ezt hazánkban egyetlen vidéki város sem mutathatja fel.

Igaz, hogy a temesvári hírlapírás 1867, de kivált 1848 előtt nagyon lassan fejlődött. Első hírlapjaink nagyon rövid életűek voltak; tartalmuk is csekély, majdnem semmitmondó; de

⁹³ A *Mercurius Veridicus* - miután nem volt helyhez kötve, több városban nyomtatott.

ennek sem a temesvári hírlapírók, sem az itteni közönség nem voltak okai, hanem a fent vázolt okokon kívül a kormányhatalom csökönyössége, mely - eltekintve II. József uralkodásának rövid korszakától - 1848 előtt folyvást megakadályozta, hogy Temesváron politikai hírlap jelenjék meg; pedig erre úgy a képesség, mint a szándék az itteni szerkesztőkben és kiadóknak egyaránt megvolt, de kérelmekkel következetesen elutasítottak; századunkban 1852 előtt nem is jelent meg Temesváron hírlap politikai tartalommal. Így a politikai hírlapokat a gazdasági, kereskedelmi, hirdetési és szépirodalmi lapoknak kellett pótolniuk, a mi nem elégítette ki a közönséget, azért külföldi, bécsi vagy legalább is pesti lapokat járatott.

A hírlapolvasás ingere ugyanis már a múlt század végén nagyon felbuzdult. Nem csoda, mikor úgy a külföldön mint a hazában, érdekesítő események állottak be, mint a francia forradalom borzadályos fordulatai, az 1788-91. évi török háború és az 1790-91. évi országgyűlés. A vidéki lapok későn hozott hírei már alig érdekeltek valakit; mindenki első forrásból akarta megtudni a történeteket. Özönével járt be hát a sok külföldi lap, míg a hazabeliek, egykettő kivételével, rövid idő alatt megszűntek. A ki maga nem járatott hírlapot, az a kávéházban jutott hozzá, mert a múlt század végén és századunk elején a kávéházak és vendéglők pótolták a Casinókat és olvasóköroket.

Buda és Pest nagyobb kávéházainak már a múlt század végén is volt rendes újságot olvasó közönsége. Ilyen volt Budán a *Fortunához* címzett kávéház, hol francia lapokat is tartottak; ez volt 1790-ben az országgyűlési ifjak rendes találkozó helye. Ennél sokkal nagyobb és fényre nézve a külföldi fővárosok legelső kávéházaival méltán vetekedő volt a pesti Dunaparton fekvő *Hétválasztó*. Ezt még nagyon kiváló külföldiek is megbámulták. Politikai lapokon kívül tudományos folyóiratok is voltak asztalain és a múlt század végén egy hallei utas azt jegyzé fel a többiek között róla, hogy az osztrák birodalomban, Bécsben sem véve ki, az egyetlen kávéház, a hol egyebeken kívül a hallei *Literatur Zeitung*-ot is lelte.⁹⁴ Ez volt akkor a pesti tudományos körök találkozó helye.

Bár kisebb méreteken, de Temesvár is bővelkedett már a múlt században előkelő kávéházakban, melyekben úgy kül- mint belföldi hírlapok állottak a vendégek rendelkezésére. Ily kávéházaink voltak a színházban levőn kívül a *Trombitás*, *Szarvas* és a *Hétválasztó*.

Ekként hírlapolvasókban Temesváron sem volt hiány, de azért a temesvári első hírlapok sovány tartalmuk miatt 1830-ig rövid életűek voltak. Csak 1831-től kezdődik hírlapjaink hosszabb élete. A modernebb hírlapírást 1840-ben Klapka József kezdi meg a *Temesvarer Wochenblatt*-tal, melynek élete tíz évre terjedett. A szabadságharcz előtt egyszerre sohasem volt több hírlapja Temesvárnak egynél, csak az 1848. márcziusi napok hatása alatt indult meg párhuzamosan a második és harmadik hírlap, de e fellendülés nem sokáig tartott; Temesvár ostromzár alá helyezése folytán - bár nem egyszerre - mind a három hírlap megszűnt.

A forradalom után rövid idő múlva a temesvári hírlapirodalom újabb virágzásnak indult. Temesvár, mint egy németjellegű koronataromány fővárosa, különösen alkalmasnak látszott arra, hogy a német hírlapírásnak egyik középpontja legyen. Már az 1851. év folyamán az osztrák Törvények és Rendeletek Lapján - a *Regierungsblatt*-on - kívül még más öt, bár rövid életű hírlap jelent meg Temesváron, 1852-ben indult meg a temesvári első politikai napilap, az akkor hivatalos *Temesvarer Zeitung*, mely mai napig fennáll. E politikai és közgazdasági napilappal a többi versenyezni nem bír s így egymás után szűntek meg, úgy hogy 1852-60 között évenként alig 2-3 hírlap vagy folyóirat jelent meg. 1856-ban az egész Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területén is a *Regierungsblatt*-on kívül csak 5 lap jelent meg és pedig a *Temesvarer Zeitung* napilapon kívül a többi hetilap Verseczen, Becskereken és Ujvidéken. 1861-ben már egyedül Temesváron három, 1871-ben nyolcz, 1872-ben kilencz, közötté már

⁹⁴ Reise durch Ungarn und Deutschland. Halle, 1791. 8-rét.

három napilap, 1880-ban tizenöt, 1881-ben tizenhét, 1882-ben huszonegy, s ezek között hét napilap, 1885-ben tizenhét, 1890-ben tizenhárom, 1895-ben már ismét harminczkettő, közöttük öt napilap; 1898-ban leszállt e szám ismét huszonötre.⁹⁵

Ha erősen ingadozik is ekként a temesvári hírlapok és folyóiratok száma, de az már a hírlapírás erős kifejlődését mutatja, hogy sok olyan hírlapunk és folyóiratunk van, melyek tekintélyes multa pillanthatnak vissza. Így 1898 végén legrégibb német napilapunk már 47, egy másik 31, a harmadik 11, magyar napilapunk 27, egyik német hetilapunk 27, másik 13, a harmadik 10, a *Posaune* élcslap 23, a *Tört. Értesítő* 24, a *Természett. Füzetek* 22, a *Havi Közlöny* 21 s az *Állatvédő* is már 5 éves multa tekinthetnek vissza.

A temesvári hírlapirodalom keletkezése (1771) óta 1898 végeig tudtommal 144 hírlap és folyóirat került ki itten a sajtó alól. Ez a szám nyelvi tekintetben négy felé oszlik. Legtöbb a német; számra nézve 78, körülbelül 320 évfolyamban, utána következik a magyar, száma 41; 173 évfolyammal; vegyes, magyar-német nyelven megjelent 12 hírlap 19 évfolyammal; a román hírlapok és folyóiratok száma 10; ezek évfolyamainak összes száma 42. Szerb hírlap csak 3 jelent meg, összesen 4 évfolyammal. A 144 hírlap és folyóirat összesen 558 évfolyamot képvisel, vagyis mindenikre körülbelül négy évfolyam esik.

Tartalmi beosztásuk szerint e 144 hírlap és folyóirat között volt hivatalos: 2 német és 1 magyar; a 26 politikai és közgazdasági lap között volt 15 német, 5 magyar, 4 román, 2 szerb; a 36 szépirodalmi, társadalmi, ismeretterjesztő vagy vegyes tartalmu lap között volt 25 német, 7 magyar, 3 román, 1 szerb; a 11 élcslap között 7 német, 3 magyar, 1 román; az 56 szaklap között 20 német, 26 magyar, 8 magyar-német, 2 román; 10 hirdető lap között 6 német és 4 magyar-német.

⁹⁵ A hírlapok és folyóiratok számába nem soroltuk be sem azokat a melléklapokat, melyekre önállóan előfizetni nem lehetett, sem az olyan kertészeti, gyógyszerészi, könyvkereskedői s egyéb *Értesítő*-ket, melyek bár ugyan régibb idő óta és évenként többször jelennek meg, de a melyekhez a közönség ingyen jut és tartalmuk legtöbbszörre árjegyzék. A melléklapokat az illető lapjaik mellett soroltuk elő, az *Értesítők* között a legkiválóbbak a következők:

1. *Technischer Rathgeber*. Organ zur Orientierung auf dem Metall- und Maschinenmarkt, zur zweckmässigen und billigen Anschaffung... Szerkeszti és kiadja Tedeschi János. Nagy negyedré, képekkel, megjelenik havonként 40-50 oldalon, 1898-ban már XXXIV. évfolyam.
2. *A Mühle-féle Kertészeti Értesítő*. Megjelenik hetenként egyszer, nagy negyedré alakban illusztrálva, néha 70-80 oldalon. - Szerkeszti és kiadja Mühle Vilmos. Megjelenik német nyelven is. Nyomat. Budapestén Légrádnál.
3. Agátsy-féle: *A Műkertészet*. Megj. magyar-német nyelven, nagy 4-edré alakban, 25-30 oldalon, évenként kétszer. Szerk. és kiadja Agátsy Benedek. Nyom. Uhrmann.
4. *Utmutató a Gyümölcsészet és Kertészet terén*. Szerk. és kiadja Agátsy B. Megj. évenként kétszer, nagy negyedré alakban. Nyomat. Uhrmannnál.
5. *Illustrierte Führer*. Kertészeti szaklap. Szerk. és kiadja Niemetz N. F. Megj. hetenként egyszer.
6. Gyógyszerészeti Tanácsadó. 1898-ban 5. évf.
7. Pharmaceutischer Rathgeber. 1898-ban VII. évf.
8. *Sfatuitorie*. VII. évf. Magyar, német és román nyelven külön kiadott egészségügyi közlönyök. Alakjuk kis nyolczadré. Megjelennek hetenként 80-100 oldalon. Szerk. és kiadja Jahner Rezső gyógyszerész. Nyomt. Uhrmannnál.
9. *Műszaki Kalauz - Der Technische Führer*. A segédgépek ismertetésére. Megjelenik havonként egyszer, nyolczadré alakban, 10 oldalon. Nyomat. a Délmagyarorsz. nyomdában.
10. *Képes Jelentések*. Látszerész közlöny. Szerk. és kiadja Kecskeméti Sándor, megj. magyar-német nyelven, hetenként.

Időszaki megjelenés szerint volt eddig 18 napilapunk. Ezek között 12 német, 5 magyar, 1 román; hetenként ötször jelent meg 1 német lap; hetenként négyszer 1 német; hetenként háromszor jelent meg 2 német, 2 magyar, 1 román és 1 szerb; a hetenként kétszer megjelenő lapok között volt 5 német, 1 magyar, 2 román, 1 szerb; a hetenként egyszer napvilágot látó 53 lap között volt 34 német, 14 magyar, 1 magyar-német és 4 román; havonként háromszor jelent meg 2 német; havonként kétszer 17 lap jött ki a sajtó alól, és pedig 6 magyar, 3 német, 7 magyar-német, 1 román. A havonként egyszer megjelenő 15 folyóirat között volt 8 magyar, 4 német, 1 magyar-német, 1 román, 1 szerb; kéthavonként egyszer jelent meg 5 folyóirat és pedig 4 magyar, 1 német; negyedévenként csak 3 magyar folyóirat jelent meg; míg a határidőhöz nem kötött 8 lap között volt 5 német és 3 magyar-német.

Egy-egy municípium szellemi életére mi sem vet jobb világitást, mint hírlapirodalma. Nem hiába mondja Macaulay, hogy egy ország történetét egyedül hírlapjaiból lehet megírni. Temesvár közszelleme is hírlapjain tükröződik vissza. Temesvár német hírlapirodalma 1849 előtt is, mint azt a fenmaradt részletekből kivehetjük, mindig hazafias szellemű volt. A szerkesztők között az olyan nagytudományu férfiak mint Klapka József, dr. Wachtel Dávid, Stokinger (Sulyok) Mór, vagy dr. Feldinger, és Hazay Ernő külömb lapok szerkesztésére lettek volna hívatva, mint a milyet a hatalom nekik megengedett. Stokinger Mór, Wachtel Dávid és Hazay Ernő pedig mint magyar stylisták is megállták volna helyöket s nem az ő hibájuk, hogy nem magyar lapot szerkesztettek.

1849 után a győztes hatalom maga adott ki egy politikai napilapot. Természetes, hogy ez az osztrák hatalmi törekvéseknek volt egyik fő eszköze és lerántani törekedett mindent a mi magyar, de ezt nem lehet a temesvári polgárság számlájára írni. Temesvár közszelleme e német hivatalos lap tendenciájával szemben akkor nyilvánult legjobban, mikor a felülről gyakorolt hivatalos nyomás már mulófélben volt, 1860 végén pedig megbukott ama politikai irány, melyet e lap képviselt; 1861-ben a volt hivatalos lap már csak tengődött, a polgárság érzelmeinek tolmácsolására pedig egy új politikai német lap indult meg, mely annyira bátor és hazafias irányu volt, hogy a provisorium alatt a magy. kir. H. Tanács három óra fel is függesztette e miatt. Ugyanígyen hazafias irány lengette át a szépirodalmi hetilapokat is. Alkotmányunk visszaállítása óta pedig a temesvári német hírlapirodalom valóságos magyar nemzeti feladatot teljesít, mert a temesvári német hírlapok - eltekintve némely csekély kivételtől - nem egyebek, mint német nyelven megírt magyar ujságlapok.

Temesvár nemzeties érzületének egyik fokmérője a magyar hírlapírás gyors térfoglalása is. Negyven évvel ezelőtt, 1858-ban indult meg itten az első magyar hírlap, 1898-ban pedig már 11 magyar hírlap és folyóirat jelent meg városunk falai között. Igaz ugyan, hogy valamint a német, úgy a magyar hírlapok között is voltak vagy vannak olyanok, melyek közszükséget nem töltenek be és már rövid élet után megszűnnek, de örömdetes jelenség, hogy szakfolyóirataink legnagyobb része magyar és tartós fenmaradásuk biztosítva van.

Biztosnak látjuk ugyan a reményt, hogy Temesváron a jövő a magyar hírlapírásé, de jó hosszú idő fog még eltelni addig, míg a magyar hírlapírás Temesváron a németet nem hogy kiszorítja, hanem csak felülmúlja is. Ha fejlődik is a magyar hírlapírás, de a német most éli itt delelőpontját, mert a temesvári német hírlapirodalom nemcsak a város németajku polgárságának képezi még mindig kedvencz olvasmányát, hanem főkép a Délvidék nagyszámu németajku lakosságában bírja legfőbb létalapját.⁹⁶ A román hírlapírás városunkban hanyatlóban van.

⁹⁶ Igazolja ez állításunkat a temesvári postaigazgatóságnak a Délmagy. Tört. és Régész. Muzeum-Társulat felkérése folytán adott ama hivatalos statisztikai kimutatása, mely arról ad számot, hogy 1899. jan. 1-én (vasárnap) hány magyar, német és román nyelvű hírlap küldetett el Temesvárról legfőképen a közeli vidékre. E szerint 1899. jan. 1-én Temesváron postára adatott 1. Politikai lap: a) magyar nyelvű 378 darab, b) német nyelvű 7978, román 561. 2. Szaklapok: a) német nyelvű 554 drb.

Volt idő - alig pár év előtt - mikor három román nyelvű hírlap jött ki a temesvári sajtó alól; de a temesvári román hírlapirodalom e hirtelen fellendülése nem a helyi viszonyok természetes fejlődése, hanem importált dolog volt. A román politikusok ugyanis, számítva a csekély számu temesvári román intelligencia mellett, mely mindig jó viszonyban élt magyar és német polgártársaival, a közöttünk élő mintegy négyezer román ajku köznépre, Temesvár városát akarták politikai törekvéseik és irodalmuk egyik emporiumává tenni. E végett idegenből hoztak ide hírlapszerkesztőket, kik mérsékeltnek mondott lapjaikban ádáz küzdelmet folytattak a magyar nemzeti törekvések ellen, de a temesvári polgárokból alakult esküdtszék a bevádolt román hírlapírókat mindig elítélte. Valószínű, hogy a tapasztalás meggyőzte a vállalkozókat arról, hogy Temesvár nem az a tér, hol a román politikai izgatók számára virágok nyílnának, azért az amúgy is csak nagy anyagi áldozattal fentartott román ellenzéki lapokat néhány évi fennállás után beszüntették. Jelenleg (1898. decz. 1.) csak egy, mérsékelt irányu román lap jelenik meg városunkban.

Hírlapirodalmunk munkásai tiszteletreméltó helyet foglalnak el a hazai hírlapírók sorában. Vannak számosan, úgy a német mint a magyar hírlapírók között, kik elsőrangú tekintélyek e téren, sőt a hazai tudományosságunk is elsőrangú bajnokai. Nem említve a jelenleg működő hírlapíróinkat, csak azok közül sorolunk fel néhányat, kik 1860 után, egy pár évtized alatt voltak a temesvári sajtó díszai. Mint német lapszerkesztők szerepeltek városunkban Gelich Richard, a későbbi honvédtábornok, Niamesny Mihály, Zilahy Pál, Silberstein (Ötvös) Adolf, Sternberg Adolf, Bolgár Ferencz stb.; a magyar szerkesztők között pedig oly neveket találunk mint Pesty Frigyes, dr. Kun László, Csiky Gergely, Ortway Tivadar, dr. Szentkláray Jenő, Áldor Imre, dr. Kiss János, Pontelly István, Tábori Róbert stb. Nem voltak ugyan temesvári lapszerkesztők, de Temesváron való lakásuk idejében mint munkatársak szintén hozzájárultak a temesvári hírlapirodalom emeléséhez Ormós Zsigmond, Dobó László, Bessenyei Ferencz, Kiss József, Herczeg Ferencz és mások, kik közül azóta már nem egy, országos hírnévre jutott.

E díszes névsor eléggé mutatja, hogy a temesvári hírlapírás milyen fokon állott a múltban. Reméljük, hogy a jövőben sem leszen az máskép.

2. §. A német hírlapirodalom. Az egyes hírlapok és folyóiratok

Nagyon csekély fejlettségű volt még hazánkban a hírlapirodalom, mikor Temesváron is megszületett az első hírlap. Német hírlap volt, a mi természetesnek fog feltűnni, ha tudjuk, hogy akkori időben még magyarnyelvű hírlap sehol nem létezett, Temesvár lakossága pedig a visszafoglalás óta legnagyobb részben németajku volt. Időrendi sorban hazánkban ötödik hírlapja volt az, mellyel a temesvári hírlapirodalom kezdetét veszi.

Magyarsági szempontból sokkal kedvezőbb képet nyújt ennél Temesvár város lakóinak hírlap-fogyasztása. Ugyanazon hivatalos statisztikai kimutatás szerint 1898. decz. 31-én (szombat) posta útján a következő hírlapok és folyóiratok érkeztek Temesvárra (A zárjelbe helyezett számok az 1899. jan. 1-én érkezett példányok számát mutatják): I. Hazaiak: a) *magyar nyelvű lapok*: 1. Hivatalos lap 31 (116). 2. Politikai lap 495 (487). 3. Szaklap 146 (86). 4. Szépirodalmi és élcslap 119. b) *Német nyelvű lapok*: 1. Politikai 265 (120). 2. Szaklap 35. c) *Római nyelvű lapok*: a) Politikai 101. d) *Szerb lapok*: Politikai 8. II. Osztrák hírlapok: 1. Hivatalos lap 24. 2. Politikai 256 (45). 3. Szaklap 22 (30). 4. Szépirodalmi és élcslap 37 (3). III. Németországok: politikai 1.

Kunstädter hírlapirodája útján érkezett Temesvárra 1898. decz. 31-én: 1. Hazai magyar lap 1184 (legszélesebb részben budapestiek). 2. Hazai német 892. 3. Bécsi német 350. 4. Külföldi 200 darab. Mindez adatokban nincs belefoglalva sem a helybeli lapoknak helyben szétküldött példányai, sem a könyvkereskedésekhez közvetlen érkezett s onnan elárúsított, leginkább szépirodalmi lapok sem, végül a vasuti pályaháznál elárúsított lappéldányok.

1. Temesvár első hírlapja az 1771-ben megindult **Intelligenz-Blatt** volt. Heimerle Máttyás nyomdász vállalkozott annak kiadására. Hetilap volt és a közönségnek egy fél garason, legfeljebb két krajczáron árulták. Tartalma a hirdetményeken kívül a bécsi lapokból kiszedett sovány hírekből s némi gazdasági közleményekből állott. A rendőrség biztosítani kívánván a vállalatot, a kiadónak egy tudakozó-intézet tartását is megengedte.⁹⁷ Meddig állott fenn e hírlap, nem tudjuk. Hogy csak igen rövid ideig élhetett, az valószínű, mert 1831 előtt Temesváron egyetlen hírlap sem tudott annyira zöldágra vergődni, hogy legalább egy pár évig fennállott volna. Az *Intelligenz-Blatt*-nak egyetlen példányát sem sikerült kikutatnunk.

Trattner János Tamás, bécsi nyomdatulajdonos, 1783-ban engedélyt nyervén a felségtől, hogy Temesváron is könyvárus boltot nyithasson, 1784-ben azt is kieszközölte, hogy városunkban egy politikai, gazdasági és kereskedelmi tartalmu hírlapot adhasson ki. A H. Tanács ezt tudatta a városi tanács közönségével és felhívta, hogy e hírlap censorául a városi tanács köréből valakit jelöljön ki és azt egyúttal utasítsa, hogy a nyomtatás elé nehézségeket ne gördítsen, de azért szorgalmasan vigyázzon. A tanács erre Czvetkovits Pál aljegyzőt jelölte ki a nevezett újság censorául, mit a H. Tanáccsal is tudatott.⁹⁸

2. E hírlap **Temesvarer Zeitung** címet viselt⁹⁹ s az első és sokáig egyetlen politikai hírlap maradt városunkban, de nagyon rövid ideig élt.¹⁰⁰

3. 1787. július 4-én Eisenführer József helybeli könyvnyomdász folyamodott a városhoz, engedtessek meg neki egy nyomtatott hetilap kiadása, mely **Temesvarer Merkur** címet fog viselni. A tanács ezt meg is engedte és censorrá ismét Czvetkovits Pál aljegyzőt nevezte ki s egyúttal utasította a hírlap kiadóját, hogy mihez tartás végett ehez forduljon.¹⁰¹ Hogy e hírlap, mely semmi esetre sem lehetett politikai tartalmu, meddig tartotta fenn magát: nincs róla tudomásunk, de hosszabb ideig semmi esetre sem, mert a kiadója: Eisenführer József nyomdász maga is elkíváncozott innen és 1789-ben már nem volt Temesváron.

Az 1790 után bekövetkezett reactio nem kedvezett újabb hírlapok alapításának. E közönség különben is, ha hírlapot akart olvasni, az akkori rendkívül érdekesítő híreket nem másod- vagy harmadkézből akarta kivonatossan megtudni, hanem legalább is a Wienerisches Diarium-

⁹⁷ Pesty Fr.: Műveltségi állapotok Temesvárott a XVIII. században. Századok, 1877. évf. 56.

⁹⁸ A városi tanács 1784. ápr. 15-ki ülésén olvastatott fel a H. Tanácsnak 1784. márcz. 29-én 7137. sz. a. kelt leirata, mely szerint: „...Suam Mjtatem SSsam ad Censum Ephemeridum Politico-Oeconomicarum et Commericalium Typis Joannis Thomae Trattner Typographi Viennensis in libera regia-que hac civitate imprimendarum clementer ordinare dignatum fuisse, ut civicus hic magistratus, aliquem ex gremio suo idoneum Censorem denominet, eique una iniungat ut impressioni quidam moram non iniiciat, ne tamen in Convenientia quaeipiam praelo subiiciantur, vigilem omnem adhibeat. Quae benigna Resolutio regia de altissimo iussu finem in illum communicatur, ut ad eius effectum magistratus agenda agat.” - A tanács határozata erre: „Dnum Paulum Czvetkovics, civitatis huius vicensarium pro Censore praeattactarum Ephemeridum denominari, idipsumque huiati Typographo D. Math. Heimerl, pro sua directione medio extractus protocollaris notificandum ordinari.” - *Városi jkönyv* 1784-ről, 616. szám.

⁹⁹ Hogy e lap *Temesvarer Zeitung* címet viselt, azt a városi jkönyvek 1784-ki indexe említi.

¹⁰⁰ Hogy nagyon rövid ideig élt, kitűnik a következőkből: 1792-ben a tanács a H. Tanácshoz intézett egyik felterjesztésében mondja, hogy a Trattner kiadásában megjelenő, 1784-ben Temesváron nyomtatott újság csak nagyon rövid ideig jelent meg Temesváron. *Városi jkönyv*, 1792. évi 1148. szám. Továbbá a H. Tanács 1786. évi 25.550. sz. leiratával elrendelvén, hogy újságcikkeket censori engedély nélkül a hírlapokba iktatni tilos, a városi tanács erre a többek között a következőket is feleli: „...esto in gremio civitatis huius nullus novellarum editor.” *Városi jkönyv*. 1786. évi 2063. sz.

¹⁰¹ *Városi jkönyv* 1787-ről, 1401. szám.

ból, vagy a leydeni franczia újságból, melynek híreit udvari parancs folytán egyik újságnak sem volt szabad lenyomatni száz arany birság terhe alatt.¹⁰²

4. A XIX. század legelején, a vállalkozó szellemű ifju Jonas Lajos, alig vette át atyja halála után a nyomdát, 1805-ben ismét megkísérlette a szerencsét egy hetilap kiadásával. Az alkalom szintén kedvező volt; a közönség várva várta, hogy a francziákkal folyó háború eseményeiről értesüljön. Ez a körülmény indította Jonas Lajost arra, hogy **Temesvarer Wochenblatt** cím alatt egy hetilapot indítson meg.¹⁰³ Ez a lap is csak igen rövid életű lehetett, egyrészt mert a háborút még 1805-ben be is fejezték, másrészt pedig Jonas Lajos is 1805 végén, vagy 1806 legelején megszűnt élni.

5. Ismét néhány év mult el, míg Temesváron megint újságkiadásra mert valaki vállalkozni. Az ifju Klapka József törte meg a csendet; ő 1809 junius havában folyamodott a városi tanács útján a Helyt. Tanácshoz és ő felségéhez, hogy a hadi híreket egy **Tagsbericht** című hírlap útján közölhesse. Tekintve Klapka József érdemeit, a legfelsőbb engedélyt erre meg is nyerte, de a Helytartó Tanács egyuttal oda utasította a városi tanácsot, hogy a kiadandó hírlapnak minden számát a helybeli könyvvizsgáló átvizsgálja s erről a tanács úgy a helybeli censort mint a kérelmezőt értesítse.¹⁰⁴

Tekintetbe véve, hogy a háború még 1809-ben véget ért s hogy a *Tagsbericht* alig közölhetett más híreket mint a bécsi hivatalos újság, azért e lap élete is csak rövid lehetett. Meddig állott fenn, nem tudjuk; hírlapkönyvtáraink e lapnak egyetlen példányát sem birják.

Az 1825/7. országgyűlés egy új korszakot inaugurált hazánkban. Tespedő nemzetünk végre a korszakalkotó reformok megvalósításához foghatott. Nem volt a nemzeti életnek egyetlen tere sem, melyet a reformjavaslatok figyelmen kívül hagytak volna. Klapka József, ki ekkor Temesvár polgármestere volt, alkalmasnak látta az időt arra, hogy egy új lapot alapítson városunkban. Már 1825 végén folyamodott az engedély megadásáért, mit 1826 elején meg is nyert,¹⁰⁵ de Klapka ugyancsak erre az országgyűlésre Temesvár város követévé választatott s így az országgyűlés végeig nem lehetett ama helyzetben, hogy a lapot kiadja, mert ugyancsak ő volt annak szerkesztője is. Valószínű, hogy csak az országgyűlés befejezése után, mikor Klapka Pozsonyból hazaérkezett, indult az meg, 1827 második felében, vagy 1828 legelején.

¹⁰² A H. Tanács 1787. évi 20.936. sz. a. közli, hogy ő felsége megengedte Brandemenill Károlynak hat év tartamára a leydeni franczia újság lenyomatását e cím alatt: „Nouvelles extraordinaires de divers Endroits a Leyden,” melynek híreit senkinek sem szabad száz arany birság terhe alatt átvenni. Ezt a tanács tudomására is hozta a temesvári nyomdászoknak. *Városi jkönyv*, 1787. évi 1145. szám.

¹⁰³ E hírlapot sem magam nem láttam, sem a városi jkönyvben nyomára nem akadtam, de a *Temesvári Nyomdász-Egylet történetében* szemtanuk a következőket írják róla: „A legrégibb temesvári hírlap, a melyről tudomást szerezhettünk, 1805-ben létesült. E hírlap Temesvarer Wochenblatt címet viselt, negyedréti alakban jelent meg és szürke itatós papirosra nyomtatták. Sajnos, hogy a hírlap élénk terjesztett példányán sem az évfolyam, sem a nyomdaintézet feltüntetve nem volt.” *Gabriel-Mangold* id. m. 8.

¹⁰⁴ A Helyt. Tanács 1809. jul. 4.-én 13.062. sz. a. a városi tanácsnak írja: Josepho Klapka gremiali typographo erga sumptum altissimo Loco recursum relationes bellicas *Tagsbericht* nuncupatas ibidem edi solitas, sub cautela tamen (ut omne folium, solita localis revisoris signatura - Reimprimatur - provideatur, et ea quae existit forma, edatur) hic loci reinprimendi facultatem concessam haberi, committendo: ut temporis compendii causa tam huius revisor, quam et impetrans edoceatur”. *Városi jkönyv*, 1809. évi 2255. szám.

¹⁰⁵ Temesvár város jkönyve, 1825. évi 4656. és 1826. évi 1107. szám.

6. Ez új lap a **Banater Zeitschrift für Landwirthschaft, Handel, Künste und Gewerbe** volt. Megjelent negyedréti alakban, hetenként kétszer, minden száma nyolcz oldalon. Tulajdonosa és kiadója Klapka József volt. Az évfolyam és a nyomda nincs rajta megnevezve, úgy a szerkesztő sem, de bizonyos, hogy Klapka nyomdájában nyomták és hogy ő szerkesztette. Ára Temesváron egy évre 7 firt volt, Temesváron kívül 9 firt a postai szállítással. Legtöbbször gazdasági és kereskedelmi cikkeket tartalmazott, a hazai viszonyokra kevés vonatkozással. E miatt az érdeklődés sem lehetett a lap iránt erős. Néha költeményeket is közölt, többször a Preyer J. tollából.

Minden számhoz mellékletként az *Intelligenz-Blatt* járult. Ez éppen olyan nagyságú volt mint a főlap, de csak két oldalra terjedt. Tartalma a piaci árak, hirdetések és ajánlkozások voltak.

1828-ban a *Banater Zeitschrift*-ből 78 szám jelent meg; a hírlapszámok folytatólagosan vannak lapszámozva s az 1828. évi folyam 78 száma összesen 624 oldalt tett ki, de ehhez a mellékletet nem számították.

A szeptember végén megjelent 78. számban a kiadó közli az előfizetőkkel, hogy a körülmények, de leginkább a helybeli nyomda személyzete között beállott tartós megbetegedések folytán a lap a jelen számmal egyelőre megszűnik, de 1829. január 1-től kezdve megváltozott alakban és felosztással újra meg fog jelenni, a miről a kiadó a közönséget annak idején kimerítően tájékoztatni fogja. A lap megszűnésének valódi oka azonban az előfizetők csekély száma volt.¹⁰⁶

A következő új lap egészen más irányu volt.

7. **Thalia.** *Kritische Beurtheilung der Temesvarer Bühne-Leistungen für Gebildete* (1830-31). Megjelent 1830. november elejétől 1831. márcziusig, hetenként egyszer, nyolczadréti alakú, 8-10 oldalon. Minden számán jelölve volt a cím, a megjelenés ideje s a hírlap folyó száma, de nincs rajta megjelölve sem a megjelenés helye, a nyomda, sem a kiadó és szerkesztő neve, sem az évfolyam, úgyszintén az ára sem. Az évfolyam ekként van jelölve: Wintercours 1830/1. Valószínűleg Klapka J. szerkesztette s ugyancsak a Klapka-féle nyomdában nyomták, de ezt azért nem jelölték meg a lapon, mert Klapka nyomdája éppen ekkor volt átmenő félben a Beichel tulajdonába.

E folyóirat ismertetéseket és szakavatott bírálatokat közölt a temesvári színpadon előadott operákról és drámai darabokról. Temesvár ugyanis egyik legelőkelőbb helye volt hazánkban a német művészetnek; már 1776-ban állandó helyisége volt itt a német színművészetnek; operadarabokat már a múlt század végén is előadtak. A temesvári színpad előkelőségének és a városi közönség műveltségének egyik bizonyossága e folyóirat is, mely tisztán színházi dolgokkal foglalkozott. Hazánkban ilyen folyóirat ebben az időben sehol nem jelent meg.¹⁰⁷

Alig került a Klapka-féle nyomda a Beichel József birtokába, már 1831 februárban folyamodott Beichel a városi tanácshoz, engedjék meg neki, hogy hetenként egy nyomtatott lapot adhasson ki. E lapban - úgymond - mindenféle adásvételi szerződésre, bérletre, pénzkölcsönzésre, szolgálatkeresésre s a piaci napi árakra vonatkozó hírek jelennének meg. Egy ilyen lap kiadására őt sokan felszólították s az engedély megadását annál inkább reméli, mert e lap semmiféle politikai kérdéssel foglalkozni nem fog. A városi tanács e kérelemre 1831. márcz. 2-án azt felelte, hogy a tervbe vett lap kiadása ellen, a mennyiben ez a megjelölt korlátok között fog mozogni, semmiféle kifogása nincsen.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Lásd a városi tanács felterjesztését a Helyt. Tanácshoz; városi levéltár, tanácsiratok 1833-ról, 4016. szám.

¹⁰⁷ Sajnos, hogy e folyóiratból csakis töredékek maradtak. Egyetlen hazai könyvtárunkban sincs meg. Két száma: 1830: 3. és 1831: 11. Temesváron Hirschfeld A. utódai tulajdonában van.

¹⁰⁸ Temesvár város jkönyve, 1831. évi 804. szám.

8. Az új lap a **Temesvarer Wochenblatt** volt. Fennállott 1831 márcziustól 1840 június végéig. Megjelent negyedréti alakban minden szombaton 6, 8 vagy 10 oldalon. Az évfolyam a hírlapszámokon jelölve nincs, csak az év, a megjelenés napja és helye. Kiadótulajdonosa volt Beichel József. Az egyes hírlapszámok folytatásként folyószámoztattak, így az 1832. évfolyam 52. száma 414 oldalra terjed. Ára Temesváron negyedévre 1 forint 30 krajczár; a kik a lakásukra hordatták, azok negyedévenként még 12 krajczárt fizettek. Szerkesztő a lapon megjelölve nincs, különben nem sok dolga lehetett, mert a lap tartalma szellemi tekintetben nagyon sovány volt. Csupa hirdetések, árjegyzékek, lakásajánlások, színházi jelentések, kihúzott lottószámok, a halottak névjegyzéke városrészek és vallások szerint, az élelmiszerek árjegyzéke s több ilyenek töltötték meg a lapot. Elöl vannak mindig a hivatalos hirdetések a katonai, megyei vagy városi hatóságoktól, s ezek után a magánosok hirdetései.

A szellemi részt a lap végén egy-egy rövid vers képviselte, néha pedig egy-egy tréfás szőrejtvény. El lehet mondani, hogy e lap Temesvár hivatalos lapja volt; az iparos és kereskedő világ nagy hasznát is vehette, de a Klapka *Banater Zeitschrift*-jéhez vagy a *Thaliá*-hoz képest hanyatlást jelentett.¹⁰⁹

Beichel szerette volna hetilapját szépirodalmi lappá átváltoztatni, körülbelül olyanná, mint a Klapka *Banater Zeitschrift*-je volt, de ezt már a városi tanácsnak nem állott jogában megengedni. Beichel tehát 1832 közepén a H. Tanácshoz folyamodott; de ez véleményét kért a várostól arra, vajjon Beichel úgy politikai, mint erkölcsi és képzettségi tekintetben olyan egyén-e, a kinek e jogosultság megadható.¹¹⁰ A tanács erre olyan felterjesztést tett, hogy Beichel tisztességes, megbízható, értelmes ember, bár „philosophiai tanultsága” nincs is.¹¹¹ A H. Tanács e vélemény után Beichelt kérelmével elutasította, a „philosophiai tanultság” hiányát hozván fel az elutasítás okául.¹¹² De Beichel sem hagyta abba a dolgot; restelte, hogy szellemi fogyatékoságát hozzák fel okul, azért 1833. aug. 5-ki levelében arra kéri a városi tanácsot, hogy műveltsége fokáról neki bizonyítványt adjanak. Magyarországon - úgy mond - sok politikai és szépirodalmi hírlap és folyóirat létezik; azok kiadói szintén nem végeztek „philosophiai studium”-ot, miért kívánják azt egyedül ő tőle?¹¹³ A városi tanács ki is állította

¹⁰⁹ Megvan a városi könyvtárban az 1839. és 1840. évfolyamok.

¹¹⁰ A H. Tanács 1832. júl. 7-én 17699. sz. a. kelt leirata.

¹¹¹ Városi tanácsíratok 1832-ről, aug. 16., 3785. szám.

¹¹² A H. Tanács 1833. jun. 26-án 16.430. számú leirata: „Supplicansem ob defectum sufficientis qualificationis ab utroque (könyvtár és hírlap) hac instantia formato petito amoveri.”

¹¹³ Beichel eme folyamodása a városi tanácshoz: „Löbliches Magistrat! In Folge einer magistratual Bewilligung besteht bereits in der dritten Jahre in der hiesigen Freystadt, das unter dem Titel „Temesvarer Wochenblatt” erscheinende Intelligenz Blatt. Die auszeichnende Aufmunterung mehrerer hiesigen literarischer Kunstfreunde, verbunden mit ihren, für mich so ehrenvollen Antrag gütiger Mitwirkung; die geringe Auflage, die bedeutenden Unkosten, dieses blos für Temesvar beschränkten Blattes, und die freundliche Aufnahme von Seite seiner Leser, bestimmten mich, im verflossenen Jahre ein Gesuch bei der hohen königl. Hungar. Stadthalterei um gnädige Ertheilung eines, auch mit belletristischer und intellektueller Tendenz sich befassen dürfenden Zeitschrift Privilegiums, nach Art der schon früher bestandenen, unter dem vorigen Besitzer der hies. königl. privileg. Buchdruckerei errichteten *Banater Zeitschrift*, unterthänigst einzureichen. Diesem Gesuche schloss sich auch nicht minder eine zweite unterthänige Bitte an, nämlich um die gnädige Ertheilung des Rechtes, die käuflich an mich gebrachte, früher bestandene Jos. Klapkaische Lesebibliothek unter des Endesgezeichneten Namen eröffnen zu dürfen”.

„Die damalige Äusserung des hies. löbl. Magistrates auf die hohe Anfrage der hochlöblichen königl. ungar. Stadthalterei, war für mich in jeder Beziehung günstig, und nur wegen der Bemerkung des Abganges der philosophischen Studien bekam ich für meine Gesuche einen

Beichel számára a bizonyítványt, a melyben elmondja, hogy amióta az előbbi nyomdatulajdonos által kiadott hírlap (Banater Zeitschrift) előfizetők hiánya miatt megszűnt, azóta az egész Bánságban sem hírlap, sem kölcsönkönyvtár nincs, pedig sok tekintetből mindakettőre szükség volna. A mi a kérvényező személyét illeti, céljához elegendő alappal rendelkezik; a mi pedig erkölcsiségét és politikai magatartását illeti, minden tekintetben bizalomra és ajánlásra méltó.¹¹⁴

Mint első tekintetre is feltűnik, a bizonyítványból épen az hiányzott, a mit Beichel leginkább óhajtott: a szellemi képesség igazolása. A H. Tanács ezek után Beichelt kérelmével ismét elutasította.

Beichel ezek után belátta, hogy a szerkesztői jogosultságot a maga személyére meg nem kaphatja, azért 1833 októberében Preyer János városi t. aljegyzővel és Freund Ferencz kamarai tisztviselővel szövetkezett egy politikai, társadalmi és gazdasági tartalmu hetilap kiadására. A szerkesztői tollat Preyer J. vitte volna; az új lap *Temeser Zeitschrift* címet viselt volna. Egyenesen a H. Tanácshoz fordultak kérelmökkel; azt hitték, hogy kikerülhetik a városi tanácsot, melynek véleményétől kivált Preyernek kellett tartania. A H. Tanács azonban leküldötte¹¹⁵ a kérelmezők folyamodását s úgy Beichel-, mint Preyer- és Freund-ra nézve véleményadásra szólította fel a tanácsot.

A tanács véleménye mind a háromról, de különösen Preyer Jánosról, a későbbi polgármesterről, teljesen lesújtó volt.¹¹⁶ Ily körülmények között nem is lehetett egyebet várni, mint hogy a H. Tanács a tervbe vett *Temeser Zeitschrift* kiadását a kérelmezőknek megtagadta.¹¹⁷

verneinenden Bescheid. Da jedoch in Ungarn mehrere Zeitschriften, sowohl politischen als belletristischen Inhaltes bestehen, wo deren Verleger nicht die philosophischen Studien absolvirten, so bin ich ermuthigt, indem meine Geschäfte mir die persönliche Leitung derselben ohnedies nicht erlauben, und wage es den löblichen Magistrat geziemend zu bitten, mir über meine sonstige Bildung, Rechtlichkeit und Erfahrung, und dass meine Gesuche zum Vortheile des Publikums geleitet werden könnten, ein Zeugniß zu ertheilen, da ich mir so aus letztbenannten Grunde, wegen Mangel an Zeit, ein wissenschaft gebildete Individuum, unter meiner persönlicher Aufsicht, halten müßte. Indem auf solche Art nichts zu befürchten, dem ganzen eine Abhilfe gethun wäre, würde ich eine zweite Bitte böheren Orts unterthänigst einreichen, wenn mir hierorts von dem löblichen Magistrate mein Ansuchen bewilligt wird. - Temesvar, den 5. August 1833. Untertänigster Joseph Beichel, Bürger und Buchdruckerei Besitzer". (Városi levéltár, tanácsi iratok 1833-ról, 4016. szám.)

¹¹⁴ „J. Beichel fundo sufficienti ad exequendum hunc seopum suum gaudeat, et quod moralitatem et sentiendi rationem eius in sphaera politica attinet, omni confidentia et recommendatione dignus foret; denique commercio utique librario in civitate isthac, nullo praticari solito, nulli praeiudicium inseratur". 1833. évi 4016. sz. Városi levéltár.

¹¹⁵ A H. Tanács 1833 okt. 22: 29.001. sz. leirata.

¹¹⁶ „Primum in ordine recurrentem (J. Beichel) requisitis qualitibus pro edendis sollicitatis Ephemeridibus non pollere; secundum vero in ordine, Joannem Preyer, civitatis huius oeconomicae comissionis Actuarium et hon. viconotarium contra iuram obligationem suam, nomine convicium sub anonimo, Magistratum hunc iuxta propriam sub hodierno oraliter elicitam Recognitionem, Suae Maiestati sacratissimae denunciavisse, ideoque periculosum et honestatis characteris expertam esse. Tertium vero in ordine, reg. cameralem officialem in officio publico constitutum consequenter cum remora nefors officii publici huic editione operam suam movere posse, proinde petitio eorum haud deferendum esse". Városi jegyzőkönyv 1833. nov. 23-ról, 5664. szám.

A Preyer J. feljelentésére vonatkozó iratok, melyekből Preyer magaviseletére és jellemére bővebb felvilágosítást szerezhetnénk, most már hiányoznak a levéltárból s így csak a városi jkönyvre vagyunk utalva.

¹¹⁷ A H. Tanács febr. 4-én 1834-ben 3518. számú rendelete. Városi jegyzőkönyv 1834: 1020. és 526. száma.

Beichelt ez a visszautasítás nem rettentette vissza és már 1835-ben ismét folyamodott a Helytartó Tanácshoz, most már egy szépirodalmi, gazdasági és kereskedelmi irányú lap kiadhatásáért.¹¹⁸ Az új hetilap címe *Banater Volksfreund* lett volna. A H. Tanács a folyamodó kérelmét véleményadás végett ezuttal is megküldte a városi tanácsnak, s habár ennek nemcsak hogy kifogása nem volt Beichel és az új lap ellen, sőt a legmelegebben ajánlotta a kiadás megengedését,¹¹⁹ mindamelllett is a H. Tanács, támaszkodva a tanácsnak Beichelről 1833-ban adott véleményére, az új lap kiadását neki ezuttal is megtagadta.¹²⁰

Ezután Beichel már csak arra törekedett, hogy meglevő hirdetési lapját, a *Temesvarer Wochenblatt*-ot, tudományos és mulattató résszel is kiegészíthesse, de még ezt a kérelmét is több ízben visszautasította a H. Tanács,¹²¹ míg végre 1840 április végén, mikor a kormány a sajtónak már országszerte nagyobb szabadságot engedett, neki is megengedték, hogy ha lapja élére megfelelő szerkesztőt állít, lapját szépirodalmi lappá átváltoztathatja.¹²²

A régi *Temesvarer Wochenblatt* utolsó száma 1840. június 27-én látott napvilágot. Már a három utolsó számában jelenti, hogy 1840. július 4-től más alakban, más beosztással és rendeltetéssel fog megjelenni, miután a kormány az új lap felelős szerkesztőjéül megnevezett Klapka Józsefet elfogadta. A régi *Temesvarer Wochenblatt* ezzel, tíz évi fennállás után, megszűnt.

9. A hirdetett lap első száma 1840. július 4-én jelent meg. Ez a **Temesvarer Wochenblatt. Zeitschriftliches für Wissen, Kunst und Industrie** volt. Fennállott 1840-1849. július 27-ig.¹²³ Itt már minden számon jelölve van az évfolyam, a hírlap száma és megjelenési ideje. Az 1840-ik évi folyam I. évfolyamnak nevezetik s így az új lap nem tartotta magát az előbbi *Temesvarer Wochenblatt* szellemi örökösének. Megjelent minden szombat este, de már nagyobb negyedrért alakban mint az előbbi; minden száma 10, 12, 14, sőt néha 16 oldalra is terjedett. A hírlapszámok folytatólagosan vannak lapszámozva; az 1840-ik évi folyam 26 száma összesen 316 oldal. Ára volt Temesváron negyedévenként 1 frt 12 kr., Temesváron kívül postaküldéssel egy félévre 3 frt. A szerkesztő és kiadó szintén a lap homlokán van megnevezve. Az I. és II. évfolyamot szerkesztette Klapka József, a III. évfolyamból (1842) már csak az első 7 számot szerkeszti Klapka, a 8. számtól kezdve végig Beichel Károly volt a szerkesztő, 1843-ban szerkesztette dr. Wachtel Dávid, 1844- és 1845-ben ismét Klapka, 1846- és 1847-ben

¹¹⁸ Temesvár város jkönyve 1835-ről, 4101. szám.

¹¹⁹ A tanács véleménye: „Quod cum recurrens parte ab una, quam recte sentiens civis notus sit, et perhibente recursu suo nullas plane politicas notitias in pagellas suas suscipere, sed semet pure ad obiecta sphaeram litterariam concernentia restringere intentionetur, parte vero ab altera, revisor regius - sine cuius revisione et indultu nullae inpressiones admittuntur, in loco adsit, exorata consessio non tantum nullo ex respectu statui publico nociva, sed per publicandas in obiectis agriculturae, manufacturarum et occurrentes novas inventiones industriae et commercium nationale promoveri posset, plane utilis provideatur tanto magis, quod recurrens in pagellis his sui adnectendo folio pro excelsa camera, dominio item politico fundationale, civitate porro hac, et regiminibus banaticis occurrentes officinales publicationes gratis suscipere et promulgare feret.” Temesvár város levéltára, tanácsiratok 1835-ről, 4101. szám.

¹²⁰ A H. Tanács 1835 szept. 22-én 28.868. sz. a. kelt leirata.

¹²¹ Lásd Temesvár város jkönyve 1837: 3620, 4522, 4689, 5725, 5810, 5917. 1838. évi 2320, 3956, 4717. 1839. évi 5270, 5453.

¹²² 1840. évi 1859. sz. városi jkönyv.

¹²³ Vasárnapi Ujság, 1865. évi 50. sz.

Wachtel Dávid, 1848-ban Stokinger Mór, utána dr. Wachtel Dávid, 1849-ben dr. Feldinger, majd Hirschfeld Károly. Megszűnt Temesvár ostroma alatt 1849. júl. 27-én a 26. számmal.¹²⁴

A *Temesvarer Wochenblatt* minden száma két főrésztre oszlott. Az első a szellemi részt tartalmazta 6-8 oldalon. Közölt eredeti vagy fordított novellákat, elbeszéléseket, leírásokat, levelezéseket, irodalmi és művészi közleményeket, valamint rövidebb híreket, bírálatokat. Az 1845-ik évi folyamában már magyar könyvekről is találunk ismertetést. Legérdekesebbek voltak a minden számában előforduló színházi cikkek, melyek Charles aláírással valószínűleg Beichel Károly tollából folytak s a lefolyt héten előadott darabokat s a szereplők játékát ismertetik és bírálják.

Hova-tovább mind gyakoriabbakká lettek a lap hasábjain a nemzeti tárgyokról szóló cikkek. Így 1845. jan. 25-ki számának első cikke a nemzetiségről szól. Erős magyar nemzeti önérzettel ajánlja ebben a cikkező polgártársainak a magyar nyelv megtanulását. „A ki ellene szegezi magát nemzeti nyelvünknek - végzi a cikket - az e hazának hálátlan fia, gyermekei sorsával pedig játszik s lábbal tiporja az egyetemes ítélőbírónak, a világtörténetnek a tanulságát.”

Minden lapszámnak második része „Anhang zum Temesvarer Wochenblatt” címmel 4-6 oldalon jelent meg, de a lap első részével folytatódólagosan volt lapszámozva. Tartalmazta a hivatalos és magán hirdetéseket, ajánlatokat, stb. Ez a rész megfelelt a régi *Temesvarer Wochenblatt*-nak.

E lap, egészben véve, a kor színvonalán állott s Temesvár és vidéke német közönségének igényeit kielégíthette. Mint ismeretterjesztő, a művészetet, ipart és a kereskedő világot egyaránt kielégíteni törekvő hetilap pedig aligha párjára talált e korban a vidéki hasonló lapok között. Városunk történetének is egy igen kiváló krónikása. Történeti tekintetben legkiválóbb része a levelezés, mely úgy Temesvárról mint más vidékünkbeli városból keltezve, előadja az illető városok színügyi, zenei, kereskedelmi és egyéb ujdonságait. E lapban a temesvári színészetnek mindig külön rovat volt szentelve; ha valaki egykor a temesvári színészet történetét kívánja megírni, a negyvenes évekre az lesz legbecsesebb kútforrása.

Wachtel Dávid hazafias lelke nem volt megelégedve azzal, hogy csak egy szépirodalmi hetilap szerkesztője legyen, azért 1847 május havában lépéseket tett: miként lehetne Temesváron egy, hetenként legalább háromszor megjelenő politikai lapot kiadni. Jól tudta, hogy a helytartó tanács engedélye nagyrészt a városi tanács magatartásától függ, azért 1847. május 18-án ehhez fordult és kérte, adna neki személyéről erkölcsi bizonyítványt és egyuttal támogassa azt a kérelmét, hogy ilyen lapra Temesváron csakugyan szükség van.¹²⁵

¹²⁴ A *Temesvarer Wochenblatt* 1840-49 között megjelent évfolyamaiból hat évfolyam megvan a Temesvár városi könyvtárban, ú. m. az 1840., 1841., 1842., 1843., 1845., 1846. évekről; az 1848-iki évfolyam Sulyok Zoltánnál Ohaba-Mutnikon Krassó-Szörénymegyében; a Nemzeti Múzeum Hírlap Könyvtárában csak egy évfolyam van.

¹²⁵ Dr. Wachtel Dávid e lap érdekében a következő levelet intézte a városi tanácshoz: „Tek. nemes városi Tanács! Résztint városunk és vidékünk némely nagy tekintélyű férfiainak felszólítása, résztint önmeggyőződése s e lelkes és gyors léptekkel haladó város iránti szeretetem után indulva, *Banater Zeitung* cím alatt ugyane szab. kir. város kebelében egy politikai lapot kívánván kiadni, ott, hol e szándékom valószínűsítése végett előleges lépéseket tevék, oly utasítást nyertem, miszerint ez ügyem hathatós előmozdítására mi sem volna sikeresebb, mint Temesvár városa nemes Tanácsának egy bizonyítványa, melyből kiviláglanék egyrészt viseletem, másrészt pedig egy ily lapnak vidékünkbeni szükségessége. Midőn tehát a tek. n. városi tanácsot esedezőleg arra kérem, miszerint mindkét pontról szóló egy ily bizonyítványt számomra kiadni kegyeskedjék, mellőzván viseletemre vonatkozó minden észrevételt, bátor vagyok csak a második pontra nézve némelyeket előhozni.”

Az új politikai lap *Banater Zeitung* címet viselt volna.

Habár a városi tanács a lehető legkedvezőbb bizonyítványt állította is ki úgy Wachtel személyéről, mint a kiadni szándékolt lap szükséges voltáról,¹²⁶ azért e lap meg nem jelent. Nem is találjuk több nyomát; valószínű, hogy Wachtelt a saját felettes hatósága vette rá a további lépések abbahagyására.

Idáig Temesvárnak nem volt több hírlapja egynél. 1848-ban a *Temesvarer Wochenblatt*-tal párhuzamosan még más két lap indult meg. Egyik volt a

10. Tagesanzeiger. Hazay Ernő 1848 szeptember elején egy új nyomdát szervezett Temesváron és pár nap múlva azt jelentette a városi tanácsnak, hogy nyomdájából egy, naponként megjelenő és mindenféle hirdetményeket tartalmazó lapot fog kiadni s a különféle

„Ha tekintetbe vesszük mindazon időszaki lapokat, mik az utolsó évek óta korunkban napvilágra jöttek s összevetjük azon napról-napra növekedő és tovább terjedő rokonszenvennel, mellyel nemzetünk minden felekezetei az időszaki sajtó iránt viseltetnek: úgy önként is ama meggyőződés támad bennünk, mikép hazánk központja - vegyük bár politikai, szépirodalmi vagy műipart terjesztő lapjait, e tekintetben elég dúsan virágzik, míg annak fővárosunktól távolabb eső, bár művelt és népes városai s vidékei, ha a Pozsonyban megjelenő *Pressburger Zeitung*-ot kivesszük, egyetlenegy lapot sem mutathatnak, mely a távolabb vidékek vagy városok érdekeinek előmozdítására szolgál. Pedig a központi lapok, melyeknek feladata az összes hazának érdekeit képviselni, lehetetlen, hogy egyes vidék fejlődésének s haladásának oly részletes figyelmet szenteljenek, a minőt szentelniök kellene, ha a közlések, értekezések, buzdtítások lehető legnagyobb sikerét látni s az illetőkkel élveztetni akarnák. Ha valamikor és valahol, úgy bizonyára jelenleg Temesvárott s a Temesi Bánságban alkalmazható e meggyőződés. Hazánk e szép és viruló vidéke megáldva az egetől mindennel a mi embert csak boldogíthat, ha a boldogulás elemeit egyáltalánvéve keblében hordozza, vegyük bár anyagi vagy szellemi tekintetben, az utóbbi időkben olyannyira előre ment, hogy e részben könnyen kiállhatja a versenyt korunknak bármely vidékével is. Tan- és közhasznú intézetei, műipara, kereskedelme napról-napra fényesb eredményekkel kecsegtetnek; a bánsági bányakincstár, a begacsatornai hajózás szép jövőnek mennek elébe, s a temesvár-szegedi vasút, ha alapos reményeink nem csalnak, városunkat a távol kelet- és nyugattal hozandja kapcsolatba, szóval Temesvár, annak környéke s az egész Bánság minden tekintetben oly fokára jutott a műveltségnek, melytől a legszebb gyümölcsöket várhatni, ha e műveltségnek ezer meg ezer sugarai, összegyűlve egy pontba, ismét szétágazhatnak mindenüvé, világítandók és melegítendők észet, szívet, kedélyeket s alapját vetendők a haladás még szebb, még fényesebb eredményének. E gyűlpont egy Temesvárott kiadandó politikai hírlap lenne, mert a szerkesztésem alatt ugyanitt megjelenő *Temesvarer Wochenblatt* sokkal szűkebb körre van szorítva, sem hogy ily feladatnak bár némileg is megfelelhessen. De hasznossá, sőt szükségessé teszi egy ily lapnak életbe léptetését tartományunk jelen állása. is, mert valóban soha nem volt nagyobb szüksége e vidéknek valamint egész korunknak nemzeti egységre mint épen a jelen körülmények között, nem volt soha nagyobb szüksége józan közvéleményre, mint épen ez időben: már pedig ily közvéleményt támasztani s a nemzeti egység kifejlődésére munkálni az által, hogy honunk és vidékünk idegenajku minden polgáraiban nemzeti nyelvet, nemzeti érzeteket, szóval nemzeti életet teremtsünk, nem utolsó feladata volna a *Banater Zeitschrift*-nak. Jótékony hatása lenne végre egy ily lap a köz- és hivatali életre is, mert *háromszor jelenvén meg egy héten*, gyorsabban szárnyaló hirdetmények által a hivataloskodás, műipar- és kereskedelemnek legalább közlekedési ágai nagyobb élénkséget és sebesebb mozgalmat nyernének.”

„Hozhatnék fel többeket is ügyem és alázatos folyamodásom támogatására, de meg vagyok győződve, miszerint a tek. nemes tanács a legbölcsebb okokkal veendő hathatós pártfogása alá, ugyanazért esedezvén még egyszer, vagyok a legmélyebb tisztelettel, Temesvártt, május 18. 1847. A tek. nemes vár. tanácsnak alázatos szolgája Dr. Wachtel Dávid, kir. kamarai orvos, több tudós társ. tagja.” Temesvár város levéltára, tanácsi iratok 1847-ből, 3035. szám.

Ez indokolás legjobban mutatja, mily kár volt, hogy e lap meg nem jelenhetett.

¹²⁶ U. ott.

híreket a közönséggel tudatni. Kéri, hogy a várost illető hirdetményeket az ő lapjában is közöltesse a tanács.¹²⁷ A *Temesvarer Tagesanzeiger* nem sokáig jelent meg; nagyon szemet szúrt a katonai parancsnokságnak, mert ebben jelentek meg a magyar kormány, a királyi biztos felhívása, Kossuth szózata és minden oly kiáltvány, nyilatkozat, hirdetés, mely a haza népeit a kamarilla magatartására, a szerbek árulására figyelmeztette. A *Tagesanzeiger* minden egyes számát az utcasarkokon is kiragasztották, hogy akárki olvashassa. Szeptember 21-ki számában „Kunstsinniges Publicum” cím alatt a temesvári közönséget is keményen megtámadta azért, hogy akkor, midőn a haza élet-halálharczát vívja a zsarnokság ellen, akkor a temesvári polgárság nagy része inkább a színházi páholyokkal és zártszékekkel törődik és nem a hazával.¹²⁸ A mind kétesebb szerepet játszó temesvári várparancsnokság erre 1848. szept. 22-én arra kéri a városi hatóságot, hogy Hazay Ernőt tiltsa el az ilyen közingerültséget keltő nyomtatványok kiadásától, vagy legalább akadályozza meg, hogy azok a várban kifüggesztessenek.¹²⁹ A városi tanács e megkeresésre szept. 28-án a városi kapitányt bízta meg, hogy Hazayt az ily kihágásoktól tiltsa el. A *Tagesanzeiger* erre szept. végén vagy okt. elején megszűnt; okt. 10-ét semmiesetre sem élte túl; élete így alig negyven napra terjedt. Ha nem is tekinthető rendes hírlapnak, de nevezetes bátor hangjáért és azért is, hogy ez volt Temesvárnak első napilapja.

A *Temesvarer Wochenblatt*-tal egyidőben megjelenő harmadik lap volt a

11. Der Südungar. *Zeitschrift für Belletristik und Sociales Leben in Ungarns Südosten* (1848). Az 1848 márcziusi napokban kivívott sajtószabadságnak volt e magyar szellemben szerkesztett szépirodalmi lap egyik terméke. Szerkesztője és kiadó-tulajdonosa volt dr. Wachtel Dávid, a kir. kamara orvosa és több tudós társaság tagja.¹³⁰ Megjelent Temesváron,

¹²⁷ Városi levéltár, jkönyv 1848-ról, 4002. szám.

¹²⁸ *Temesvarer Wochenblatt*, 1848. évi szám.

¹²⁹ Rukavina báró várparancsnok 1848 szept. 22-én következőleg ír a városi hatóságnak: „Seit einiger Zeit erscheint bei dem hierortigen Buchdrucker Hazay ein *Tagesanzeiger*, weleher auch auf allen öffentlichen Plätzen angeklebt wird, worin äusserst aufreizende Aufsätze enthalten sind. Abgesehen von der Pressfreiheit, darf sieh dieselbe doch nicht so weit ergehen, dass hindurch Verunglimpfungen absichtlich der Oeffentlichkeit Preisgegeben werden, nachdem jeden Handlungen die Grenzen vorgezeichnet sind. Der löbl. kön. freystädt. Magistrat wird demnach in Dienstesfreundschaft ersucht, gefällig dabın wirken zu wollen, dass solche aufreizende Plakate, wenn auch schon deren Druck nicht hintangehalten werden können, doch die Verbreitung durch oeffentliches Anschlagen wenigstens in Festung Schranken gesetzt werde, da in den dermaligen Zeiten dahin getrachtet werden muss, die ohnehin aufgeregten Gemüther zu beschwichtigen. Rukawina, Fml.” *Városi levéltár*, tanácsiratok, 1848. évi 4208. szám.

¹³⁰ Dr. Wachtel Dávid 1848 május 30-án a következő folyamodást intézi a m. kir. belügyminiszteriumhoz: „Mélyentisztelt Belügyminiszterium! *Südungar* cím alatt e város kebelében oly időszak lapot szándékozával kiadni, mely minden politikai működés kizárásával szépirodalmi tartalma mellett hazánk e vidékét anyagi és szellemi haladásra, százajku népességét pedig testvéri egyetértésre buzdítani törekednék: ebbeli nyilatkozatomat újdonszajti sajtótörvényünk rendeletéhez képest csak imént nyújtám be polgármesterünknek, mint hatóságunk elnökének. Elégségesnek tartám e pusztá nyilatkozatot, minthogy ugyanez sajtótörvényünk 30. §-ban egyenesen kimondatik, hogy e §. 1. és 2. pontja alá csak oly újság vagy időszak lap esik, „melynek tartalma akár részben, akár egészen csak politikai tárgyak körül forog.” Polgármesterünk azonban biztosítékot is kívánt, különben - úgy mond - a felelősséget magára nem vállalhatná.” De tekintsük bár a sajtótörvénynek idézett §-át, mely nem különben mint annak egész harmadik fejezete egyedül csak politikai lapokra alkalmazható; vagy tekintsük a belügyminiszter úrnak azon körlevelét, melyet a sajtó ügyében ápr. 8-án a törvényhatósági elnökökhöz intézett, s melynek főleg 3. és 8. pontjából kiviláglik, hogy a biztosíték eszméje csak a politikai lapokra van kimondva, ha áll azonfelül még ama tétel is, hol a törvény betűje elég világosan nem szól, annak szelleméhez kell ragaszkodni: akkor tökéletesen meg vagyok

nagy negyedrért alakban, minden száma kettősen hasábozott négy oldalon. Minden számon jelölve volt a cím, a megjelenés ideje, helye és a hírlapszám, de nincs jelölve az évfolyam (I.). A hírlapszámok folytatólagosan lapszámoztattak; a megjelent 12 szám összesen 46 oldalra terjed. Megjelent 1848. okt. 3-tól okt. 28-ig minden kedden, csütörtökön és szombaton. Nyomatott Hazay H. E. nyomdájában. Ára negyedévre helyben 1 frt 36, postán küldve 2 frt 8 kr.

Bár a politika kizárásával, de szabadelvű irányban szerkesztett, a nemzeti ügyet pártoló lap volt. Ez volt az oka, hogy már 1848 október végén meg kellett szünnie. A szerkesztőnek 1848 szeptemberben kibocsátott felhívása szerint a *Der Südungar* minden száma két főrészt tartalmaz. Az első rész a bánsági helyi ügyeknek lesz szentelve és a vezércikkek ez országrész iparáról, kereskedelméről, földműveléséről, művészi, tudományos és társadalmi viszonyairól fognak szólni, de hogy unalmas ne legyen, időközönként elbeszélések, novellák, jellemrajzok, útleírások és humorisztikus részletek is fognak itt megjelenni.

A második rész, a tárcza rovata, mindenféle új, érdekes és csípős napiesemény előadására lesz szánva. Változatosság és érdekesség mindenekelőtt, lesz a jelszava.

A lap melléklapja, a *Südungarns Beiwagen*, a hirdetéseknek lesz szánva és a hirdetések mennyisége szerinti nagyságban fog megjelenni.

Ha szerkesztő beválthatta volna ígéretét, úgy a *Südungar* az 1848. évnek egyik kiválóbb vidéki sajtóterméke lett volna. Sajnos, csak négy első számát írhatta szabadon. Bár szépirodalmi lap volt, mégis inkább politikai vezércikkeket írt, s ezek hangja forradalmi volt. A 4. számában megjelent a hadsereghez intézett felhívása („An das Heer”), amelyben felszólítja a hadsereg akármely nemzetiséghez tartozó katonáit, hogy ne engedelmeskedjenek a mindnyájunkat elnyomni akaró despotizmusnak, hanem keljenek védelmére a despotizmus ellenében a megtámadott szabadságnak. A lapnak az a száma, melyben ez a híres cikk megjelent, okt. 10-én reggel látott napvilágot, ugyanazon nap este hat órakor pedig Temesvár városa ostromállapotba helyeztetett s a vár elzáratott. A *Der Südungar* okt. 12-ki száma jelenti ezt az olvasóknak s ez a szám csak két oldalon jelent meg s ezóta egyuttal tökéletesen megváltozott. A forradalmi hang elnémult; a közérdekű, hazafias cikkek helyét elbeszélések, novellák és érdektelen cikkek foglalták el. Kit érdekelt volna 1848 okt. végén az ilyen tárgy? E miatt szűnt meg a 12. számmal.¹³¹

győződve, hogy merő szépirodalmi lapnál sajtótörvényünk értelménél fogva pénzbeli biztosítékot nyújtani nem szükséges. Így fogtam fel a törvény szellemét én, így fogták fel városunk jogtudósai is. Alázatos esedezésem tehát az, hogy a m. t. belügyminiszterium Temesvár városa polgármesterét sajtótörvényünk ezen igazi értelmezéséről meggyőzni s így kegyesen jóváhagyni méltóztatásuk, hogy említett lapomat minél előbb és biztosíték nélkül megindíthassam.”

Szemere B. belügyminiszter erre 1848. június 6-án meghagyja a városi hatóságnak, hogy ha dr. Wachtel D. egy szépirodalmi lap megindítására vonatkozó szándékát az 1848. XVIII. t. cz. rendelethez képest a hatóságnak bejelentette és a felelős szerkesztőt, kiadót és nyomdát megnevezte, folyamodónak a lap kiadása megengedendő. Temesvár város levéltára. Tanácsiratok, 1848. évi 2830. szám.

¹³¹ Mind a 12 száma megvan Stefanovits Szilárd városi árvaszéki elnök tulajdonában Temesváron.

Dr. Wachtel Dávid nem sokára el is költözött Temesvárról. Benne Temesvár szellemi élete egyik legkiválóbb alakját veszítette el. Már a harminczas években nevezetes írói tevékenységet fejtett ki; egyaránt jól írt latin, német és magyar nyelven. Nevezetesebb munkái: *Mors physiologicae disquisita*. Budae. 1833. 8-rét, 90 lap. Egyetemi nyomda. - A negyvenes években Temesvárra került mint kamarai főorvos, s itt mint szerkesztő fejtette ki írói tevékenységét; 1848 végén már Budán lakott s ott 1850. júl. 1-től szerkesztette a *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn* című heti folyóiratot, mely 4-rét alakban hetenként jelent meg 1854-ig Pesten Landerer- és Heckenastnál, 1855-től kezdve pedig Sopronban, 1860-ig. Ugyancsak Sopronban adta ki Wachtel *Ungarns Kurorte und Mineralquellen* cz. 8-rét, 475 oldalra terjedő nevezetes munkáját is 1859-ben.

Az ostromállapot alatt megszűnt a tiz év óta fennálló *Temesvarer Wochenblatt* is, úgy hogy a szabadságharc lezajlása után Temesvárnak egy pár hónapig nem volt hírlapja.

Beichel József nyomdász, ki a győztes hatalom előtt jó hírben állott, mindjárt az ostromállapot megszűnése után személyesen fordult báró Ambrózy Lajos kerületi biztoshoz egy hetilap megindíthatásáért; a kormánybiztos pedig már 1849 szept. közepén tudatja a városi tanáccsal, hogy Beichel Józsefnek megengedték, hogy *Temesvarer Anzeiger* cím alatt egy hetilapot adhasson ki.¹³²

12. A **Temesvarer Anzeiger** (1849-51),¹³³ negyedréti alaku hetilap, megjelent minden szombaton reggel tíz órakor, 8-10-12, sőt néha 14-16 oldalon is. Homlokzatán közölte mindenkor a címet, a megjelenés idejét, helyét és a lap folyószámát, de az évfolyamot nem jelezte. Valószínű, hogy 1849. okt. 1-től jelent meg. A hírlapszámok folytatólagos lapszámozást nyertek. Ára volt Temesváron negyedévenként 1 frt, Temesváron kívül 1 frt 25 kr. A hirdetések minden soráért 3 kr. volt fizetendő, kétszeri hirdetésnél 5 kr. Kiadta és nyomatta Beichel J. A szerkesztő nincs megnevezve, de ilyenre nem is volt szükség, mert a *Temesvarer Anzeiger* kizárólag hirdetési lap volt. Később Beichel kiadásában megjelent egyéb hírlapok mellékletéül is adták, de önállóan is lehetett reá előfizetni.

13. A forradalom után Temesvár első szépirodalmi és társadalmi hetilapja az **Euphrosine** (1851) volt, mely 1851 elején indult meg, de még ugyanebben az évben, valószínű, hogy félévi fennállása után meg is szűnt. Szerkesztője Feldinger G. dr. volt.¹³⁴

A *Temesvarer Zeitung* megjelenéseig még a következő lapok láttak napvilágot:

14. **Banater Courier** (1851). Beichel József nyomdász elhatározta volt, hogy 1851. július 1-től Temesváron a saját nyomdájában dr. Feldinger G. felelős szerkesztősége mellett egy, a szellemi, ipari és kereskedelmi érdekeket szolgáló hírlapi közlönyt fog kiadni. A *Banater Courier* arra volt hivatva, hogy minden héten kétszer: kedden és szombaton, egy egész íven, ívrét alakban jelenjék meg. Előfizetési ára volt Temesváron egész évre 8 frt, a *Temesvarer Anzeiger*-rel együtt 10 frt. A vidékiek a két lapért egy évre 13 frt 40 krt fizettek volna. A temesvári előfizetők, ha a lapot házukhoz kívánták hordatni, a várbeliek 20, a külvárosiak 24 krt fizettek negyedévenként a hírlapkihordónak.

E lap arról nevezetes, hogy az első hírlap volt Temesváron, mely ívrét alakban jelent meg és felelős szerkesztő vezetése alatt céljául azt tűzte ki, hogy szépirodalmi, humoros és ipari cikkek gazdag tartalma mellett egyuttal a napi híreket is lehetőleg gyorsan közölje. Csakhogy a *Temesvarer Courier*-ből alig jelent meg egy-két szám. 1851. július 1-én indult meg a lap és már a *Temesvarer Anzeiger* július 5-ki számában jelenti Beichel J. nyomdász és kiadó, hogy miután rögtönösen beállott akadályok miatt a *Temesvarer Courier* tovább meg nem jelenhetik, ő indítatva érzi magát egy, hetenként kétszer megjelenő, szépirodalmi és ipari érdekeket szolgáló közlöny kiadásának engedélyeért a tartományi kormányhoz folyamodni. Ez újabb lap - mint hirdeti - *Banater Telegraph* címet fog viselni.

¹³² Temesvár város jkönyve 1849. évről, 1471. és 1423. szám.

¹³³ 1851. évi folyama megvan Temesváron a városi könyvtárban.

¹³⁴ Vesdd össze: Városi jkönyv 1851. márcz. 19-ről, *Temesvarer Anzeiger*, 1851. évf. 12. szám; és Preyer, *Monographie der königl. Freystadt Temesvár* 153. Nagy Ferencz buziási ügyvéd úr személyes közlése szerint Feldinger volt a szerkesztője.

Valószínű, hogy az *Euphrosine* 1851 június végén szűnt meg, mert 1851 júl. 1-től Feldinger már ugyancsak a Beichel kiadásában a *Banater Couriert* szerkeszté.

15. A **Banater Telegraph** (1851-1852),¹³⁵ *Zeitschrift für Belletristik, Industrie und Handel*, meg is indult 1851. július 26-án. Felelős kiadónak a lap homlokán van megnevezve Beichel József; a szerkesztő nem említették.¹³⁶ A lap alakja negyedréte volt. Megjelent hetenként kétszer: kedden és csütörtökön. Az évfolyam ezen sincs jelölve, csak az év és a lapszám. A szépirodalmi része négy oldalt foglalt el; ehhez csatlakozott a „Wegweiser des Banater Telegraph zu Nro ...” cím alatt az iparos és kereskedő világot érdeklő rész, mely csakis hirdetések és ajánlatok foglalt magában. Ezen melléklet a szükséghez képest állott 2, 4, 6, sőt 8 oldalból is, de a főlappal együtt lapszámoztatott. A *Banater Telegraph* ezen alakjában 34 szám látott napvilágot. Az utolsó (34-ik) megjelent 1851. okt. 28-án. Ára volt Temesváron negyedévre 2 frt, Temesváron kívül 2 frt 30 kr.

E lap arra lett volna hivatva, hogy a *Temesvarer Wochenblatt*-ot pótolja, sőt azt felül is múlja; tekintve azonban sovány tartalmát, annak érték tekintetében mélyen alatta áll.

A *Banater Telegraph* 1851. nov. 1-től már nagy ív-rét alakban jelent meg; hetenként, csakúgy mint eddig, kétszer, de szerdán és szombaton. Előfizetési ára az új lapnak nov. és decz. hónapokra Temesváron 1 frt 20 kr, Temesváron kívül 1 frt 40. Félévre 4 frt, egész évre 8 frt, Temesváron kívül pedig 5, illetőleg 10 frt. Idáig ez volt a legmagasabb ár, mit Temesváron egy újság árúul szabtak, de indokolja is ezt a kiadó azzal, hogy a mindinkább mutatkozó szükség megkívánja, hogy ne csak a bel-, hanem a külföldi híreket is gyorsan közölje. E mellett igéri, hogy állandó rovatot fog tartani a legkiválóbb gyárosok-, iparosok- és kereskedőkről, a temesvári intézetekről és később a lottóról, színházról és a napi hírekről, valamint a hirdetésekéről és árakról. 1851-ben megjelent számainak majdnem mindenike, váltakozva más-más forma papíron nyomva jelent meg; egyszer vékony fehér, máskor vastagabb fehér, szürkés, zöldes stb. papíron, 1852 januártól fogva már mindig egyforma, vékony fehér papíron nyomják. A 11. számig még Beichel J. gyorsajtóján nyomják, a 12. számtól kezdve már Beichel örökösei vannak megnevezve. 1852. évi 48. számában (jun. 16) van ő felsége megérkezésének és Temesváron tartózkodásának leírása. Röviddel ezután meg is szűnt, mert a nemrég megindult hivatalos lappal, a *Temesvarer Zeitung*-gal megküzdeni nem birt.¹³⁷

16. **Landes-Gesetz und Regierungsblatt für die Serbische Wojwodschaft und das temescher Banat** (1851-1860).¹³⁸ Negyedréte, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányának kiadása. Nyomatott Temesváron a csász. kir. fiók-államnyomdában.

E hivatalos kormánylap, vagyis inkább Törvények és Rendeletek Tára az 1851. év elején indult meg negyedréte alakban. Addig minden községnek és hatóságnak a Reichsgesetzblattot kellett jártnia. A Landes-Gesetz und Regierungsblatt életbeléptetésével a községek kötelezettsége az előbbi kormánylap irányában ugyan megszűnt, de ezentúl a Landes-Gesetz und Regierungsblattot küldték meg a temesvári kormányhatóságból minden, a tartományban fekvő község előljáróságának és a hivataloknak.

A Landes-Gesetz und Regierungsblatt csak azokat a törvényeket és rendeleteket vette át a Reichsgesetzblattból, melyek a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságra vonatkoztak s ezeken kívül még közölte a Temesváron székelő cs. kir. helytartóság és egyéb cs. kir. főhivatalok rendeleteit.

¹³⁵ Megvan Temesvár sz. k. város könyvtárában.

¹³⁶ Hirschfeld Károly volt.

¹³⁷ Preyer: Monographie v. Temesvár, 153.

¹³⁸ Több évfolyama megvan Temesvár sz. k. város könyvtárában és Temes vármegye levéltárában, úgy a Délmagy. Tört. és Régész. Muz.-Társulat könyvtárában.

A Landes-Gesetz und Regierungsblatt számozott darabokban (Stück) jelent meg, de az egyes darabok megjelenése időhöz kötve nem volt; a szerint, a mint volt mit közölnie, hamarabb vagy később látott napvilágot, kisebb vagy nagyobb terjedelemben.

E lap többféle kiadásban jelent meg: 1. Egyedüli német, 2. román-német, 3. szerb-német és 4. magyar-német kiadásban. Minden községi előljáróság olyan nyelvű példányt kapott, a melyet kívánt. A községi előljárók kötelesek voltak a lap minden egyes darabjának megérkezését a község lakóinak tudomására juttatni, a betekintést mindenkinek megengedni s e végett a lapot legalább 14 napon át közszemlére kitenni, mert ebből a lapból ismerte meg a közönség nemcsak a kormányrendeleteket, hanem a tartományra vonatkozó törvényeket is. A Landes-Gesetz und Regierungsblattban megjelent rendeletek kihirdetésök 15., a törvények pedig a 45. napon léptek életbe.

A Landes-Gesetz und Regierungsblatt egyedüli német kiadásának első darabja (I. Stück) 1851. január 11-én jelent meg. Minden darabon jelölve van a darab száma és kiadásának ideje. A német kiadás után 8-10 nap múlva jelentek meg a vegyes nyelvű kiadások. Ezeken is jelölve van a darab száma, az egyedüli német és a vegyes kiadások megjelenési ideje.

Az 1851. évben 43 darab jelent meg belőle, folytatólagos lapszámozással összesen 598 oldalon; az 1852. évfolyamban megjelent 42 darab, összesen 617 oldalon.

1853-tól kezdve e hivatalos kormánylap czíme: *Landes Regierungsblatt für die Serbische Wojwodschaft und Temescher Banat* lett, sőt két osztályra is oszlott. *Erste Abtheilung*: Ebben közöltettek a legmagasabb cs. kir. manifestumok, rendeletek, parancsok és a Bécsben székelő központi kormánynak a szerb vajdaságra és temesi bánságra vonatkozó rendeletei. A *Zweite Abtheilung*-ban a Temesvári kormányhatóságok rendeletei és intézkedései jelentek meg. Különben mindakét Abtheilung darabokban, párhuzamosan, időhöz egyik sem kötve került ki a nyomdából, csakúgy mint eddig.

Az 1854. évi Landes Regierungsblatt *Erste Abtheilung*-ja 56 darabban jelent meg, összesen 871 oldalon; a *Zweite Abtheilung*-ból ebben az évben 27 darabot adtak ki, összesen 206 oldalon.

Az 1858. évi Landes Regierungsblatt *Erste Abtheilung*-jából megjelent 37 darab, összesen 913 oldalon. A *Zweite Abtheilung*-ból 14 darab, 67 oldalon.

Minden évfolyamhoz kimerítő tartalomjegyzék is van csatolva.

A lap szerkesztéséről mindig a szerb vajdaság és temesi bánság kormánya gondoskodott. A szerkesztő azonban soha nincs megnevezve. A szerkesztő gondja volt a kiadás és a lap portómentes elküldése a községek előljáróinak és a hatóságoknak, de ezek kötelesek voltak a lap árát megtéríteni. Az ár évfolyamonként nem volt előre megszabva; nem is lehetett, mert egyik és másik évfolyam között, a mi a tartalom nagyságát illeti, feltűnő a különbség. Bolti ára volt ívenként 3 kr.¹³⁹

A szerb vajdaság bukásával ez a lap is örökre megszűnt.

17. **Temesvarer Zeitung** (1852-).¹⁴⁰ Megindult 1852. január 15-én, csütörtökön, az 1. és 2. szám együttesen, tíz számozatlan oldalon. Megjelent pedig mindjárt. Kezdetől fogva a hétfőt

¹³⁹ Lásd Temesvarer Anzeiger, 1851. 4. szám.

¹⁴⁰ A Temesvarer Zeitung 1852., 1853., 1854., 1855., 1856., 1857., 1858., 1870. és 1885-től mostanig megjelent évfolyamai megvannak Temesvárt a városi könyvtárban, az 1862-98. évfolyamok a Temesvarer Zeitung kiadóhivatalában, 1892-98. évfolyamok a Délmagyarországi tört. és régész. muz.-társ. könyvtárban.

kivéve, mindennap, 4-6 oldalon, kis ívrét alakban, oldalonként 3-3 hasábbal. 1852-ben 312 száma jelent meg.¹⁴¹ Szerkesztette 1852-től 1860 végeig Flatt András, ki ekkor cs. kir. fogalmazó volt a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormánya mellett, nyomtatott pedig ez idő alatt a cs. kir. fiók- államnyomdában Temesvárott. Minden számán jelölve volt a cím, a megjelenés ideje, helye, az évfolyam és a hírlapszám. Ára volt helyben házhoz hordva egy évre 8 frt, vidékre postánküldéssel 12 frt.

E hírlap a Temesvártt székelő Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányának hivatalos lapja volt mindaddig, míg e tartomány 1860 legvégén az anyaországhoz vissza nem csatoltatott. Mint hivatalos lap, mely a kormány kiadásában jelent meg, teljesen ikertestvére volt a *Wiener Zeitung*- és a *Pest-Ofner Zeitung*-nak, s hivatalos jellegének kifejezéseül homlokán a cím felett a kétfejű sast viselte.

Míg hivatalos lap volt, az egyes számok beosztása a következő volt: Legelől közölte a hivatalos részben (I. Amtlicher Theil) a kormányzóság s az ennek alárendelt egyéb hatóságok hivatalos hirdeteit. A II., vagyis nem hivatalos részben (Nicht amtlicher Theil) láttak napvilágot a politikai napi események, a kereskedelmi, ipari és társadalmi érdekeket képviselő cikkek. A III. rész a tárcza volt, de ez hetenként az ötvenes években csak kétszer jelent meg. Többnyire színi ismertetéseket és bírálatokat hozott, de gyakran novellákat, útleírásokat és egyéb mulattató olvasmányt is nyújtott.¹⁴² A lap IV. része volt a Temesvarer Courier. E cím alatt jelentek meg a temesvári hírek, az idegenek jegyzéke és a magánhirdetések.

A *Temesvarer Zeitung*, mint a bécsi kormány hivatalos lapja, a bécsi kormány eszméit törekedett ismertetni és megkedveltetni a hazától elszakított országrész lakosságával. Fennállásának első kilencz éve így teljesen egy hazafiatlan eszme szolgálatában telt el, de mint a Bach-korszak legfőbb közlönye e vidéken, e kornak egyik nevezetes krónikása lett és történeti forrásul is használható. Jó hazafiak is nem ritkán felkeresték e lap hasábjait, hogy a politikától távol álló, de a nemzeti közérdeket szolgáló cikkeiket közölhessék. Pesty Frigyes is itt közölte a Bánságra vonatkozó, a helynevekről írt becses tanulmányát.¹⁴³ Nevezetes abban a tekintetben is, hogy ez volt Temesvárnak első politikai napilapja. Mint hivatalos lapot az ötvenes években 1100 példányban nyomták.¹⁴⁴

A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság ő felségének 1860. decz. 27-én kelt leiratával az anyaországhoz visszacsatoltatván, a temesvári helytartóság is megszűnt; mivel a *Temesvarer Zeitung* ilyenformán mint hivatalos lap elvesztette létalapját, a helytartóság azt mint olyant beszüntette, illetőleg odaajándékozta egyik hivatalnokának, Hirschfeld Károlynak, ki 1849 óta több ízben szerkesztett már rövid életű hírlapokat Temesváron.

¹⁴¹ A 312 szám úgy jön ki, hogy 1852-ben több szám kettős tartalommal és kettős hírlapszámjelzéssel jelent meg; 1853-ban már csak 307 száma jelent meg.

¹⁴² Jellemző, hogy 1852-ben nyáron, magyar színtársulat - a Szabó-féle - tartott Temesváron színieseményeket. E színtársulat a kolozsvári és az aradi magyar színtársulatok egyesülése után több mint száz tagot számlált s drámán kívül operát is adott, még pedig a közönség teljes meglegedésére. E színtársulatnál volt akkor Szerdahelyi is. Nevezetes, hogy a császár temesvári látogatása alkalmával e magyar színtársulatot is megtisztelte látogatásával. A felség jelenlétében adták elő a *Kunok* operát, míg máskor Hunyadi László, Csel (Bartay), Báthory Mária, Tihany ostroma, Morzsinay Erzsébet (Császár), Tündérlak, Ilka, Vanda, Benyovszky magyar operákat adták elő.

¹⁴³ Lásd a *Temesvarer Zeitung* 1857. évi nov. 15-24. számait.

¹⁴⁴ Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer in Temesvár ... in den Jahren 1853 bis 1856. 8-adrét, 135. lap.

De Hirschfeld, dacára hogy lángésznek tartották, nem az az ember volt, a ki új szellemet tudott volna a lapba önteni. Nehézkes gondolkozású, az alkotmányos ébredésre nem sokat tartó hivatalnok-újságíró volt. Különféle irodalmi vállalatai mindig sikertelenek maradtak és rövid idő alatt tönkre mentek. Már 1849-ben szerkesztette egy ideig - épen az ostrom alatt - a *Temesvarer Wochenblatt*-ot, 1851-ben a *Banater Telegraph*-ot, 1853-ban az *Unterhaltungsblätter*-t, ennek megszűnése után a *Temesvarer Zeitung*-nak lett rendes munkatársa, most meg épen szerkesztője és tulajdonosa; a hatvanas évek végén szerkesztette a rövid ideig fennálló *Banater Chronik*-ot és a *Wochenkrebs* élcslapot, a hetvenes években pedig a szintén rövid életű *Temesvarer Wochenblatt*-ot, élete végén pedig a *Kellner-Zeitung*-ot. Az ő kedvenc világa a letűnt Bach-korszak volt; végre is az új idők felett teljesen elkedvetlenedve, déli gyümölcs és virágkereskedésre adta magát és mint különcz halt meg, teljesen elszegényedve, 1877-ben.¹⁴⁵

Hirschfeld 1861 elején vette át a *Temesvarer Zeitung*-ot,¹⁴⁶ alakja most némileg megnagyobbodott ívrét lett, de a szellem majdnem a régi maradt; ára is a régi volt; 1861 elejétől már Hazay M. és fia Vilmos nyomdájában nyomták, majd 1863. júl. 21-től Hazay Rózánál. Hirschfeld egyideig még a kétfejű sast is meghagyta a lap homlokzatán, mindaddig, míg a városi tanács erélyesen tudtára nem adta, hogy a sas eltávolítandó.¹⁴⁷

Hirschfeld szerkesztése alatt a lap egészen régi, hivatalos jellegébe esett vissza s az 1861-65. évi provisorium korszaka alatt nem tudott a lapba az új idők szellemének megfelelő lendületet hozni. A lap jóformán most is csak a hivatalos közlemények és hirdetések kiadására szorítkozott.

A lap e közben új tulajdonos birtokába jutott. Uhrmann Márton papirkereskedő vásárolta meg Hirschfeldtől 12.000 frton 1864 végén s ezóta évek hosszú során át volt annak kiadó-tulajdonosa s e minőségében a temesvári hírlapirodalom történetében maradandó emléket biztosított magának, különben is Temesvárnak egyik legkiválóbb polgára volt.

Uhrmann Márton mint tekintélyes patricius család sarja született Lippán 1810. aug. 24. Már kora ifjúságában jött Temesvárra s itt kezdetben mint üvegkereskedő telepedett meg. Fáradhatlan szorgalmával és kitartásával lassanként általános közbecsülést és tekintélyt vívott ki magának. Már a negyvenes évek végén élénk részt vett a város ipari és kereskedelmi mozgalmában; ott találjuk őt 1846-ban az Első Temesvári Takarékpénztár megalapításánál és megérte e jó hírnevű intézet fennállásának ötvenedik évfordulóját is, mely alkalommal az ünneplők a legőszintébb hála és elismerés hangján emlékeztek meg róla. Néhány évvel később alapította a tomesi üveggyárat, melyet fáradhatlan buzgóságával szintén felvirágoztatott. Temesvár városában az ötvenes évek végén alapította meg a máig is jó hírnévnek örvendő papirkereskedést; 1861-ben pedig Hazay Vilmos nyomdásszal szövetkezve adta ki a magyar nemzeti álláspontot képviselő *Grenzbote* hírlapot, de ezt alig öt hónapi fennállás után, minthogy gróf Pálffy Mór helytartó hazafias szelleme miatt három hónapra felfüggesztette,

¹⁴⁵ Lásd városi jkönyv, 1869. évi 2291. és 4640. számokat.

¹⁴⁶ Hirschfeld már 1861 legelején folyamodott a Helyt. Tanácshoz, hogy a *Temesvarer Zeitung* szerkesztése és kiadójoga neki megengedtéssék. A Helyt. Tanács erre 1861 márcz. 12-én 10.323. sz. leiratával tudatja, hogy a *Tem. Zeitung*nak mint magánhírlapnak saját költségén való kiadása 1861 ápril elsejétől fogva Hirschfeld Károlynak, a sajtótörvényben kiszabott biztosíték mellett megengedtetik. A városi tanács utasította erre Hirschfeldet, hogy magát ezentúl az 1848. évi XVIII. tczikkhez tartsa, az 5000 frt biztosítékot pedig a városi pénztárba minél előbb fizesse le. Városi levéltár, 1861. évi jkönyv, 73. szám.

¹⁴⁷ Városi jkönyv 1861. évi 3196. sz. és Barát Ármin: *Temesvarer Zeitung*, a millenium alkalmából megjelent ismertető füzet.

nov. végén, Hazayval egyetértve, beszüntette. Gelich pedig, a *Grenzbote* szerkesztője, elköltözött Temesvárról, a *Grenzbote* előfizetőit pedig Hazay és Uhrmann a *Temesvarer Zeitung*-gal kárpótolták.¹⁴⁸

Uhrmann, mint a *Temesvarer Zeitung* tulajdonosa, egy ideig megtartotta Hirschfeldet szerkesztőnek, de már 1866. nov. 1-én Niamesny Mihály ügyvéd, az ipar- és kereskedelmi kamara titkára váltotta fel a szerkesztésben. Niamesny kivált Sennyey Pál tárnokmester felszólítására fogadta el a tisztelet azért, hogy a *Temesvarer Zeitung*-ot a Deák Ferencz Húsvéti Czikke szellemében vezesse. Niamesny meg is felelt a megbízásnak, de a kormányon e közben futólag felülkerekedett a conservatív szellem, mely mindjobban sürgette az 1847-es alapra való visszatérést és a dicasterialis rendszer restitúcióját és így történt, hogy Niamesnyt, ki a Deák-párt érdekében lelkes actiót indított meg a lap hasábjain, a kormány az akkori rendőrigazgatóság útján megintette. Hanem a Deák-párt és vele a *Temesvarer Zeitung* ekkori álláspontja diadalra jutott, mert időközben kineveztetett az Andrássy-miniszterium, mely Deák Ferencz szellemében előkészítette az 1867-ki kiegyezést, melyet az 1867. június 8-ki koronázás pecsételt meg. Niamesny szerkesztése alatt a *Temesvarer Zeitung*-nak nagy befolyása volt a Lloyd-társulat, a Bánsági Kereskedelmi és Iparbank, a józsefvárosi nagy szeszgyár és múmalom megalapításában, úgy szintén a temesvár-orsovai vasúti összeköttetés létesítése körül.

Niamesny Mihály 1867. április 30-án vált meg a szerkesztéstől, melyet május 1-én Strasser Albert vett át, ki idáig is egyik munkatársa volt a lapnak; nyomtatott pedig a lap 1866. márcz. 23. óta Steger Ernőnél. Strasser csak 1867. nov. 3-ig maradt szerkesztő; ekkor Uhrmann Márton maga vette át a szerkesztést is, de csak alig egy hétre, mert már 1867. nov. 11-én dr. Zilahy Pál, bécsi hírlapíró nyerte meg a lap szerkesztőjéül, ki 1868. aug. 30-ig maradt a lap élén; ekkor ismét maga Uhrmann M. vállalta el a felelősséget decz. 14-ig; 15-től az új szerkesztő Blau Manó lett s az maradt 1870. aug. 15-ig.

Időközben, 1869. jan. 1-én, a lap megnagyobbodott ívrét alakot öltött, de ára azért az maradt, a mi előbb volt (helyben 12, vidékre 14 frt); ez évben nyomdát is cserélt, mert 1869. jan. 11-től fogva nem Stegernél, hanem Uhrmann M.-nál nyomták, ki időközben egy nyomdát szerzett, a melyhez már jan. 24-én Blau M. szerkesztő is mint társtulajdonos csatlakozott, de a nyomda már 1860. márcz. 9-én Blau egyedüli tulajdonába jutván, a lap is a Blau-féle nyomdában nyomtatott.

Blau M. megválván a szerkesztőségtől, Uhrmann M. laptulajdonos Silberstein (Ötvös) Adolfot, a már ekkor is hírneves író és kritikust nyerte meg a lap szerkesztőjének, ki 1870. aug. 16-án vette át a szerkesztői tollat, de már 1871 május havában Budapestre költözött s ekkor került a lap élére Sternberg Adolf, a *Pester Journal* egykori szerkesztője, ki a lapnak nagyszerű lendületet adott. Akkor már konkurens napilap is volt Temesváron s a verseny csak fokozta Sternberg ambícióját, ki lapját pártszínezet nélkül, hazafias, szabadelvű szellemben, irodalmi színvonalon tartotta. Érdekes helyi cikkeivel a polgári közép osztály érdeklődését ügyesen tudta ébrentartani s a lapnak a helyi politika és a közigazgatás körül jelentékeny befolyást szerzett. Török János, a későbbi polgármester és budapesti főkapitány, a lapnak állandó tárczaírója és színi referense volt. A lap Sternberg vezetése alatt maradt 1882

¹⁴⁸ Újabb időben ama tévhit kapott lábra, hogy Gelich Richárd 1861-ben a *Temesvarer Zeitung*-nak volt a szerkesztője s azt oly hazafias irányban vezette, hogy e miatt a *Temesvarer Zeitung*-ot függesztették fel (lásd Barát Ármin: *Temesvarer Zeitung*, 1896, és *Temesvarer Zeitung* 1897. aug. 20. száma). Gelich R. sohasem volt a *Temesvarer Zeitung* szerkesztője, sőt azzal sok tekintetben ellentétes irányt követett. A zavar valószínűleg onnan származik, hogy mind a két lap - *Temesvarer Zeitung* és *Grenzbote* - a Hazay-féle nyomdában jelent meg, s egyik lap szerkesztőjét a másikéval cserélik fel.

őszéig, tehát tizenegy éven át, mikor Sternberg Budapestre költözött mint a *Pester Journal* társtulajdonosa.

Időközben, 1873-ban, Uhrmann Márton átruházta a lap tulajdonjogát leányára, Máriára, ki viszont 1876-ban férjére Heim Antalra ruházta a jogot,¹⁴⁹ de Uhrmann Márton a mellett is megtartotta a kiadóhivatal vezetését és még magas életkorában is élénken érdeklődött volt lapja iránt és sokszor fejezte ki leányával vagy vejével szemben igen találóan megalégedését vagy nem tetszését. Fáradhatlan munkálkodásának csak a halál vetett véget, mely őt 1897. aug. 19-én 87 éves korában ragadta el az élők sorából.

A hetvenes években e lapot a Csanád-egyházm. nyomdában nyomták, 1879-től 1893. nov. 1-ig Uhrmann Henriknél, 1895. márc. 31-ig Csendesnél, azóta pedig a Délmagyarországi Könyvnyomda Szövetkezethél.

Sternberg távozása után, 1882 ősztől a lap szerkesztői igen is gyakran változtak, mi a lap posztóját tagadhatlanul gyengítette. Vaisz Lajos egy évig, Eichner S. tíz hónapig, Netzl két hónapig, majd Bolgár Ferencz, a jelenlegi orsz. képviselő, kit politikai szereplése Temesvárról csakhamar Budapestre hívott, két hónapig, Schmidt Norbert egy évig, sőt még Weiszberger Manó, a lap tördelő-főszedője is, két hónapig szerkesztette a lapot, mely nagyon megérezte a gyakori szerkesztőváltozást. Időközben újabb német és egy magyar napilap is keletkezett, a tulajdonos nagy áldozatok árán reábirta Sternberg Adolfot, hogy vegye át ismét a lap szerkesztését. Sternberg tényleg le is jött, de csak 1886. szept.-től 1887 márciusig vezette a szerkesztést, mert időközben Heim Antal laptulajdonos, véget vetendő a vállalatban beállott tespedésnek, maga állott a kiadóhivatal élére. Mindenekelőtt 8000 frton megvette a *Süd-ungarischer Lloyd* című napilapot s azt a *Temesvarer Zeitung*-gal egybeolvasztotta. Ezóta viseli a *Temesvarer Zeitung* mellékjelzéseképen zárjel között a *Südungarischer Lloyd* nevet is; az egyesült lap szerkesztését pedig reáruházta a beolvasztott lap volt szerkesztőjére, Barát Árminra, ki azóta állandóan e lap szerkesztője s azt újabb virágzásra vezette.

A *Temesvarer Zeitung* ekkor öltötte fel azt az alakot, melyet jelenleg is visel, s ezóta szélesebb alapon szervezkedhetett s bár 1882 óta mint pártlap nyíltan a szabadelvű párt zászlaja alatt küzd, hazafias magatartása által nemcsak a Délvidék három megyéjében örvend nagy elterjedésnek az intelligens középosztály körében, de mint a maga nemében specialitás, mint par excellence „német nyelven írt magyar lap” országszerte jó hangzású névvel bír. Belső munkatársai a legutóbbi években: Sós Antal, Mandovszky Richárd, László Jenő, Bak Joakim, Kovács Arnold, Horvát Xavér, Leipnik Nándor, stb., kik közül azóta már többen, részint mint szerkesztők, részint mint jónevű ujságírók működnek a hazai hírlapírás terén. Politikai és szakcikkeket írnak a lapba id. és ifj. Niamesny Mihály, Roth Károly, Gozsdu Elek, Reviczky Pál, dr. Fáy Ignác, Gokler Antal, Krämer Frigyes, Stumpfoll Ede, Geml József, dr. Gáspár János, dr. Kohlbach Bertalan, Doroghy Ignáczné, Viola Miksa, Steiner György, Bleier Mór, Kumlik Emil, Tedeschi János, Tábori Róbertné, Kratochwill Henrik, dr. Tauffer Jenő, dr. Neubauer Henrik, stb.

A *Temesvarer Zeitung* a mellett, hogy Temesvár város domináló posztóját törhetlen következetességgel igyekszik előmozdítani, éber figyelemmel kíséri egyuttal a három ú. n. „bánati” megye közéletének minden mozzanatát, városainak és közintézeteinek haladását.

A délvidéki nemzetiségi mozgalmaknak éber őre s a magyar állameszme hegemoniájának tanát a vegyesajku honpolgárok között évtizedek óta fennen hirdeti s régebben a határörvidéki vagyonközségek, vagy az egyházi konventikulumok leple alatt, újabban pedig a sajtó terén

¹⁴⁹ Városi levéltár, tanácsiratok 1873. évi 3389., 3917. VIII, 211/73. és 1875. évi 12.774. VIII, 944/71. számok.

felmerülő minden gyanús jelenséget higgadtan, de erélyesen a nyilvánosság elé visz; a nemzetiségek loyális magatartását számon tartja és elismeréssel regisztrálja s felmerülő esetekben a nemzetiségi részről felhangzó jogos panaszokat is őszintén, jóindulattal tárgyalja. Épen ily éber és körültekintő magatartást és nemzeti irányt követ e lap a helyi kérdésekben is.

A lap 1891 elején ünnepelte negyvenéves jubileumát. Az akkor kiadott ünnepi számában találkát adtak egymásnak a régi szerkesztők és munkatársak s ezek között a toll annyi országosan ismert jelesének a nevével találkozhattunk, a milyenekkel kevés vidéki napilap dicsekedhetik.¹⁵⁰

A *Temesvarer Zeitung* keletkezése után sorrendben a következő német hírlapok és folyóiratok keletkeztek:

18. **Kundschaftblatt** (1853). Hazay Márk és fia Vilmos 1853. febr. 19-én kéri a városi tanácsot: engedje meg nekik, hogy nyomdájukkal kapcsolatban egy tudakozó irodát állíthassanak fel és egy, csakis a kereskedelem közvetítésére szolgáló, minden politikát kizáró lapot adjanak ki. A tanács e kérelmet méltányosnak, a felállítandó irodát s azzal kapcsolatban egy - bárminő című - lapot szükségesnek tartván, a jogosítást nekik megadta s úgy az irodát, mint a lapot a városi főkapitány felügyelete alá helyezte. E lap tehát csakis hirdetésekkel foglalkozott. A városi index e lapot *Kundschaftblatt*nak nevezi.¹⁵¹

19. **Unterhaltungsblätter** (1853). Megjelent 1853. július 2-tól 1853. október 1-ig, összesen 26 száma. Ekkor további megjelenése egyidőre felfüggesztetett, de semmi nyoma, hogy újra feléledt volna. Szépirodalmi lap volt; megjelent nagy negyedréti alakban, fél, néha egész íven hetenként kétszer: kedden és szombaton. Szerkesztette Hirschfeld Károly; nyomtatott Hazay M. és fia V. nyomdájában. Minden számon jelölve volt a megjelenés ideje és a folyószám. De sem a hely, sem az évfolyam nincs feltüntetve. Az egyes hírlapszámok folytatólagosan lapszámoztattak. A 26 hírlapszám összesen 104 oldalra terjed. Előfizetési ára volt Temesváron egész évre 7 frt conv. értékben, Temesváron kívül, postaküldéssel 8 frt 20 kr.

Az *Unterhaltungsblätter* minden száma három főrésztre oszlott. Első részében hozott eredeti novellákat, elbeszéléseket, nevezetes férfiak és nők jellemrajzait, útleírásokat, történelmi, természeti, archeologiai és népművelési részleteket, néha költeményeket, népmeséket és allegóriákat.

A második rész tartalmazta az eredeti levelezéseket a fő- és nevezetesebb vidéki városokból. E levelek felölelték a kereskedelmet, ipart, földművelést, a művészetet és a társadalmi életet. Hozott kimerítő közleményeket és bírálatokat az irodalom, színészet, zene és mindenféle szépművészet köréből. E részhez melléklet gyanánt évnegyedenként egy műlap is járult, mely a legújabb párisi divatot mutatta be.

A harmadik részt a *tárcza* rovat képezte. Ez a mulatságnak, jó kedvnek volt szánva; itt jelentek meg a humoros, élczes közlemények.

Az *Unterhaltungsblätter* melléklapja volt a *Telegraphie aus der Handels- und GewerbeWelt*; de ez hetenként csak egyszer: csütörtökön jelent meg, ugyanoly nagyságban, mint a főlap, de külön lapszámozva. Ez volt a hirdetések tára. Külön is lehetett reá előfizetni. A főlap szombati számához csatolták mellékletként.¹⁵²

¹⁵⁰ Barát Ármin id. munkája, 6-7. ll.

¹⁵¹ Városi jkönyv 1853-ról, 282. szám. E hirdetési lapnak egyetlen példánya sem található fel.

¹⁵² *Temesvarer Zeitung* 1853 (II. évf.) 145. szám és Preyer: *Monographie der königl. Freistadt Temesvár*. 153. l.

E lap arra volt hivatva, hogy egy művelt polgári család mindennemű irodalmi igényét kielégítse. Sajnos, hogy előfizetők hiánya miatt csak egy negyedévig állhatott fenn.¹⁵³

20. **Grenzbote** (1861). Politikai lap. Megjelent 1861 július eleje óta 1861. november 25-ig, ívrét alakban, hetenként háromszor: kedden, csütörtökön és szombaton. Kiadó-tulajdonosai voltak Uhrmann Márton és Hazay Vilmos,¹⁵⁴ szerkesztette Gelich Richárd, a későbbi honvédtábornok; nyomtatott Hazay M. és fia Vilmos nyomdájában. Ára egy évre 8 frt.

A *Grenzbote* a magyar nemzeti álláspontot képviselte; szellemi tekintetben mintegy folytatása volt a Pesty Frigyes *Delejtű*-jének. Az országgyűlés feloszlása után a provisorium alatt, a H. Tanács már nem tűrte meg a *Grenzbote* hazafias szellemű cikkei, ezért 1861. nov. 17-én kelt rendeletével a lapot három hónapra felfüggesztette. A *Grenzbote* ezzel megszűnt. A kiadók ugyan egyelőre azt hitték, hogy a három hónap elteltével folytatni fogják a lapot, de 1861 decz. közepén Hazay Vilmos és Uhrmann M. kiadók folyamodtak a városi tanácshoz a *Grenzbote* biztosítékául letett 5000 frt kiadásáért, miután ők a lapot véglegesen beszüntetni akarják. A tanács ezt tudomásul vette s az 5000 forintot nekik visszaadta.¹⁵⁵ Az előfizetőket a kiadók a *Temesvarer Zeitung*-gal kárpótolták.

21. **Temesvarer Wochenblatt für Unterhaltung, Handel, Industrie und Gewerbe** (1862-1866). Förk és Steger nyomdatulajdonosok 1862 július hóban folyamodtak a városi tanácshoz, engedné meg nekik, hogy az 1840-49. évek között fennállott *Temesvarer Wochenblatt*-ot folytathassák. Miután a tanácsnak ez ellen semmi kifogása nem volt,¹⁵⁶ a lapot 1862. okt. 1-én meg is indították. Alakja negyedréte volt, mint a régi *Wochenblatt*nak, de hetenként kétszer jelent meg: szerdán és szombaton reggel, egy-egy félíven. Minden számán jelölve volt a cím, a megjelenés helye, ideje; de nem volt jelölve az évfolyam. A hírlapszámok folytatólagosan lapszámoztattak. Szerkesztette Förk Károly Gusztáv, nyomtatott Förk és társánál. Ára egy negyedévre, ha az előfizető maga vitte el a lapot a nyomdából, 80 kr., szétküldéssel Temesváron 90 kr, vidékre 1 frt.

Mint előfizetési felhívásukban a kiadók mondják, a lap - címének megfelelően - tartózkodni fog a politikától s hű marad a régi, tizenhárom év előtt megszűnt *Temesvarer Wochenblatt*-hoz. Botrányhajhászattal sem fog foglalkozni, hanem a helyett gondoskodni fog arról, hogy szellemi táplálékot nyújtson a polgároknak; tudomást fog szerezni mindarról, a mi a művészet, ipar és kereskedelem terén figyelemreméltó történik.¹⁵⁷

A szerkesztő röviden következőleg körvonalozta programját: Tisztelet a fennálló törvények és hatóságok iránt; igazság mindenben és szigorú alkalmazkodás mindahhoz, a mit az igazság és a meggyőződés követel; önfeláldozó szeretet a város iránt, melynek polgárául magát büszkén tekint. A lap tartalmát Förk a következően osztotta be:

1. Mulattató rész elbeszélő alakban, a mennyire csak lehetséges, a helybeli és a hazai életből merítve.
2. Az ipar és kereskedelem köréből a legújabb hírek.

¹⁵³ Megvan Temesvárott Stippl Fábán városi közgyámánál.

¹⁵⁴ Hazay V. és Uhrmann M. 1861 június elején folyamodtak a H. Tanácshoz - mint kiadók - hogy engedtetnék meg nekik egy politikai hetilapnak Temesváron való kiadása. A H. Tanács ezt 1861. jun. 19-ki 31.163. sz. a. leírásával meg is engedte. Városi jkönyv, 1861. évi 1136. sz. a.

¹⁵⁵ U. o., jkönyv 1861, 3949. szám.

¹⁵⁶ Városi jkönyv 1862-ről, 4460. szám.

¹⁵⁷ Pränumerations Einladung auf das, mit 1. okt. 1862 von neuem erscheinende *Temesvarer Wochenblatt*.

3. Polgári ügyek megbeszélése.
4. Mindenféle helyi hírek.
5. Művészi és színházi ügyek.
6. Áttekintés a hazánkat érdeklő dolgokról.
7. Anekdóták.
8. Árfolyamok.
9. Vízállás, lottóhúzás, számrejtvények.
10. Hirdetések.

A szerkesztő e programnak híven meg is felelt. Fölk maga is sok szép novellát, elbeszélést és lendületes verset írt lapjába. Tollát mindenkor magyar hazafias szellem vezette. Munkatársai között kivált Hetzel Sámuel magyar történelmi képeket írt bele, vagy Jókai és Vas Gereben művei közül fordított.

A *Temesvarer Wochenblatt* 1863-ban megnagyobbodott negyedréte alakban jelent meg, de azért ára ugyanaz maradt. 1865 végén vagy 1866-ban szűnt meg.¹⁵⁸

22. **Banater Chronik** (1867). Hirschfeld Károly mint szerkesztő 1867 márcz. elején folyamosdott a belügyminiszteriumhoz egy szépirodalmi hetilap kiadhatása végett. A miniszterium válasza erre az volt, hogy ilynemű hírlap kiadásaért nem is kell előleges engedélyért folya-modni.¹⁵⁹ Hogy csakugyan megjelent-e a *Banater Chronik*, annak további nyomát nem találtuk, de ha megjelent is, nem sokáig élhetett.

23. **Neue Temesvarer Zeitung. Organ für Politik und Volkswirtschaft** (1868-). *Motto: „Freiheit und Gesetz, Gleiches Recht für Alle.”* Politikai, társadalmi és gazdasági napilap; megindult 1868. január 1-én. Alakja kezdettől fogva nagy ívrét volt s ezt azóta sem változ-tatta. Minden száma 4-6 oldal, 4-4 hasábbal. Programját első számában akként határozta meg, hogy híven a jelgéhez, mit e független lap homlokán visel, ama harcosok sorában fog állani, kik a szabadságot, a törvényeket, jogegyenlőséget és haladást teljes férfierejőkkel védik és készek ezeket az eszméket bárhonnan jövő támadások ellenében is megvédelmezni. „Akarjuk, - írja - hogy a kormány és országgyűlés a nép valódi szavát is hallja meg. E mellett függetlenségünket úgy felfelé mint lefelé megőrizzük. Mi a kormányt a nép jólétére törekvő működésében támogatni fogjuk, de őszintén fogjuk megmondani véleményünket, ha a kormány tetteit nem helyesljük is.”

E politikai pártállásának a lap eddigi 32 évi pályafutása alatt ugyan híven megfelelt, de a hatvanas és hetvenes években a magyar nemzeti törekvések ellen is gyakran felemelte szavát; csak a nyolczvanas években hagyta abban e tekintetben a harcot, míg újabb időben emez iránnyal teljesen szakítva, a magyar nemzeti törekvéseknek is egyik előharczosa lett.

Szerkesztői 1868. jan. 1-től 1882. június 17-ig Strasser Albert, kit Reische Frigyes követett 1887. nov. 13-ig; ekkor Gnidkovszky Kornél vette át a szerkesztést és folytatta 1892. évi nov. 1-ig; ezóta Dévay Ferencz szerkeszti.

Strasser szerkesztése alatt a lap pártállása ellenzéki volt ugyan, de kifejezett pártárnyalat nélkül; Reische alatt - ki a délmagyarországi mérsékelt ellenzéki párt egyik megteremtőjeül tekinthető - a lap a mérsékelt ellenzéki párt hivatalos közlönye volt. E pártállását

¹⁵⁸ Az 1865 decz. 1-én Bécsben lezárt „Verzeichniss der in den oesterr. Kronländern erscheinenden Zeitungen und periodischen Drucksorten” szerint e lap akkor még létezett és hetenként egyszer jelent meg.

¹⁵⁹ Városi könyv 1867-ről, 2912. sz. és a tan. iratok.

Gnidkovszky szerkesztése alatt is megtartotta. Dévay szerkesztése alatt a lap iránya annyiban változott, hogy ellenzéki pártállását megtartván, az egyházpolitikai törvényjavaslatok ellen küzdött s jelenleg is e törvények revisiója érdekében harcol.

A lap kiadótulajdonosai voltak 1868-tól 1881-ig Förc és társa (e társ Steger Ernő volt); 1871-ben a társas cég közös egyetértéssel megszűnván, Steger Ernő mint reá eső osztályrészt vette át a kiadó jogot és azt nyomdájával együtt 1896. július 1-én a Steger Ernő utódai cégnek (czégtársak: Dévay Ferencz, Reif József és Handl Károly) örök áron eladta. Megjelenése óta mindig a kiadótulajdonosok nyomdájában nyomtatott.

Nevezetes e lap abban a tekintetben is, hogy az első lap volt Temesváron, mely egyidőben - 1882. nov. 29-től 1884. decz. 31-ig - naponként kétszer, mint reggeli és esti lap jelent meg.

Ára volt az első években egy évre Temesváron 11, Temesváron kívül 15 frt; jelenleg Temesváron 12 frt, Temesváron kívül 16 frt.¹⁶⁰ Egyike a legjobban kedvelt délvidéki lapoknak.

A *Neue Temesvarer Zeitung* melléklapjai *Illustriertes Familienblatt* (csütörtöki melléklet) és 1887 augusztusig a *Sonntagsblätter* (vasárnapi melléklet), ettől kezdve az utóbbit a *Leuchtkugeln* helyettesíti.¹⁶¹

24. **Temesvarer Anzeiger** (1868-1871).¹⁶² Hirdetési ujság. Megjelent 1868. január 28-tól negyedréti alakban naponként, a körülményekhez képest változó terjedelemben. Előnyei közé tartozott, hogy mindennap közölte a színlapot is egész terjedelmében; hirdetési díjai alacsonyok voltak s ára egy óra, házhoz hordva, 50 kr., a nélkül 40 kr. volt. Kiadótulajdonosa volt Massner Gusztáv Ottomár, nyomtatott Steger Ernőnél.

25. **Temesvarer Zwischenakt** (1868).¹⁶³ Negyedréti alakú szépirodalmi hetilap; megjelent 1868 nov. közepétől az év végeig, tehát mindössze néhány szám. Kiadótulajdonosok voltak a Magyar testvérek; nyomtatott ugyancsak az ő nyomdájukban.

26. **Temesvarer Sonntagsblatt** (1870-71). Szépirodalmi hetilap. Megjelent 1870. december 1-től nagy nyolczadréti alakban, minden száma 16 oldalon. Társulajdonosai voltak eleinte Diemer K. nyomdász és Dr. Wallace Zsigmond szerkesztő; 1871. január 1-től kezdve a lap egyedül Wallace tulajdonába ment át s ettől kezdve a Magyar testvérek nyomdájában nyomtatott, de még 1871-ben meg is szűnt.¹⁶⁴

27. **Union** (1871-73). A temesvári szabadkőműves-páholy hivatalos közlönye. Megjelent nagy nyolczadréti alakban, időhöz nem kötve 1871-1873-ban. Előfizetési ára nem volt; a temesvári páholy tagjai kapták zárt borítékban. Szerk. Strasser Albert, a temesvári Lloyd-társulat titkára; nyomtatott Steger Ernőnél.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Városi levéltár, tanácsiratok I. 326/75. szám, és Dévay F. szerkesztő adatai. A *Neue Temesvarer Zeitung* évfolyamai 1871-től megvannak a jelenlegi kiadók tulajdonában; a három első évfolyam s a többiek 1889 óta megvannak Temesvár szab. kir. város könyvtárában.

¹⁶¹ *Leuchtkugeln. Humoristisch-satyrische Sonntagsblätter. Chefredacteur: Lucifer.* Alakja nagy negyedréti, négy oldal, külön van lapszámozva. Minden számon a cím, a megjelenés napja, de az évszám csak 1890 máj. 4. óta van jelölve. Nyomatik ugyanott a hol a főlap. Megvan az országos hírlapkönyvtárban is.

¹⁶² Városi jkönyv, 1868. évi 785. szám és tanácsiratok, 1871. évi VIII. 346.

¹⁶³ Városi jkönyv, 1868. évi 12.039. szám.

¹⁶⁴ Városi levéltár, 1870. évi 10.018. és 11.189. sz. VI. 212/70. sz.

¹⁶⁵ Városi levéltár, 1870. évi 10.018. VI. 212/70. és Steger Ernő személyes közlése.

28. **Wochenkrebs** (1871). Képes heti élczlap, megjelent nagy negyedréti alakban 1871 folyamán vagy egy fél évig. Nyomatott a Blau M. nyomdájában. Szerkesztette Hirschfeld Károly.¹⁶⁶

29. **Jugendblätter**. *Zeitschrift für die bildungseifrige Jugend beiderlei Geschlechts* (1872-1875). Megjelent havonként háromszor, 1., 10. és 20-án, nyolczadrét alakban, 8 oldalon. Szerkesztette és kiadta Schäffer Károly; nyomatott Steger Ernőnél. Ára egy évre 2 frt. - Megjelent belőle négy évfolyam. Az első évfolyam első száma 1872. jan. 1-én, az utolsó - 36-ik - decz. 20-án. A 2-ik évfolyam tartott 1873. jan. 1-től a tanév végeig, vagyis jul. 31-ig. Ez alatt megjelent belőle 21 szám. A 3. évfolyam kezdődött 1873. okt. 1-én és végződött 1874. július végén; a 4. évfolyam kezdődött 1874. okt. 1-én és végződött 1875. július 20-án. A két utóbbi tanév alatt megjelent összesen 20-20 száma.¹⁶⁷

Kisebb gyermekeknek való elbeszéléseket, tanulságos meséket, verseket és természeti leírásokat nyújtott; gyakran a hazai történetből vett példákkal lelkesítette a temesvári ifju, akkor még nyelvében német nemzedéket.

30. **Der Landbote**. *Politisches Wochenblatt* (1872-). Egyike legrégebbi lapjainknak. Alapította dr. Grosz József Csanád-egyházmegyei áldozópap, jelenleg lippai apát-plébános. Első száma megjelent kisebb negyedréti alakban, négy oldalon, 2-2 hasábbal, 1872. június 8-án. Kezdetből fogva hetilap volt, de 1872-1874-ig csak társadalmi és gazdasági tartalommal, a politika teljes kizárásával; 1874 szept. végén lett politikai hetilappá. Nyomatott kezdetben Diemer Károlynál, majd midőn ez nyomdáját Bonnáz Sándor, csanádi püspöknek eladta, a Csanád-egyházmegyei könyvnyomdában. Azóta folyvást itt jelenik meg, de több változáson ment át. Alakja nagyobb negyedréti, tartalma pedig mind bővebbé vált; 1872-ben még egyetlen szedő, az öreg Förchtegott, szedte ki a lapot és csak 750 példányban nyomták, de már 1874-ben 1200, 1880 táján pedig már 3000 példányban jelent meg; 1876-ban már egy melléklapot is kapott, a *Hausfreund*-ot, 1895-ben pedig egy másikat, a *Sonntagsfeier*-t.¹⁶⁸ Kezdetben a lap minden pénteken jelent meg, később - úgy mint most - vasárnaponként. Jelenleg minden száma nyolcz oldal, egy-két képpel. Ehhez járul a négy oldalra terjedő melléklet¹⁶⁹ és a szintén négy oldalra terjedő melléklap: *Sonntagsfeier*. Évi ára kezdetből fogva ugyanaz: évente 2 frt. Minden számon jelölve van a cím, a megjelenés ideje, helye, az évfolyam (az 1898. évi már XXVII. évf.) s a hírlapszám. A hírlapszámok folytatólagosan lapszámoztnak, de ebbe nincs belefoglalva sem a melléklet, sem a melléklap.

Szerkesztette 1872-1877-ig dr. Grosz József, 1877-1879-ig dr. Wolafka Nándor, 1879-1881-ig dr. Palmer Mátyás, 1881-1883-ig Ochsenfeld Vendel, 1883-1886-ig Ehling János, 1886-1893-ig Blaskovics Ferencz, 1893-1896-ig Schlinger József, 1896 óta Kraushaar Károly. A lap kiadótulajdonosai voltak: dr. Grosz József, kiről e jog a 80-as évek elején Mayr Jánosra, erről 1894-ben Schlinger Józsefre, 1896-ban pedig Kraushaar Károlyra szállt.

¹⁶⁶ Handl K. és Lechenmayer adatai. Megvan Sulyok Zoltánnál Ohaba-Mutnikon, Krassó-Szörény-megyében.

¹⁶⁷ Minden évfolyama megvan Schäffer Károly, áll. siketnéma intézeti igazgatónál, Temesváron.

¹⁶⁸ „*Sonntagsfeier*. Illustrierte Wochenschrift zur Erbauung und Belehrung”. Gratisbeilage zu dem politischen Wochenblatt *Der Landbote*. Minden számán jelölve a megjelenés ideje, helye s a hírlapszám; de nincs jelölve az évfolyam. Megjelenik évenként 50-53 száma, melyek folytatólagosan, a főlaptól függetlenül lapszámoztnak. A szerkesztéseért felelős Kraushaar Károly.

¹⁶⁹ *Beilage zu Nr. ... Der Landbote*. Lapszámozva nincs; négy oldal.

A *Der Landbote* célja a délvidéki német földműves nép érdekeinek képviselete mellett egyrészt a magyar hazafias szellem ápolása, másrészt a katolikus szellem erősítése és irányítása.¹⁷⁰

31. **Ungarische Biene.** *Organ des Südungarischen Bienenzucht-Vereines* (1873-1884). Havi szakfolyóirat; megjelent 1873. július 23. óta, 8-adrét alakban, minden száma 16 oldalon és külön színes borítékban. Szerkesztette és kiadta 1875 végeig dr. Grosz József; 1876. január 1. óta kiadta a Délmagyarországi Méhész-egylet, melynek hivatalos közlönye volt. Felelős szerkesztői voltak Báró Ambrózy Béla és Grand Miklós, főmunkatárs Kovács Antal; 1873-tól 1884 április végeig nyomtatott Temesváron a Csanád-egyházmegyei könyvnyomdában, azontúl Buziáson, majd pedig mikor a Délmagyarországi Méhész-egylet összeolvadt az országos magyar méhészeti egyesülettel, ennek lett német nyelvű szakközlőnye s azóta Budapesten jelenik meg. Temesváron megjelenése idején ára egy évre 2 frt volt; a méhész-egylet tagjai tagsági díjaik fejében kapták.¹⁷¹

Az *Ungarische Biene*-nek 1877 óta magyar kiadásaként jelent meg a *Magyar Méh*; de az előbbtől elkülönítve, vele egyidőben.

32. **Der Rathskeller.** *Humoristisch-satirisches Rathskellerorgan* (1873-1874). Könyvmatu élcslap. Megjelent 1873. nov. 15-től kezdve havonként kétszer, ívrét nagyságban, négy oldalon. Szerkesztette Horák József, tanár. Az *Arany Szarvas* című vendéglőben összegyülekezni szokott német asztaltársaságnak volt a közlönye; a tagok ingyen kapták, előfizetni reá nem lehetett.¹⁷²

33. *Oesterreichisch-Ungarische Gasthofzeitung.* *Organ für das gesammte Gasthofwesen* (1874-1877).¹⁷³ A vendéglősök és pinczerek érdekeit képviselő hetilap. Megjelent 1874. június 1. óta minden vasárnap, ívrét alakban négy oldalon, 3-3 hasábbal. Szerkesztette Hirschfeld Károly, ennek halála után pedig Bauer M. Kiadta Bauer M. és egy társaság; nyomtatott Steger Ernőnél. Ára egy évre 6 frt volt.¹⁷⁴

34. **Temesvarer Wochenblatt** (1875-1876).¹⁷⁵ Társadalmi és közgazdasági hetilap. Szerkesztette Förk Károly Gusztáv, nyom. Förknél. Rövid ideig élt; 1876-ban csak öt száma jelent meg.

36. **Temesvarer Volksblatt** (1876). Helyi társadalmi, kereskedelmi és iparérdekeket előmozdító, a politikát teljesen kizáró hetilap. Megjelent minden vasárnap, ívrét alakban, nyolcz oldalon, 3-3 hasábbal. Ára egy évre 6 frt. Kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője Reiner Adolf; nyomtatott a Magyar testvéreknél. Első száma megjelent július 1-én; csak húsz szám látott belőle napvilágot; megszűnt 1876 nov. hóban.¹⁷⁶ A közügyeket magyar nemzeti szempontból ismertető lap volt.

¹⁷⁰ Városi levéltár, tanácsiratok 1872. évi 1331. sz. VIII. 108/72. 9701, 11.397. sz. VI. 107/72. 401. sz. VI. 4/72.

A *Der Landbote* egyes évfolyamai megvannak a lap szerkesztőségében, 1895 óta a városi könyvtárban is.

¹⁷¹ A Csanád-egyházmegyei nyomda hivatalos könyvei alapján.

¹⁷² Egy példánya megvan Lechenmayer K. J.-nél.

¹⁷³ Városi levéltár, tanácsiratok V. 67/77. és Steger Ernő üzleti könyvei.

¹⁷⁴ Egyetlen példányát láttam Hirschfeld unokahuga tulajdonában.

¹⁷⁵ Városi levéltár, tan. iratok és Handl Károly adatai.

¹⁷⁶ Városi levéltár, tan. iratok 1876. évi VIII. 344/76. sz. és Reiner Adolf adatai alapján.

36. **Die Posaune.** *Illustrierte humoristisch-satyrische Wochenschrift für Südungarn* (1876-).¹⁷⁷ Kisebb ívrét alakú, hetenként egyszer, vasárnap, nyolcz számozatlan oldalon megjelenő képes élcslap. Minden számon jelölve van a cím, a megjelenés ideje, helye és az évfolyam száma (1898. évf. = XXIII. évf.). Minden oldala hármasan hasábozott. Nyomatott 1876-1883 Förc K. Gusztávnál, azóta a Posaune könyvnyomdában. Ára egy negyedévre 1 frt 60 kr. Egyes szám 12 kr.

A lap első száma megjelent 1876. márczius 18-án. Felelős szerkesztője, ki egyuttal a lap kiadótulajdonosa is volt, magát a lap címén Mayerfi J. C.-nek nevezte, s e név alatt adta ki a lapot 1879. nov. 15-ig. Miután a szerkesztő úgy egyeseket, mint a városi hatóság élén álló személyeket megsértett, s kivált az 1879. szept. 21. számában Török János polgármestert részrehajlósággal vádolta, a hatóság egyrészt sajtópert indított ellene, másrészt kutatni kezdte a szerkesztő multját. A hosszas vizsgálatból az derült ki, hogy a szerkesztő a Mayerfi nevet illetéktelenül viseli, mert atyja Lechmayer alias Lechenmayer volt, illetőségét pedig sokáig nem tudták kikutatni. Az álnév használatát a vár. főkapitányság az 1848. évi XVIII. tczikk kijátszásának tekintvén, a lap példányait 1879. nov. 15-én lefoglalta, mert az még mindig Mayerfi szerkesztő neve alatt jelent meg. Lechenmayer erre - hogy a lapot megmentse, - felelős szerkesztőül Knopf Dávid hordárt jelentette be, a lap pedig *Neue Posaune* címmel tovább is megjelent az ő kiadásában. A bíróság Mayerfit az álnév használatáért három havi fogságra ítélte, de ezt a kir. tábla 75 frt pénzbírságra szállította le, mit a Curia is megerősített. Mayerfi erre 1879 végén Knopft elmozdította, a *Neue Posaune*-t beszüntette, s 1880 január elejétől a lapot ismét *Posaune* néven adta ki. Kiadótulajdonosul már saját neve, Lechenmayer J. C. szerepelt a lapon, míg felelős szerkesztőként Dr. Peitsche (álnév) volt megjelölve, mely azóta is így maradt.

Időközben, 1880. január 22-én, az aradi sajtóbíróság által Lechenmayer két havi fogságra ítéltvén, a lap kiadása a szerkesztő fogsága miatt szünetelt, de 1880. április 1-én ismét fel-
éledt.¹⁷⁸

Lechenmayer 1883-ban megvásárolván a Národni Glasnik-féle nyomdát Joanovits Páltól, e nyomdát azóta Posaune-könyvnyomda címen maga kezeli és a lapot is ottan nyomtatja. Olvasóközönsége leginkább az alsó néposztályokból telik ki.

37. **Südungarischer Bote** (1877-1882). Reiner Adolf mint szerkesztő 1881. nov. 29-én jelenti a temesvári hatóságnak, hogy az eddig Lugoson megjelent és általa szerkesztett *Südungarischer Bote* című politikai hetilap 1881. decz. 10-től kezdve Temesváron fog megjelenni ugyancsak ez alatt a cím alatt, szintén politikai tartalommal. Megjelent pedig 1881 végeig hetenként kétszer, 1882. január 1-től hetenként négyszer, 1882. jul. 1. óta naponként. A lap kiadótulajdonosa és egyuttal felelős szerkesztője Reiner Adolf volt, az 5250 frtnyi hírlap-óvadékot pedig fivére Reiner Miksa ügyvéd tette le. Nyomatott a lap kezdetben a Csanád-egyházmegyei nyomdában, 1882 óta pedig Förc Károly Gusztávnál.

Pártállása független ellenzéki volt. Alakja kisebb ívrét, minden száma négy oldal 3-3 hasábbal. Mint napilapnak az ára volt egy évre 12 frt. Mint napilap 1882-ben VI. évfolyamnak írja magát, tehát lugosi keletkezéséről számította évfolyamát. Megszűnt 1882. nov. 15-én, illetőleg a *Temesvarer Lloyd*-dal összeolvadván, egy új napilap keletkezett *Südungarischer Lloyd* cím alatt.¹⁷⁹

¹⁷⁷ A *Posaune* teljes gyűjteménye megvan Lechenmayernél, 1892 óta megjelent évfolyamai pedig a városi könyvtárban is.

¹⁷⁸ Városi levéltár I. 497/79. szám.

¹⁷⁹ Városi levéltár. Tanácsiratok I. 326/1875. szám és Reiner A. adata.

38. **Der Hausfreund.** *Zeitschrift des Südungarischen Lehrervereines für Haus und Schule, zur Förderung der vaterländischen Volksbildung* (1887-1878).¹⁸⁰ Megjelent 1877. szept. 12-től kezdve két éven át. Az első évfolyam 1877 szeptembertől 1878 aug. végéig tartott. Alakja kezdetben nyolczadrét volt; megjelent hetenként 20-22 oldalon. Minden számon jelölve volt a cím, a megjelenés ideje, helye s az évfolyam. A hírlapszámok folytatólagosan vannak lapszámozva. 1878 októbertől kezdve annyiban változott meg, hogy alakja negyedré lett, minden száma 8 oldalra terjedett és képes hetilap lett. Az első évfolyamot kiadta a Délmagyarországi Tanító-Egyesület, melynek az első évben hivatalos lapja is volt, de a második évfolyamában már a nép számára írt társadalmi és ismeretterjesztő lappá változott. Szerkesztette 1877 szeptembertől 1878. márcz. 30-ig Hetzl S., 1878. ápril 1-től szeptember végéig Wiener J. P., azután nov. 9-ig ismét Hetzl, utána Petrás néptanító. Az 1878. év végével megszűnt. Nyomatott Steger Ernőnél, ki a második évfolyamtól kezdve kiadótulajdonosa is volt.¹⁸¹ A lap ára volt egy évre 4 frt.

A *Der Hausfreund* kiválóan a nép számára, szabadelvű irányban szerkesztett lap volt. Közölt elbeszéléseket a népelet köréből, történelmi képeket, közleményeket idegen népek életéből, természeti leírásokat; a népet érdeklő kiválóbb dolgokat fejtegette; a községi életet kiváló figyelemmel kísérte.

39. **Südungarische Ackerbau-Zeitung.** *Organ für die gesammten Interessen der Landwirtschaft* (1878-1888). Nagy negyedré alaku, képes havi folyóirat, egy-egy száma nyolcz oldal, 2-2 hasábbal; minden száma vastag színes borítékban jelent meg, melynek hátlapját hirdetések töltötték ki. Minden számon jelölve volt a cím, az évfolyam száma, a megjelenés helye, éve és hava s a folyószám. Folytatólagosan lapszámoztatott. Kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője volt Wettel F. J. Nyomatott először Temesváron Förk K. Gusztávnál,¹⁸² későbbi évfolyamai, 1887 febr. óta pedig Verseczen Wettel és Veronits nyomdájában.¹⁸³ Ára volt egy évre 1 frt 25 kr. 1887 végéig a megjelenés helyül Temesvár van rajta megjelölve, 1888-ban (XI. évf.) már Blazsova (via Temesvár), miután Wettel eladta itteni üzletét és elköltözött Temesvárról.

40. **Neue Posaune** (1879 nov.-decz.). Miután a rendőrség álnév használata miatt a *Posaune* szerkesztését és kiadását az addigi szerkesztőnek: Mayerfinak megtiltotta, illetőleg a *Posaune* 1879. nov. 16-ki számát nov. 15-én a nyomdában lefoglalta, Mayerfi J. C. maga helyett egy névleges szerkesztőt léptetett fel. E névleges szerkesztő Knopf Dávid, a 18-as számú hordár volt, ki az 1848. XVIII. tczikk értelmében 1879. nov. 21-én hivatalosan bejelenté, hogy egy *Neue Posaune* című, hetenként egyszer megjelenő humoristicus lapot fog szerkeszteni, mely a Förk-féle nyomdában fog megjelenni.

E lap nem volt egyéb, mint a régi *Posaune*. A lapot ezentúl is Mayerfi, illetőleg Lechenmayer írta és adta ki; nem is élt e néven sokáig, mert Lechenmayer már 1879. decz. 31-én bejelenté a vár. hatóságnak, hogy a *Neue Posaune* helyett ismét a *Die Posaune* lapot fogja kiadni a saját neve alatt, Dr. Peitsche (álnév) szerkesztése alatt, a *Neue Posaune* tehát, ha új lapról egyáltalán lehet szó, alig élt másfél hónapot.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Első évfolyama megvan Hetzl S.-nál, Mehalán.

¹⁸¹ Városi levéltár I. 428/75. szám.

¹⁸² Városi levélt. Tan. iratok I. 60/84. sz.

¹⁸³ U. o., VIII. 100/87. szám.

¹⁸⁴ Városi levéltár. Tanácsiratok I. 497/79. szám.

41. **Beamten-Zeitung** *Organ der Municipal- und Kommunal-Beamten der Länder des Königreichs Ungarn. Fachblatt in allen Zweigen der Administration* (1880-1887). A közigazgatási tisztviselők emez ívrét alakban megjelenő hangzatos szaklapját alapította 1886-ban Beszterczén (Besztercze-Naszódmegye) Berán Oszkár, ki abban az időben ott szolgabíró volt. Első száma megjelent 1880. május 5-én. 1884-ben a szerkesztőség áttételezett Nagy-Szebenbe, 1885. nov. 1-től pedig Temesvárra. Temesváron e szerint csak a VI. évfolyam vége és a VII. és VIII. évfolyam (1886 és 1887) jelentek meg. A *Beamten-Zeitung* minden száma megjelent hetenként négy oldalon, 3-3 hasábbal. Minden hírlapszámon jelölve volt a cím, a megjelenés ideje, helye és az évfolyam, szerkesztette és kiadta kezdetől fogva Berán Oszkár. Temesváron nyomtatott Hössler Emilnél. Előfizetési ára volt egy évre 6 frt.

A *Beamten-Zeitung* a IX. évfolyammal - 1888 elejétől - új alakot öltött. Nagy negyedrért alakban jelent meg, minden száma nyolcz oldalon, 2-2 hasábbal, magyar és német nyelven, kettős címmel. Az egyik hasáb a magyar szövegé, másik a németé. Ugyanis összeolvadt az addig N.-Kikindán megjelenő - Tisztviselők Lapja - című szakközlönnyel. A magyar szövegű hasáb címe lett: *Tisztviselők Lapja*. A magyarországi közigazgatás szakközlönye, megyei, főszolgabírói, városi tanácsbeli és községi tisztviselők számára. - A német hasáb címe: *Beamten-Zeitung*. *Administratives Fachblatt für Komitats-, Oberstuhlrichteramts-, Magistrats- und Gemeindebeamten des Königreiches Ungarn*. - Megjelent minden tíz napban egyszer. Szakfériak közreműködésével szerkesztette Berán Oszkár, főmunkatársa volt: Dr. Kosári Aurél. A német szöveg fordítása volt a magyarnak. Ára egy negyedévre 1 frt 50 kr. Egyes szám 30 kr. Tulajdonosa volt Berán Oszkár. Megjelenési helyéül Temesvár van a címlapon feltüntetve, de nyomtatott N.-Kikindán a Kiadói Nyomdában. Minden számon jelölve volt a kettős cím, a megjelenés helye, ideje és az évfolyam. Az egyes hírlapszámok folytatólagosan lapszámozattak; így az 1888. évi (IX.) folyamban megjelent összesen 27 szám 220 oldalon.

Ebben az alakban három éven át jelent meg a lap, 1888 elejétől 1890 végeig IX., X., XI. évfolyam jelzéssel.

1891. január 1-től ismét új címet vett fel és új alakot öltött: *Községi Közigazgatás. (Tisztviselők Lapja.) Szakközlöny községi tisztviselők, úgyszintén útmutató kezdőjegyzők és jegyzői pályára készülők számára*. Ez volt az új cím, alakja pedig nyolczadrét. Minden száma nyolcz oldal; megjelent „minden héten,” de tényleg az 1891. év első negyedében csak négy száma került ki a sajtó alól. Megszűnt 1891. április 30-án a 4. számmal, mikor szerkesztője Gerebenczre községi jegyzőnek választatván, Temesvárról elköltözött. A *Községi Közigazgatás* a *Beamten-Zeitung* alapításától számította évfolyamát, azért az 1891. évet XII. évfolyammal jelölte, bár tényleg ily cím alatt csak négy száma jelent meg. Az egyes hírlapszámok folytatólagosan lapszámozattak; a négy szám összesen 32 oldalt tesz ki. Szerk. és kiadótulajdonos volt Berán Oszkár, nyomtatott Temesváron a Délmagyarországi Könyvnyomdában. Ára volt egy óra 50 kr.¹⁸⁵

42. **Die Laterne** (1880).¹⁸⁶ Képes heti élczlap. Megjelent negyedrért alakban, négy oldalon, humoristicus-satyricus tartalommal. Kiadták Strasser Albert, a *Neue Temesvárer Zeitung* és Sternberg Adolf, a *Temesvárer Zeitung* szerkesztői; a tartalomért is ők vállalták magukra a felelősséget, bár a lapon mint kiadó dr. Jodocus Wespe (álnév) szerepelt. Ára volt egy évre 4 frt. Mutatványszáma megjelent 1879. decz. 25-én, rendes 1. száma 1880. jan. 1-én.

Strasser és Sternberg azt hitték, hogy miután a *Posaune* szerkesztője 1880 januárban két havi fogságra ítéltetett s e miatt ideiglenesen a lapját is beszüntette, az a szerkesztő kiszabadulása

¹⁸⁵ Mind a háromféle laptól találhatók példányok Berán Oszkár köz. Körtörjörjőnél Gerebenczen.

¹⁸⁶ Városi levéltár, tan. ir. I. 535/79. szám.

után sem fog újra megindulni, a *Posaune* helyett tehát egy új élczlapot, a *Die Laterne*-t léptették életbe, de két havi szünet után a *Posaune* ismét megjelent, s ezzel a *Die Laterne* meg nem birkózhatván, pár havi fennállás után megszűnt.

43. **Zeitschrift für Hausfrauen.** *Organ für Frauen-Interessen* (1881).¹⁸⁷ Megindult 1881. január 1-én; megjelent nagy nyolczadrét alakban, folytatólagos lapszámozással, minden hó 1. és 15-én. Minden száma nyolcz oldal 2-2 hasábbal. Minden számán jelölve van a czímen kívül a megjelenés ideje, helye s a hírlapszáma, de nincs jelölve az évfolyam. Minden számhoz mellékletként járult a *Litterarische Beilage*, ugyanoly nagyságban mint a főlap, de külön lapszámozva, négy-hat oldalon. Kiadótulajdonosa volt Wettel F. J. Szerk. Rosenfeld Mór. Nyomatott a Csanád-egyházm. nyomdában. Ára egy évre 4 frt. Nem sokáig tarthatta fenn magát; mindössze hat száma jelent meg.

44. **Der Sammler** (1881). Förc K. Gusztáv nyomdatulajdonos és író 1881. ápr. 19-én a városi hatósághoz intézett beadványában jelenté, hogy ő egy időhöz nem kötött, *Der Sammler* című folyóiratot szándékozik 8-adrét füzetekben kiadni, melynek már megjelent első füzetét csatolta is beadványához. A folyóirat nem politikai természetű, sőt nem is fog folyóirat keretében mozogni, hanem arra fog szolgálni, hogy olvasni szerető embereknek olcsó áron szolgáltatson anyagot s így talán egy érzett szükségnek fog megfelelni. Inkább a tudományok, ipar, kereskedelem, a házi és családi élet mezején fog mozogni s a napi eseményeket csak annyiban fogja érinteni, a mennyiben az a közjólétet érdekli.¹⁸⁸ Förc a folyóiratot maga szerkesztette, adta ki a saját nyomdáján, de alig néhány füzet jelent meg belőle.

45. **Banater Musik- und Sängers-Zeitung.** *Monatschrift für Lehrer, Chormeister, Organisten, Gesangsvereine und Freunde der Tonkunst überhaupt* (1882-83).¹⁸⁹ Megjelent havonként nyolczadrét alakban Temesváron, minden száma nyolcz oldalon, kettősen hasábozva; minden száma első oldalán egy-egy kiváló zenész arcképével. A hírlapszámok folytatólagosan lapszámoztattak. Minden számon jelölve van a cím, az év, a hírlapszám és az évfolyam, de nincs megjelölve a kiadás napja. Kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője Wettel F. J. Temesváron, nyomatott azonban Wettel és Veronitsnál Verseczen. Ára egy évre helyben 1 frt, postánküldéssel 1 frt 15 kr., egyes szám 20 kr.

Wettelnek a hetvenes években és a nyolczvanas évek elején nemcsak könyv-, hanem nagy zeneműkereskedése is volt városunkban a Jenő herczeg u. 111. szám alatt, mely az egész monarchiában kiváló hírnévnek örvendett. Ő maga is kiváló zenész volt és hivatva érezte magát egy szakközlöny szerkesztésére és kiadására. A közlöny azonban nem sokáig tarthatta fenn magát; már a második évfolyammal megszűnt.

46. **Temesvarer Lloyd.** *Volkswirtschaftlich-politisches Tageblatt* (1882). Megjelent naponként, kivéve a vásár- és ünnepnapokat követő napokat. Alakja nagy ívrét, minden száma négy oldal, 4-4 hasábbal. Első száma megjelent 1882. aug. 1-én, az utolsó 1882. okt. 15-én. Kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője volt Strasser Albert, az ipar- és kereskedelmi kamara titkára. Nyomatott a Magyar testvéreknél. A szükségelt hírlapcautiót - 10.500 frtot - Török Sándor, Klein Jakab, Herzl Dávid, Gotthilf Ede és Riedl János tették le. Ára negyedévre 3 frt 50 kr., egy hóra 1 frt 20 kr. Pártállására nézve kormánypárti volt. 1882. okt. 16-án összeolvadt a *Südungarischer Bote*-val.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Lutz J., a Csanád-egyh. nyomda művezetője és Wettelnek velem közölt adatai.

¹⁸⁸ Városi levéltár, tan. ir. 1881. I. 215/81. szám.

¹⁸⁹ Wettelnek velem közölt adatai nyomán.

¹⁹⁰ Városi levéltár, tanácsiratok I. 387/82. szám.

47. **Südungarischer Lloyd.** *Volkswirtschaftlich-politisches Tagblatt* (1882-87).¹⁹¹ A Strasser Albert által szerkesztett *Temesvarer Lloyd*, és a Reiner Adolf szerkesztette *Südungarischer Bote* 1882. nov. 15-én utolsó számaikat adták ki, s ezzel mindkét lap meg szűnván, fuzionáltak s a két lapból egy új lap keletkezett *Südungarischer Lloyd* cím alatt, melynek első száma 1882. nov. 16-án jelent meg.

Politikai és közgazdasági napilap volt, kormánypárti szellemben szerkesztve. Kiadói és szerkesztői kezdetben Strasser Albert és Reiner Adolf voltak, de a szerkesztésért egyedül Strasser volt a felelős. A lap biztosítékaul a volt *Temesvarer Lloyd* biztosítéka szolgált. Nyomatott kezdetben a Föör K. Gusztáv nyomdájában, 1883 január vége óta pedig a *Südungarischer Lloyd* nyomdában, melyet Reiner Adolf állított fel.

A *Südungarischer Lloyd* kétféle évfolyamjelzéssel jelent meg. 1882. nov. 16-tól decz. végeig VI. évfolyammal jelzik a lapot, vagyis a *Südungarischer Bote*-nak a keletkezésétől számítják a létét, de egyuttal a zárjel között (I.)-nek is, 1883-ban VII. (II.), 1884-ben VIII. (III), 1885-ben IX. (IV.), 1886-ban X. (V.), 1887-ben XI. (VI.) évfolyamnak.

A *Südungarischer Lloyd* kettős ívrét nagyságu volt (mint az Egyetértés), minden száma 4-6 oldal, 5-5 hasábbal. Ára volt egy évre 12 frt, házhoz hordva vagy postán küldve 14 frt; egyes száma 5 kr.

Strasser A. 1884-ben megvált a laptól, melynek most egyedüli szerkesztője, sőt kiadótulajdonosa Reiner Adolf lett, de már 1885. márcz. 8-án a lap a nyomdával együtt Hössler Emil tulajdonába ment át, ki egyelőre Reinert megtartotta szerkesztőnek, de 1885. április 24-én már ő is megvált a szerkesztéstől, melyet Barát Ármin vett át, ki szintén kormánypárti szellemben szerkesztette tovább a lapot annak fennállásáig. 1887. márczius végén a *Südungarischer Lloyd*-ot megvette Heim Antal 8000 frton, s azt egybeolvasztotta a kiadásában megjelenő *Temesvarer Zeitung*-gal, melynek élére a megszűnt *Temesvarer Lloyd* volt szerkesztőjét, Barát Ármint állította.

48. **Temesvarer Mittagblatt.** *Nichtpolitisches Organ für sociale Interessen* (1882-1883).¹⁹² Kizárólag helyi társadalmi, ipar- és kereskedelmi érdekeket képviselő napilap. Megjelent kivétel nélkül, még vásár- és ünnepnapokon is, minden nap a déli órákban, 1882. decz. 1-től 1883. márczius 2-ig. Szerkesztette Fulda János; kiadótulajdonosai voltak a Magyar testvérek. Nyomatott kezdetben a Magyar testvérek nyomdájában; 1883. márczius 1-től a lap Fulda. J. kizárólagos tulajdonába ment át s ezóta a Posaune-könyvnyomdában nyomták, de ottan már csak két száma jelent meg. Alakja nagy negyedré, minden száma 6-8 oldal, 3-3 hasábbal; ám Temesváron házhoz hordva egy hórá 70 kr., postaküldéssel 90 kr.; egyes szám 3 kr.

49. **Südungarischer Anzeiger** (1883). Hirdetési újság, megjelent 1883 ápr. elejétől november 18-ig, hetenként negyedré alakban. Kiadótulajdonosa volt Klein J. cselédközvetítő.¹⁹³

50. **Südungarische Gewerbezeitung** (1884).¹⁹⁴ Megjelent 1884. aug. 1-től havonta kétszer. Kiadótulajdonosa volt Hössler Emil, felelős szerkesztője Reische Frigyes. Nagyon rövid ideig élt.

¹⁹¹ Városi levéltár. Tanácsiratok I. 326/75. szám és Reiner A. adatai alapján. A városi könyvtárban megvan az 1885., 1886. és 1887. évfolyama.

¹⁹² Városi levéltár, tanácsiratok I. 591/82. szám. - Egyes számai megvannak Lechenmayer C. J.-nél.

¹⁹³ Városi levéltár, index 1883. évi 4545., 5017., 6532. szám.

¹⁹⁴ Városi levéltár. VI. 59/84. szám.

51. **Temesvarer Tagblatt.** *Organ für lokale und sociale Interessen.* Helyi érdekű, társadalmi napilap. Megjelent 1884. okt. 1-től 1884. okt. 31-ig, négy, néha hat oldalon, oldalonként 3-3 hasábbal. Alakja kisebb ívrét. A szerkesztésért felelős volt Pelzer S. Kiadótulajdonosa a Posaune könyvnyomda; nyomtatott ugyanott. Ára Temesváron egy hóra 65 kr., házhoz hordva 75 kr. Temesváron kívül egy hóra postán küldéssel 95 kr., egyes szám 3 kr.¹⁹⁵

52. **Der Beobachter.** *Stadt- und Landbothe für Ungarn.* Jeligéje volt Széchényitől: Magyarország nem volt, hanem lesz. (1885.)¹⁹⁶ Szabadelvű irányban a nép számára szerkesztett társadalmi és politikai hetilap volt. Alakja rendes ívrét, három hasábbal, minden száma 8 oldal. Minden számon jelölve van a cím, a megjelenés ideje, helye és az évfolyam. A szerkesztésért a felelősséget viselte Hössler Emil; de a valódi szerkesztő, a ki tényleg az egész lapot írta: Hetzel S. volt. Nyomatott Hössler Emilnél, ugyancsak ő volt a tulajdonosa és kiadója. Ára volt egy évre 2 frt, félévre 1 frt.

A mutatószám, mely egyúttal első szám is volt, már 1884. decz. 20-án jelent meg, a többi szám 1885 elejétől. A 4. számtól kezdve a címlapja csinosabb, képekkel díszített volt. 1885. márczius 28-án Hetzel megvált a szerkesztéstől, Hössler pedig átadta azt Berán Oszkárnak, ki 1885 végeig megtartotta a *Beobachter* címet; 1885-től *Volkswirtschaft* éven folytatta tovább a lapot.¹⁹⁷

53. **Die Volkswirtschaft.** *National-oekonomisches Fachblatt für die Länder des Königreichs Ungarn. Organ für volkswirtschaftliche, sociale und Kultur-Interessen* (1885-87). A *Der Beobachter* utóda, szabadelvű irányban, kiválóan a nép számára írt gazdasági hetilap volt. Megjelent ívrét alakban, négy, néha hat oldalon, minden szombaton. Többek közreműködésével szerkesztette Berán Oszkár; kiadótulajdonosa Hössler Emil volt, nyomtatott Hösslernél. Minden számon jelölve volt a cím, a megjelenés helye, éve, napja s az évfolyam, de a hírlapszámok a lap keletkezésétől, 1885 elejétől jelöltettek, így p. o. az 1887. január 1-én megjelent száma III. évf. 97. számnak jelöltetik. 1886-ban Hössler Emil nyomdász ideiglenesen csődbe kerülve, a lap 1886. márczius 4-től szept. 5-ig (62-84. számok) a Csanád-egyházmegyei nyomdában nyomtatott,¹⁹⁸ ezután ismét Hösslernél. Megszűnt 1887 legelején, valószínűleg a január 1-én kiadott számmal. Ára egy évre 3 frt 40 kr., egyes szám 15 kr.

54. **Südungarischer Bauer.** *Zeitschrift für Landwirtschaft und Cultur* (1885-1888). Közgazdasági folyóirat, megjelent 1885. június 1-től 1888. decz. 15-ig havonként kétszer, 1-én és 15-én, 8-adrét alakban, minden száma 8 oldalon, 2-2 hasábbal. Szerkesztette Petrásch György Zsombolyán, de nyomtatott Temesváron Steger Ernőnél; a lap kiadótulajdonosa volt kezdetétől 1886 decz. végeig Reichrat József zsombolyai ügyvéd. 1887 elejétől a lap megszűnéseig

¹⁹⁵ Egyes számai Lechenmayer C. J.-nél megvannak.

¹⁹⁶ A *Beobachter* első negyedévi példánya megvan Hetzel S.-nál Mehalán.

¹⁹⁷ A városi főkap. 1887 jul. 30. jelentése szerint a *Der Beobachter* utolsó száma, mit a főkapitányság kapott, 1885 nov. 7-én jelent meg. Városi levéltár V. 97/88. sz.

¹⁹⁸ Városi levéltár, tanácsiratok V. 97/88. szám. A *Volkswirtschaft* megszűnése idejére nézve már 1888-ban sem tudtak határozottan megállapodni. A temesvári m. k. pénzügyigazgatóság ismételt sürgetése után, a vár. főkapitány jelentése alapján 1888 június 28-án jelenti a vár. hatóság, hogy a *Volkswirtschaft* megszűnésének ideje alaposan meghatározható nem volt, mert Hössler Emil nyomdász, kinél nyomtatott, csődben van és a könyvek betekintése nélkül felvilágosítást nem adhat. Míg a lap volt szerkesztője: Berán Oszkár megközelítő adatokat nyújt azzal, hogy a lapja 1886 decz. havában szűnt meg. A megjelenés megszűnésének napjára pedig nem emlékezik. *Városi levéltár*, u. o. Berán O. hozzám írt levelében azt mondja, hogy a lap 1888 végeig járt, a mi lehetetlen, de 1886-ban sem szűnhetett meg, mert még 1887 évi jan. 1-én is jelent meg egy száma.

Petrásch Gy. szerkesztő. Ára egy évre 1 frt 20 kr. A lap célja a mezőgazdaság előmozdítása volt.¹⁹⁹

55. **Südungarische Presse** (1885). Politikai és közgazdasági lap. Mutatványszáma megjelent 1885. szept. 15-én. Első száma 1885. okt. 1-én. Alakja nagy ívrét, minden száma négy oldal, 4-4 hasábbal. Felelős szerkesztője és kiadótulajdonosa volt Reiner Adolf; nyomtatott a Magyar testvérekénél. Ára egy évre 12 frt. Megjelent egy héten ötször: kedden, szerdán, csütörtökön, pénteken és vasárnap. Nagyon rövid ideig létezett; megszűnt 1885. okt. 18-án s így csak néhány száma jelent meg.

A *Südungarische Presse* a független közönség organuma kívánt lenni, s annak minden pártállástól ment, objectiv, hű közleményeket ígért nyújtani. Igyekezett minden pártnak hasznára lenni, a hol a közjó úgy kívánta.²⁰⁰

56. **Romänische Jahrbücher. Politisch litterarische Zeitschrift** (1885-94). Megjelent 8-adrét alaku havi füzetekben; minden füzet 3-4 ív. Szerkesztette 1894-ben Branisce Valér tanár, kiadta Dr. Diaconovits Cornél; nyomtatott a Délmagyarországi nyomdában. Az 1894. évfolyam X. évfolyamnak jelöltetik, de az előbbi évfolyamok nem Temesváron jelentek meg. Bár havi folyóiratnak neveztetett, füzetei nem minden hónapban jelentek meg; így az 1894. évi folyam 12 füzet is négy részben jelent meg. Az 1. füzet 1884 januárban, a 2. és 3. füzet egyszerre márciusban, a 4., 5. és 6. füzet megint együtt júniusban, a 7-12. füzet ismét együtt decemberben. A füzetek folytatólagosan lapszámoztattak; az 1894. évi 12 füzet összesen 520 oldalra terjed. Ára egy évre Ausztria-Magyarországban 10 frt., Németországban 12 márka, Franciaországban 20 frank.²⁰¹

Célja volt a magyarországi román törekvések ismertetése, a magyar nemzet jó hírnevének megrontása s a nemzet bevádolása a külföld előtt.

57. **Neuer Landbote** (1886). Társadalmi és közgazdasági hetilap. Megindult 1886. április 3-án, minden száma 4 oldal, ívrét, 3-3 hasábbal. Kiadótulajdonosa Reisz Aloyzia, felelős szerkesztője Kádár Antal; nyomtatott a Posaune könyvnyomdában 1886. decz. 18-ig; ára egy évre 4 frt; 1887 elejétől új címet vett fel: *Der freymüthige Landbote* lett belőle s ez magát a *Neuer Landbote* keletkezésétől származtatván, 1887-ben magát 2-ik évfolyamnak jelzé. Ez a lap is eleinte nem volt politikai, csak társadalmi és közgazdasági hetilap; megjelent minden szombaton 4-6 ívrét alakú 3-3 hasábbal. Tulajdonosa ennek is eleinte Reisz Aloyzia, felelős szerkesztője pedig Kádár Antal volt, ára szintén 4 frt egy évre. Szerkesztősége és kiadóhivatala ennek is Temesváron volt, de N.-Kikindán nyomták eleinte a Radák János nyomdájában, azontúl Temesváron a Délmagyarországi nyomdában.

1887. márcz. 19-én a lap Kádár Antal kizárólagos tulajdonába ment át; 1888. január 28-tól pedig politikai hetilappá lett. Kádár A. szerkesztő 1888-ban sajtóvétség miatt elítéltetvén, június 12-től két hónapon át a szerkesztői felelősséget Kádárné Reisz Emilia viselte.

1888. szept. 1-én a lap ismét új címet vett fel: *Der Freimütige* lett belőle, mely a két előbbi lap folytatásaként tekintvén magát, 1888 végeig III. évfolyammal jelöltetett. Az új lap alakja olyan mint a két előbbié, szintén politikai hetilap; megjelenik minden szombaton, de már nyolcz oldalon, 3-3 hasábbal. Ára egy évre 4 frt 80 kr., egyes szám 10 kr. Kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője 1893. aug. 25-ig Kádár Antal volt. Időközben - 1890-ben - Kádár sajtórendőri vétség miatt hat hónapra elítéltetvén, a szerkesztést 1890. jul. 25-től hat hónapig ismét

¹⁹⁹ Petrásch Gy., a zsmholyai gazd. intézet igazg. adatai.

²⁰⁰ Városi levéltár 1882. Tanácsiratok I. 387/82. szám és Reiner A. adata.

²⁰¹ Az 1894. évf. megvan a városi könyvtárban.

neje vette át. 1893. aug. 25-én a lap tulajdonjogát Kádár eladta Blaskovics Ferencznek, ki ez idő óta nemcsak tulajdonosa, hanem felelős szerkesztője is. A lap jelenleg XIII. évfolyamát éli (1898).

Kádár szerkesztősége alatt mind a háromféle lap iránya ugyanaz maradt: ellenzéki álláspont az egyházas irányban szerkesztett *Landbote*-val és a *Der Südungarische Landwirth*-tal szemben. Olvasói a déli vidék alsó néposztályaiból kerültek ki; 1893 óta a *Freimütige* álláspontja az új szerkesztő alatt teljesen megváltozott.

Melléklapja 1898 januártól a *Sonntagsblatt*. Ugyanoly nagyságú mint a főlap. Megjelenik minden vasárnap képekkel illusztrálva négy oldalon. Külön előfizetni reá nem lehet; nyomatik szintén a Délmagyarországi nyomdában.

58. **Temesvarer Damen-Zeitung** (1886).²⁰² Társadalmi hetilap, megindult 1886 nov. hó elején; megszűnt 1886. december 15-én a hatodik számmal. Kiadótulajdonosa Hössler Emil; nyomtatott ugyanott; szerkesztette Dimitrievic Milos, a Temesvarer Zeitung munkatársa.

59. **Der freimüthige Landbote.** *Organ für öffentliche und volkswirtschaftliche Interessen* (1887-1888). II. és III. évfolyam. Lásd a *Neuer Landbote* alatt.

60. **Temesvarer Tagblatt.** *Unabhängiges Organ für sociale, volkswirtschaftliche und Kulturinteressen* (1887). Megjelent 1887. május 4-től decz. 18-ig minden nap reggel 8 órakor, kivéve a vásár- és ünnepnapokat követő napokat, négy, néha hat oldalon, ívrét alakban, minden oldalán három hasábbal. Szerkesztette Berán Oszkár; kiadótulajdonosa volt Aranyossy S. és társa; nyomtatott a Posaune könyvnyomdában.

Ára Temesváron negyedévre 1 frt 50, egy hónapra 50 kr. Temesváron kívül negyedévre 2 frt 25, egy hónapra 75 kr. Egyes szám ára 3 kr.²⁰³

61. **Ungarische Rosen-Zeitung** (1887-1896). Alapította dr. Kaufmann Ernő Pécsen 1887-ben s első hat évfolyama ugyanott jelent meg 1893 májusig, Kaufmann ekkor a kiadás jogát átengedte Mühle Vilmos temesvári műkertésznek, ki a lap kiadását és szerkesztését átvette 1893 szeptember havában s a VII. évfolyam első füzetével kezdte meg szerkesztői tevékenységét és folytatta azt 1896 júliusig, mikor a IX. évfolyam végével a lap is bevégezte pályáját.

Az *Ungarische Rosen-Zeitung*-nak tehát csak VII., VIII. és IX. évfolyama jelent meg Temesváron. Alakja, tartalma, képei, színezett műmellékletei és ára ugyanazok voltak mint a *Rózsa-Ujság*-éi (lásd ott), mellyel egy nyomdában nyomtatott és mindig egyszerre jelentek meg. Célja is ugyanaz volt mint a magyar kiadásu *Rózsa-Ujság*-nak, de e mellett egyuttal még az, hogy hazánk határain túl is elterjedhessen, a mi meg is történt, mert kivált Közép-Európában és a Keleten az *Ungarische Rosen-Zeitung* volt a rózsakedvelők összekötő kapcsa. Előfizetői száma 700-ra ment, de a reá fordított kiadás oly tetemes volt, hogy csak a kiadó folytonos áldozatkészsége mellett volt fenttartható. Minden esetre külföldön is becsületet szerzett hazai műkertészetünknek.²⁰⁴

62. **Neue Südungarische Zeitung** (1888). Politikai napilap. Megjelent 1888. január 1-től 1888. aug. 11-ig; ekkor a 185. számmal megszűnt. Az első hónapokban naponként kétszer jelent meg; a főlap délután négy, a melléklap reggeli hét órakor. Alakja kisebb ívrét, a főlap 4-6

²⁰² Városi levéltár, tanácsiratok I. 442/86. és V. 97/88. sz. a.

²⁰³ Több példányban megvan Aranyossy S. ódonkönyvkereskedőnél.

²⁰⁴ Temesvárott megjelent három évfolyama megvan Mühle Vilmosnál és a temesvári áll. főreáliskola tanári könyvtárában.

oldal, a melléklap 4 oldal, 3-3 hasábbal. Kezdetben a Temesváron ép akkor megalakult „Délmagyarországi nyomda és kiadói szövetség” tulajdonát képezte, utóbb - 1888. márcz. 28. óta - Reische Frigyes tulajdonába ment át. A szerkesztőség főnöke kezdettől fogva Reische volt, de a szerkesztésért Totis Mór volt a felelős 1888. július 18-ig, azután Reische Frigyes. Ára Temesváron egy évre 12 frt, házhoz hordva naponként egyszeri kihordással 10, naponként kétszeri kihordással 20 krral több havonként; Temesváron kívül, egyszeri postaküldéssel naponként, egy évre 16 frt, naponként kétszeri postaküldéssel 18 frt; egyes szám 5 kr. A hírlap-biztosítékot - 10.500 frtot - Róna Ignác temesvári ügyvéd és Vuchetich Lucia tették le.

Minden párttól független közlöny volt; célja volt a legnagyobb határozottsággal küzdeni a magyar állameszmeért s a haza ügy politikai mint közgazdasági fejlődéseért. E mellett azt ígérte, hogy kiváló figyelmet fog fordítani a déli vidék három vármegyéjének helyi ügyeire és közgazdasági fejlődésére.²⁰⁵

63. **Der Freimütige.** *Südungarisches Volksblatt. (Stadt- und Landbote.) Organ für Politik und öffentliche Interessen.* (1888-tól mostanig) III-XIII. évfolyam.²⁰⁶ Lásd *Neuer Landbote* alatt.

64. **Das Freie Wort.** *Unabhängiges, politisches Wochenblatt* (1888).²⁰⁷ Alakja kisebb ívrét, három hasábbal; minden száma négy oldal; 1887. december 8-án jelent meg belőle az első, decz. 22-én a második mutatószám, 1888 jan. elejétől pedig hetenként egy-egy szám. Megszűnt a 13. számmal 1888 márcz. végén. Minden számon jelölve van a cím, a megjelenés ideje, helye és az évfolyam. A megnevezett szerkesztője Strasser Albert volt, de tényleg Hetzel S. szerkesztette. Kiadótulajdonosa ugyancsak Hetzel S. volt. Nyomatott kezdetben Hössler Emilnél, a 6. számtól kezdve pedig a Posauna könyvnyomdában. Ára volt egy évre 4 frt. Hazafias, szabadelvű irányu, de azért minden párttól független politikai hetilap volt.

65. **Der ungarische Landwirth.** *Der Volksfreund. Organ des Südungarischen landwirtschaftlichen Bauernvereines* (1889-). Földművelésügyi hetilap, megjelenik minden szombaton negyedréti alakban, 8 oldalon, 2-2 hasábbal.

Az első három évben *Volksfreund* címet viselt a lap és Nagy-Kikindán jelent meg; a negyedik évben nyerte mostani nevét, de mellékcíméül az előbbi nevét is megtartotta; csak 1893 óta jelenik meg Temesváron. Az 1898. évi folyama X. évfolyammal jelöltetik, tehát a *Volksfreund* keletkezésétől fogva számítja pályafutását. Szerkesztője és kiadótulajdonosa kezdettől fogva Kraushaar Károly; főmunkatársai Blaskovics Ferencz országgy. képviselő, Telbisz János dr. és Mühle Vilmos. Mióta Temesváron jelenik meg, a Csanád-egyházmegyei nyomdában állítják elő; ára egy évre 2 frt.

A lap jeligeje: „Zwei Lebenstützen brechen nie: Gebet und Arbeit heissen sie.” Célja egy életképes, független paraszt-osztály fentartása.²⁰⁸

66. **Südungarische Reform.** *Politisch-demoratisches Tagblatt* (1889-). Megjelenik a vasár- és ünnepnapokat követő napok kivételével minden nap, kis ívrét alakban, nyolcz oldalon, minden oldalán 3-3 hasábbal. Megindult 1889. július 1-én, de az első három hónap alatt mint társadalmi és közgazdasági napilap szerepelt; 1889. okt. 1. óta politikai napilap. Jelenleg (1898) tizedik évfolyamát éli; 1893-ban naponként kétszer jelent meg. Felelős szerkesztője és

²⁰⁵ Városi levéltár, tanácsiratok I. 640/87. szám.

²⁰⁶ Városi levéltár, tanácsiratok VIII. 206/86. V. 97/88. és VIII. 423/93. sz. alatt. Évfolyamai 1891 óta megvannak a városi könyvtárban.

²⁰⁷ Teljes példánya megvan Hetzel S.-nál Mehalán.

²⁰⁸ Évfolyamai csak hiányosan vannak meg a szerkesztőségben, 1896 óta a városi könyvtárban.

kiadója kezdettől fogva ifjabb Steiner Károly. Nyomatott kezdetben a Délmagyarországi könyvnyomdában, 1891 óta a Steiner testvéreknél, 1893 óta pedig az *Unio* nyomdában. Ára Temesváron egy évre 12 frt. Temesváron kívül postaküldéssel egy évre 14 frt.²⁰⁹ 1898 október óta melléklapja az *Unsere Gesundheit*.

Hazafias, magyar szellemben szerkesztett ellenzéki lap, melynek célja az országos nemzeti párt eszméit szolgálni és terjeszteni; de a pártállása mellett is független, önálló irányu.

67. **Der Pantoffel.** *Humoristisches Wochenblatt für brave Ehemänner* (1889). Képes heti élcslap; megjelent minden vasárnap, 1889. szeptember 29-től az év végéig, negyedré alakban, minden száma 8-10 oldalon, 2-2 hasábbal. Felelős szerkesztője és kiadótulajdonosa volt Rácz J. F., nyomatott a Délmagyarországi Könyvnyomda és Kiadószerkesztésnél. Ára egy évre 4 frt 80 kr., egyes száma 10 kr.²¹⁰

68. **Frauenzeitung** (1890). Szépirodalmi hetilap, megjelent vagy egy évig, negyedré alakban. Nyomatott a Délmagyarországi könyvnyomdában.

69. **Der Rathgeber.** *Zeitschrift für die gesammten Interessen der Land- und Hauswirtschaft, der Forst, Garten- und Obstkultur, des Wein- und Zuckerrübenbaues, der Vieh-, Bienen- und Seidenzucht, der Keller- und Milchwirtschaft und verwandten Zweige etc. etc.* (1891-1892). Megjelent 1891. június 15-től 1892. márcz. 15-ig havonként kétszer, 1. és 15-én negyedré alakban, nyolcz oldalon, 2-2 hasábbal. Szerkesztőül Math. Lang van megnevezve, de tulajdonképpen Lechenmayer C. J. írta. Kiadótulajdonosa Lechenmayer C. J., nyomatott a Posauna könyvnyomdában. Ára egy évre két forint.²¹¹

70. **St. Gerardusblatt.** - *Wochenblatt fürs religiöse Leben* (1893-1898). Negyedré alakú képes hetilap a németajku köznép számára. Minden száma kettősen hasábozott nyolcz oldal volt. Minden számán jelölve volt a cím, a megjelenés helye, ideje és az évfolyam. (1898. VI. évf.) Nyomatott a Csanád-egyházmegyei nyomdában; ára egy évre 1 frt 50 kr.

E lap 1893-ban mint független lap indult meg, s az maradt 1895 végeig; akkor melléklapja lett a *Landbote*-nak. Mint független lapot alapította és szerkesztette Magyary Pál theologiai tanár. Mint a *Landbote* melléklapja szerepelt 1896 végeig, s ez idő alatt Schlinger József szerkesztette; 1896 végével megszűnt egyidőre, de 1897 szeptemberben - mint a *Landbote* melléklapja - ismét feléledt s 1897 végeig mint melléklap jelent meg Kraushaar Károly kiadó tulajdonában Magyary Pál szerkesztése alatt; 1898 elejétől ismét önálló lap lett. Kiadótulajdonosa ettől kezdve Kramp János eleki esperes-plébános volt, szerkesztője pedig Magyary Pál, de már 1898. május 1-én megszűnt.²¹²

Célja volt a vallásosság és a hazafias szellem együttes ápolása, és mint ilyen a németajku köznép között igen jó szolgálatot volt hivatva teljesíteni. Magyar kiadásaként jelent meg egyideig a *St. Gellértlap*.

71. **Der Seelentrost.** *Monatschrift im Interesse der armen Seelen* (1894-1897). Egyházi folyóirat minden rendű- és rangúak számára, mely leginkább elköltözött szeretteink lelki ügyével foglalkozott. Megindult 1894. nov. 1-én. Az első évfolyama tartott 1894. nov. 1-től 1895. okt. végeig. Ezután egy évig szünetelt; a második évfolyam kezdődött 1896. nov. 1-én

²⁰⁹ Teljes példánya megvan a lap szerkesztőségében, és az első évfolyam kivételével a városi könyvtárban.

²¹⁰ Egyes példányok vannak Rácz J. F., a volt szerkesztő tulajdonában.

²¹¹ Nehány száma megvan Lechenmayer C. J.-nél Temesváron.

²¹² Magyary Pál theol. tanár úr adatai. Az 1895. és 1896. évfolyamai megvannak a városi könyvtárban.

és végződött 1897. okt. végén. Alakja nyolczadrét; minden száma a hónapok elsején jelent meg 20-24 oldalon. Kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője volt dr. Engels János, temesvári-józsefvárosi plebános és esperes; nyomatott a Csanád-egyházmegyei nyomdában. Ára az első évfolyamban 1 frt 50 kr., a másodiknak 1 frt 20 kr.²¹³ Magyar kiadása volt a *Lelki Vigasz*.

72. **Volkswille.** *Organ für die Interessen des arbeitenden Volkes Südungarns* (1894-).²¹⁴ Megjelenik kisebb ívrét alakban, számozatlan négy oldalon, minden pénteken. Minden számon jelölve van a cím, az évfolyam (1898: V. évf.), a megjelenés ideje és helye. Kiadó és felelős szerkesztő Blum Róbert; nyomatik a Délmagyarországi könyvnyomdában. Előfizetési ára egy évre 2 frt 40, negyedévre 60 kr., egy hóra 20 kr., egyes szám 5 kr.

Célja a délmagyarországi munkások érdekeinek megvédése. E célját gyakran félreismerve, a fenálló törvényes renddel már többször jutott összeütközésbe. Hangja sokszor szenvedélyes és izgató, a miért is gyakran vonja magára a kir. ügyészség figyelmét.

73. **Der Schalk** (1895). Negyedréti alaku, képes, német heti élcslap. Megjelent 1895. január 1-től kezdve márczius végeig minden vasárnap. Minden száma nyolcz oldal, kettősen hasábozva. Minden számon jelölve volt a cím, a megjelenés helye, ideje és az évfolyam. Az egyes számok folytatólagosan lapszámozattak. Szerkesztette Graef János tanár; kiadta és nyomatta az Unio könyvnyomda- és könyvkiadó társulat. Ára volt egy évre 4 frt, egyes száma 10 kr. Ennek a magyar fordítása volt az *Élcslapok*, kivonata pedig a *Kobold*.

74. **Der Kobold.** *Illustriert humoristisches Sonntagsblatt* (1895). A *Südung. Reform* képes, humor. melléklapja. Megjelent negyedréti alakban, minden szám négy oldalon, kettősen hasábozva. Az egyes számokon nincs megjelölve sem az évfolyam, sem a megjelenési ideje és helye, sem az, hogy hányadik hírlapszám. Megjelent 1895 január elejétől márczius végeig. Szerkesztette Graef János tanár; kiadta és nyomtatta az Unio könyvnyomda- és kiadó részvénytársaság. Célja volt bármely német lap vasárnapi mellékletéül szolgálni. A *Kobold* a *Schalk* kivonata volt, félannyi tartalommal.²¹⁵

75. **Handel und Gewerbe** (1897)²¹⁶. Negyedréti nagyságu, kettősen hasábozott, minden szám 8 oldal. Minden számon jelölve volt a cím, a megjelenés helye, ideje és az évfolyam. Megindult 1897. jan. 1-én. Megjelent havonként háromszor; megszűnt 1897. ápril 1-én. Szerkesztette és kiadta Katser Romulus; nyomatott az Unio könyvnyomdában. Előfizetési ára egy évre 4 frt. Az ipar és kereskedelem emelésére célzó cikkeket közölt; kivált az ipar- és kereskedelmi törvény végrehajtására vonatkozó, 1896 óta megjelent miniszteri rendeleteket ismertette Temesvár németajku polgárságával.

76. **Fortuna.** *Verlosung-Anzeiger, Finanzieller Wegweiser, Organ für Handel, Industrie, Bank- und Finanzwesen* (1898). Negyedréti alaku, kettősen hasábozott, minden száma 16 oldal, külön lapszámozva. Minden számon jelölve van a cím, az évfolyam, a megjelenés helye és ideje. Megjelent 1898 junius óta. Szerkeszti Hartmann A. Kiadótulajdonosa a „Fortuna” váltóüzlet Temesváron. Nyomatott Uhrmann Henriknél. Megjelent minden nagyobb húzás után, havonként többnyire kétszer. Előfizetési ára volt egy évre 1 frt, egyes szám 6 kr. Temesvár pénzügyi közlönye; nagyon rövid ideig élt.

²¹³ Található a temesvár-józsefvárosi plebániahivatalban és a Délmagyarorsz. tört. és rég. Muzeum-társ. könyvtárban.

²¹⁴ Évfolyamai 1896-ról a városi könyvtárban.

²¹⁵ Ugy a „Der Schalk,” mint a „Der Kobold” megvan Graef János tulajdonában.

²¹⁶ Megvan az ipar- és keresk. kamara birtokában Temesváron és Katser Romulusnál.

77. **Das freie Wort.** *Organ für Gewerbe, Handel, Volkswirtschaft, Vereins- und Volks Kreditwesen* (1898-). Kisebbs ívrét alakú, minden oldala hármasan hasábozva, egy-egy szám négy oldal. Minden számon jelölve van a cím, évfolyam, a megjelenés ideje és helye. Megjelenik minden 14 nap egyszer. Kiadó-szerkesztője Novotny József; nyomtatja a Délmagyarországi könyvnyomdában. Első száma megjelent 1898. aug. 10-én. Ára egy évre 1 forint. Kiválóan a Temesvár-erzsébetvárosi takarékpénztárt és egyéb egyéni érdekeket képviselő lap.

78. **Unsere Gesundheit.** *Zeitschrift für Gesundheitspflege* (1898-). Megjelenik 1898 október óta, tetszés szerinti időben, de havonként legalább egyszer, nyolczadrét alakban, minden szám 16 oldalon és színes borítékban; némelykor két szám együttesen jelenik meg. Szerkeszti dr. Szana Sándor, temesvári orvos, nyomtatja az Unio nyomdában. Mint a *Südungarische Reform* ingyenes melléklapja, nagy elterjedésnek örvend. Külön is lehet reá előfizetni: 12 füzetre 50 krajczárral. Célja az egyes betegségeknek s azok orvoslásának népszerű ismertetése s az egészségügy ápolása.

3. §. A magyar hírlapirodalom. Pesty Frigyes. - Az egyes hírlapok és folyóiratok

A magyar hírlapirodalom Temesváron aránylag igen későn született meg. A szabadságharcz előtt itt nem jelent meg magyar hírlap, közvetlenül utána pedig annál kevésbé, mert az a csekély számú magyar elem, a mely itt lakott, tökéletesen leszorult a cselekvés teréről. A magyar nyelvet és hazafias szellemet a hatalom üldözőbe vette, s ha valahol, úgy ezen a vidéken csakugyan idegennek érezte magát a magyar saját hazájában.

Temesvár egy német jellegű koronatarománynak, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságnak lett a tartományi fővárosa és tizenkét éven át elszakítva élt a magyar haza többi részeitől. Ez idő alatt a magyar lakosságot elnémetesíteni s a többi nemzetiségből a magyar szellemet kiirtani: volt a kormányrendszernek egyik fő feladata. A város lakossága ugyan nagyrészt eddig is német volt, de hazafias szellemű; a nemzet ügyével azonosította magát; fiait szívesen adta a honvédseregbe, hisz Klapka tábornok maga is temesvári születésű, Vukovits Sebő pedig 1848-ban temesi alispán volt. Az 1848-as vívmányokat a temesvári polgárok örömmel üdvözltek; a magyar szó lassanként már terjedőben volt; tanították a népiskolákban; a gymnasiumban magyarul adtak elő minden tantárgyat; a városi jegyzőkönyveket már 1840 óta magyarul vezették; 1848 márczius havában pedig egyes utcákat magyar hazafiakról nevezték el; a magyar cégfeliratok mind gyakoribbak lettek; a polgárok nagy része magyar ruhát viselt és kört alakítottak, a hol a felnőttek is megtanulhassanak magyarul.²¹⁷

Most mindez egy csapásra megszűnt. Haynau parancsára Wernhardt tábornok, mihelyt a vár felszabadult az ostrom alól, 1849. aug. 14-én falragaszokon tette közhírré Temesváron, hogy a lakosságnak semmiféle magyar feliratot alkalmazni ezentúl nem szabad, a meglevőket pedig rögtön el kell távolítani és némettel pótolni.²¹⁸ 1849. szept. 22-én pedig báró Ambrózy Lajos kerületi biztos felszólítja a polgárságot, hogy a Kossuth-kalapok viselését hagyja abba, mert ezentúl 50 frttal fognak büntetni minden egyes embert, a ki ilyen kalapot visel.²¹⁹ Az utcák ismét visszakapták régi német neveiket, a magyar nyelvet pedig az iskolából száműzték. Ily körülmények között, ki mert volna még csak gondolni is arra, hogy Temesváron magyar-nyelvű hírlapot adjon ki?

²¹⁷ Már 1848 május elsején megtörtént, hogy negyven, megleltkoru temesvári polgár összebeszélve, a magyar nyelvet együtt tanulta Sommer tanártól s e célból rendes előadásokra jártak a városi redoutba. Temesvarer Wochenblatt, 1848. május 13-ki száma.

²¹⁸ Délmagy. Tört. és Régész. Muzeumtársulat levéltára Temesváron, C. osztály, 7. szám.

²¹⁹ U. ott.

Csak mikor az absolutizmus tarthatatlansága mindjobban bebizonyult s a Vojvodina tartomány életképtelensége napról-napra világosabbá lett, határozta el magát egy körünkben élő férfiú arra, hogy a magyar érdekek képviselésére egy magyar hetilapot fog megindítani. E férfiú városunk szülötte, a magyar történetírásnak egyik leghivatottabb bajnoka: Pesty Frigyes volt.

Pesty Frigyes Temesváron a Gyárvárosban született 1823. márcz. 3-án, szerény polgári állású, de köztisztviselőként álló szülőktől.²²⁰ A középiskolákat Temesváron, a lyceumot Szegeden látogatta, majd visszakerülve Temesvárra, itten a hadparancsnokságnál kisebb hivatalt foglalt el, és 1846-ban megnősült. Mint temesvári lakos már 1848 előtt is egyik coripeusa volt a helybeli magyarságnak; ő öntött magyar szellemet a temesvári német lapokba és ő ösztönözte a magyar nyelv tanulására a németnyelvű polgárokat.²²¹ Ezért a temesvári hadi tanács, mikor 1848. okt. 10-én Temesvárt ostromállapotba helyezte és a polgári hatóságokat magától tette függővé, az alkotmányos magyar érzelmeiről már akkor általánosan ismert Pestyt a várból kiutasította és egyik külvárosba internálta.

Mikor Bem 1849 április végén Temesvárt ostromzár alá vette, Pesty Debreczennek vette útját és felajánlotta szolgálatát Klapkának, ki őt a hadügyminisztérium igazságügyi osztályába osztotta be. Ezentúl a forradalom esélyeivel Budára, Szolnokra, Szegedre, Aradra, Lugosra került, s a temesvári csata után 1849. aug. 23-án Törökországba menekült. Az utolsó honvédekkel mondott búcsút leverte hazájának és Viddinben tűrte a száműzetés keserveit. Résztint betegség, résztint lelki fájdalom által megtörve, Hauslab tábornokkal okt. 21-én visszatért hazájába s megengedték neki, hogy családjánál ápoltassa magát. Igazolásra felszólíttatván, osztotni kívánt bajtársai sorsában és Pestre kísértette magát, hol az Újépületbe zárták, de 1850 februárban haza bocsátották. Mehádián abból a gyanúból, hogy a korona elásatásában neki is része van, ismét elfogták és Orsovára vitték, hol kínos vallatásokon ment keresztül hat héten át. A félreértés ugyan kiderült, hanem azért Pestyt mégis katonai kíséret mellett szállították vissza Temesvárra, itt azután szabadon bocsátották.

1850-ben, az év második felében, ősszel, az éppen akkor megalakult temesvári kereskedelmi és iparkamara Pestyt titkárává választotta s ez állásában aztán 1864 aug. közepéig működött s annak felvirágzásában nagy érdemeket szerzett és ott oly hazafias szellemet honosított meg, hogy a kamara végre még feliratot is mert intézni a bécsi minisztériumhoz országgyűlés tartása végett s jelentéseit a bécsiek többszörös meghagyása ellenére csak a magyar helytartótanácsához intézte. 1857-ben főleg az ő közreműködése mellett alakult meg a temesi gazdasági egyesület, mely azonban nemsokára megszűnt.

Pesty Frigyes nézetei eléggé ismeretesek levén, annál meglepőbb volt, hogy a szerencsétlen alkotású *Szerb Vajdaság* kormányzója, gróf Coronini János tábornok, egy felette szigorú ember és a magyaroknak nem nagy barátja, Pestynek engedélyt adott egy magyar folyóirat kiadására. Ugy látszik, Coronini méltányolta Pestynek a Temesvarer Zeitungban közzétett cikkeit s nyilván nagyon szerette volna, ha az ő kormányzósága alatt a déli vidéken anyagi és szellemi haladás mutatkozik s ez egy újabb ok lehetett arra, hogy Pestynek egy új folyóirat megindítására, habár az magyar lap volt is, engedélyt adjon, természetesen a politika kizárásával.²²²

²²⁰ Pesty Frigyes atyja, Pesty Ferencz szíjgyártó-mester, szintén Temesváron született 1797-ben, a polgárok sorába felvételét 1823. május 28-án. Polgárok jegyzéke. *Városi levéltár*.

²²¹ Honderü, 1848. évi 9. szám.

²²² Ortvyar Tivadar: Emlékbeszéd Pesty Frigyes akad. r. tagról. Akadémiai Emlékbeszédok VII. köt. 1. sz. 6. 7. lap.

Mint az első és egyetlen délvidéki magyar lap szerkesztője, Pesty Frigyes volt e vidék magyar érzelmi lakosságának szóvivője. Halhatatlan érdemeket szerzett Pesty Frigyes később is a magyar történetírás terén, de soha sem állott feladatának annyira magaslatán, mint temesvári lapszerkesztő korában. Nagy szerencséje a délvidék magyarságának is, hogy épen ebben a korban egy Pesty Frigyes lakott körében. Mint szerkesztőt a bánsági helytartóságtól számtalan megintés érte, lapját több ízben lefoglalták, kéziratokat kosárszámra vittek el tőle, és mikor lapjának politikai lappá változtatásaért folyamodott, kérelmét a bécsi rendőrség megtagadta. A legnagyobb csapás mégis 1860 szept. végén következett be. Akkor már Saint-Quentin cs. tábornok volt a kormányzó, ki Pesty Frigyeset - részint a lapjában kifejtett, bár burkolt agitációkért, részint - meglehet - azért, mert a kormányt az a szándék vezette, hogy miután egy-egy népszavazási komédiát akart inszenizálni azt a kérdést illetően, hogy a Szerb Vajdaság visszacsatoltassék-e Magyarországhoz vagy sem? azokat az egyéneket, kik a népre befolyással voltak, láb alól eltenni kívánta. Ha ez a szempont vezérelte a kormányt, akkor - bár igazságtalanul - de a saját érdekeit tekintve helyesen cselekedett, mert Pesty Frigyes tőle telhetőleg mindent elkövetett a visszacsatolás mellett. Pestyvel együtt többeket is elfogtak, épen azokat, kik lapja írói gárdájához tartoztak. Egyelőre a temesvári kazamatákba zárták őket; majd minden kihallgatás nélkül Josephstadtba hurczolták, hol egy hónapnál tovább tartó fogságot szenvedtek; azután az októberi diploma kiadása után, ismét minden kihallgatás nélkül, egyszerűen szabadon bocsátották őket. A Vojvodina ekkor már bukófélben volt.

A m. tud. Akadémia Pestyt már 1859-ben lev. tagjává választotta, Temesvár polgárainak egy nagy része pedig 1861-ben őt a polgármesteri székbe is akarta emelni, de e jelöltségtől visszalépett, mikor 1861 márczius végén Uj-Arad választói a kihirdetett országgyűlésre képviselőjökké választották. Pesty Frigyes, legalább egyidőre, elhagyta Temesvárt s a fővárosban telepedett le, hol 1864-ben az akkor megalakult iparbank őt vezér-titkárává választotta. Ezóta állandóan a fővárosban lakott és 1889. nov. 23-án történt haláláig roppant irodalmi tevékenységet fejtett ki. Idejét, óriási szorgalmát és tudását főleg a délmagyarországi vármegyék multjának felderítésére fordította és nagy arányú munkásságának gyümölcseként számos történelmi munka látott tőle napvilágot. Irodalmi tevékenységének méltatása nem tartozik jelen feladatunkhoz;²²³ itt csak mint a délvidéki első magyar lap szerkesztőjével kell foglalkoznunk. Dél-Magyarország első magyar hírlapja pedig a *Delejtű* volt.

1. **Delejtű.** A tudomány, anyagi érdekek és szépirodalom közlönye (1858-1861). Nagy negyedréten, minden szám 8-10, sőt néha 12 oldalon, megjelent Temesváron minden kedden. Előfizetési ára volt egy évre 6 frt, félévre 3 frt p. pénzben. Az egyes számok folytatólagos lapszámozást nyertek; így az 1858. évfolyamnak összesen 212, az 1859-nek 418, az 1860-nak 372 lapja volt. Az első szám megjelent 1858. július 6-án. Minden számon jelezve van az évfolyam, a megjelenés ideje, a szerkesztő és a nyomdász. Kiadó és felelős szerkesztő volt Pesty Frigyes; nyomtatott Hazay M. és fia Vilmos betűivel. 1861. ápr. 3-tól (14. szám) a szerkesztést átvette Öttevényi, a kiadótulajdonos tovább is Pesty Fr. maradt; 1861. július 2-től (27. szám) már Hazay Vilmos volt a felelős kiadó. Öttevényi június 24-ki nyilatkozatával búcsúzott el. A lap utolsó számai 1861. július 16. és 23-án jelentek meg.²²⁴

²²³ Pesty Fr. irodalmi tevékenységének méltatását lásd Ortway id. Emlékbeszédében. Arczképe és rövid életrajza megjelent a *Vasárnapi Ujság* 1865. évi 18. számában is.

²²⁴ 1860-ban a lap szept. 25-től nov. 13-ig szünetelt a szerkesztő fogsága miatt. Szept. 25-én jelent meg a 39. száma és csak nov. 23-án a 40. szám. Így 1860-ban összesen csak 46 szám jelent meg belőle. A *Delejtű*nek teljes példánya megvolt Pesty Frigyes hagyatékában; 1898-ban az ő könyvtárával együtt Kecskemét város tulajdonába ment át. A negyedik évfolyam (1861) megvan az Országos Hírlapkönyvtárban, a 3. és 4. évfolyamok pedig Sulyok Zoltánnál Ohaba-Mutnikon Krassó-Szőrénymegyében.

Pesty Frigyes a kor legkiválóbb magyar publicistáit tudta összegyűjteni lapja hasábjain. A *Delejtű* munkatársai voltak, csak a legkiválóbbakat említve: Boleszny Antal, Berecz Imre, Dunyov István, Öttevényi, Kazinczy Gábor, Karcsay (Csaplár B.), Knauz Nándor, Lugossy József, Márky József, Mészáros Károly, Nagy Ferencz, Ötvös Ágoston, Ormós Zsigmond, Pados János, Rosty Zsigmond, Sárváry Béla, Szabó Károly, Szalay László, Szilágyi Sándor, Suhajda Sándor, Remellay Gusztáv. A legtöbb cikket mégis maga a szerkesztő írta. Már e névsor maga is eléggé mutatja, mily színvonalon állott a temesvári első magyar hírlap. Nemcsak a temesvári és délmagyarországi közönségnek szólt az, hanem az összes magyarságnak. Hatását és jelentőségét felismerték a pesti magyar lapok is; az összes hazai közönség figyelmébe és pártfogásába ajánlották. Egy-egy szám beosztása a következő volt: az első egy-két cikk tudományos értekezés volt többnyire történelmi, de gyakran anyagi kérdésekről; gyakran közölt régi magyar okleveleket a XVI. és XVII. századból. A *tárcza* rovatban eredeti és fordított elbeszéléseket, regényeket és útleírásokat adott. *Heti Szemle* rovatában közölte a nevezetesebb országos híreket, *Temesvári Ujdonságok* alatt pedig a helyi híreket; ezt végül egy-két oldalon a hirdetési rovat zárta be. Sok számban volt *Levelezés*, továbbá *Irodalom és művészet* rovat is. Az előbbiben többnyire az irányadó magyar hírlapok közléseit pesti levél alakjában mondja el a szerkesztő, míg az utóbbiban a legutóbb megjelent magyar könyveket ismerteti röviden és a színházi előadásokkal számol be.

A *Delejtű* jelentősége - mint szerkesztői előszavában Pesty Frigyes mondja - részint abban fekszik, hogy oly vidéken jelenik meg, hol eddig semminemű magyar közlöny nem volt, részint abban, hogy a tudományt és anyagi érdekeket egymás mellé állítván, azt az irányt mutatja ki, melyen haladva, jelenleg még egyedül várhat a magyar névre dicsőség, a nemzetre közjólét: értjük a nemzeti művelődést és anyagi gyarapodást. E program a mai szemüvegen nézve, sovány; de akkor a szerkesztőnek igen óvatosságnak kellett lenni, ha azt akarta, hogy lapját el ne kobozzák. Itt is inkább a sorok között kell olvasni. E magyar lap az ú. n. Temesi Bánság területén azt jelentette, hogy e vidék, melyet egykor legnagyobb részén magyar lakosság tartott megszállva, most is egyet képez a magyar hazával. Célja volt e lapnak: ébrentartani a magyar nemzeti érzelmeket és előkészíteni a visszacsatolást a magyar hazához. Bármily óvatos volt is a lap célja szolgálatában, a hatalom mégis észrevette titkos rúgóit, azért üldözőbe vette úgy a szerkesztőt mint a nyomdászt.

Valószínű, hogy a hatalom céljaival ellenkező hírlapnak még az olvasói is gyanúba kerültek; e miatt csappant meg 1859-ben az előfizetők száma; azért a szerkesztő az 1860. évfolyamra csak feltételesen hirdetett előfizetést.²²⁵ „Ha a növekedő részvét alapján - írja - sikerülne a *Delejtű* életét meghosszabbítani, vidékünk, közelebbi megyéink állapotát továbbra is különösen vennők figyelembe. Megismertetnők nevezetesebb családainkat, azok érdemeit a múltban és jelenben; leírnánk mindent a mit a tartományban akár a természet, akár az ipar, akár a társasági élet nevezetesen nyújt.” Az eredmény ugyan nem felelt meg a szerkesztő várakozásának, de azért Pesty Frigyes mégis tovább folytatta a lap szerkesztését és kiadását. „Tettük ezt azért - írja - mert egy erkölcsi parancsnak véltünk eleget tenni, mely válságos időben nem engedi, hogy a kényelmesebb utat válasszuk... A *Delejtű* ezentúl is nemzeti érdekeink előharczója lesz.”²²⁶

1860. évi 2. számában közli a felhívást a Délvidék lakóihoz a magyar tud. Akadémia palotája ügyében. Egy temesvári bizottság - közötté Pesty Frigyes - a Délvidék hazafias, magyarérmű lakóihoz fordult, hogy adakozzanak a magyar tudományosság háza felépítésére. Már a felhívás maga is tüntetés volt a fennálló kormányrendszer ellen. Temesvár és vidéke lakossága

²²⁵ *Delejtű*, 1859. 45. szám.

²²⁶ 1859. évf. 52. szám.

pedig, nemzetiségi különbség nélkül, jelentékeny adakozásával még jobban tüntetett Magyarország mellett. A *Delejtű*-ben ugyanis, alig három hónap lefolyása alatt, 11.352 frt, 9 arany és két tallér gyűlt össze a magyar Akadémiára. Egy délvidéki magyar hírlap, kivált 1860-ban, csak azért tudott ilyen eredményt felmutatni, mert az adakozók csak ilyen úton tudták ragaszkodásukat az anyaországhoz kimutatni. A legnagyobb magyar lapok sem gyűjtöttek annyit mint a *Delejtű*; a Pesti Napló 9738 frtot és 10 db. aranyat, a Vasárnapi Ujság pedig 4593 frtot és 35 aranyat. A helytartóság észre is vette az adakozások tüntető jellegét, azért a szerkesztőnek megtiltotta, hogy az adakozók neveit közölhesse, sőt végre a gyűjtést is betiltotta.

Lassanként jobb idők kezdtek derengeni. A Bánság visszacsatolásának eszméje már a levegőben volt, de azért a szerkesztőnek erről írni nem volt szabad; de örömmel constatál minden legkisebb jelt, mely a fennálló rendszer bukásának egy vagy más tekintetben előhírnöke, így például, hogy Temesváron terjed a magyar ruha viselete, hogy a magyar nyelvet a leányiskolában tanítani kezdik, hogy gróf Széchenyi Istvánért nagyszerű requiemet tartanak 1860. április 21-én. Leírja, hogy a Széchenyi halálát és az érette tartandó gyászmisé tudató gyászjelentést sok ezer példányban nyomatták, de a rendező bizottság még sem volt képes a közönség igényeinek megfelelni. E gyászjelentést igen sokan emlékül aranykeretbe foglalták. A gyászmise napján 9 órakor a város összes templomaiban megkondultak a harangok; a boltokat minden felszólítás nélkül bezárták s a közönség lehetőleg magyar gyászuhába öltözött. A püspöki székesegyházba nem férő közönség a Losonczy-téren imádkozott. Az egész ünnep alatt sem katonaság, sem rendőrség nem volt látható. Így tüntetett Temesvár, de hogy miért? azt csak a sorok közül lehetett kiolvasni.

Az 1860. évi 20. számban a szerkesztő egy rövid hírt közölt, hogy a Temesi Bánságra kinevezett birodalmi tanácsosok: báró Nikolits János és Mocsonyi András ezt a hivatást el nem fogadták. E hírek csak a fele, Nikolits báróra vonatkozó része, volt igaz. Ez elég volt a csász. helytartóságnak arra, hogy a rendőrséggel a lapot másodszor is megintesse. E megintést a lap homlokán közölni kellett. E hivatalos megintésben Pesty Frigyes szerkesztőre a következő hízelgő elismerés is előfordul: „A *Delejtű* folyóirat a császári kormányra és a birodalom álladalmi egységére nézve állhatatosan ellenséges irányt folytat...”²²⁷

E megintés ugyan cseppet sem változtatott a lap szellemén, de a helytartóság ezentúl még figyelmesebb lett a *Delejtű*-re. Gróf Coronini és báró Sokcsevits helytartók még nem sok ügyet vetettek reá, de a mikor Saint-Quentin gróf tábornokot nevezték ki Temesvárra helytartónak, ez már nem tűrte a burkolt vonatkozású cikkeket. 1860. aug. 20-án a szent király ünnepét a temesvári közönség ismét arra használta fel, hogy tüntessen Magyarország mellett. A kath. székesegyházban Németh József, akkoron káptalani jegyző, tartott a mise után hazafias magyar egyházi beszédet, melybe a Szózat egyes részeit is beleszötte. Ez isteni tiszteleten részt vett valláskülönbség nélkül Temesvár lakosságának színe-java. Bevégződven itt az isteni tisztelet, az egész közönség átment a szerb templomba, hol Milenkovits esperes mondott szerb nyelven hazafias beszédet, mit a jelenlevők kétszeresen megéljeneztek. Erre a protestánsok templomába vonult a közönség, hol Dömötör Károly lelkész tartott magyar nyelven beszédet, mire az egész közönség, ott az isten házában elénekelte a Szózatot. Délben díszebédet rendeztek, melyen a város előkelő polgárai, magyarok, németek, szerbek és románok vettek részt és hazafias pohárköszöntőket mondtak többek között Pesty Frigyesre, a kitarásra és az összetartásra. Még a szerb és román lelkészek is kijelentették, hogy ők a legjobb egyetértésben akarnak élni magyar honfitársaikkal s azok sorsában osztozni.

²²⁷ Delejtű, 1860. 161. lap.

A *Delejtű* a Szent-Istvánnapi ünnepet hosszú és nem éppen burkolt vonatkozású cikkben írta meg. Valószínűleg ezzel vonta magára a szerkesztő a kormányzó haragját, ki különben is tudta, hogy Temesváron Pesty Frigyes áll az élén minden hazafias törekvésnek. Szept. 11-én (1860: 37. szám) a helyi hírek között ismét azt írta, hogy „sokan vannak Temesváron, a kik bugyogós nadrágjakat a szabóhoz küldték, hogy szűk magyar nadrágot készítsen belőle. Megfordítva ez nehezen járna. Ebből is kitetszik - írja - hogy németből vállhatik magyar, de megfordítva soha.” E cikk után nemsokára Saint-Quentin gróf kormányzó úgy a szerkesztőt, mint a nyomdászt elfogatta és Josephstadtban elzáratta. Ugyanez a sors érte különben a *Delejtű* több munkatársait is. Pesty Frigyessel és Hazay Vilmos nyomdatulajdonossal együtt voltak Josephstadtban elfogva Kirch Pál mérnök, Murányi Ignác földbirtokos, a későbbi főispán, Stokinger Mór és Thúry József ügyvédek Temesvárról.²²⁸

A lap a szerkesztő fogsága alatt szünetelt és csak kiszabadulása után indult meg újra. 1860. nov. 28-án kelt felhívásában Pesty Frigyes új előfizetést hirdet a *Delejtű* 1861. évi folyamára: „Pályánk negyedik évfolyamát kívánjuk - írja - megkezdeni törhetlen buzgósággal és akarrattal. Ha az eddigi súlyos viszonyok között, melyek reánk inkább mint bármelyik pályatársunkra nehezettek, sikerült bármi kis részben a nemzeti öntudatot, a hazánk iránti szeretetet, a bizalmat egy jobb jövőbe, a testvéri indulatot százados hontársaink irányában ébresztetni, ápolni vagy fentartani: úgy bizton reméljük, hogy a t. közönség most, midőn közügyeink jobbra fordulásának küszöbe elejébe csakugyan érkezünk, eddigi bizalmával ezentul is fog szerencséltetni.”

Pesty Frigyesnek az volt a célja, hogy a *Delejtű*-t politikai lappá fogja átváltoztatni, de az engedélyt tőle megtagadták. Ennek dacára is a *Delejtű* mind merészebb politikai vonatkozású cikkeket közölt, így p. o. Missics Jánostól „Történeti visszapillantás az ú. n. Szerb Vajdaság ügyében”, Mészáros Károlytól „A monarchia közjogi értelme Magyarországon” cím alatt. Némileg szabadabban mozgott már a sajtó, mert a Temesi Bánság utolsó napjait élte. Ő Felsége 1860. decz. 27-ki leiratával pedig végleg eltöröltetvén, Temesmegye is vissza-bebelezetett az anyaországba.

Megkezdődött ezzel a rövid ideig tartó alkotmányos élet. A *Delejtű* most már sokkal szabadabban mozgott. Közölte a megyegyűlésen elmondott szabadelvű beszédeket, a visszacsatolás örömeire tartott ünnepélyeket. „Mi a teendőnk” cím alatt pedig programot nyújtott a magyar nemzet legsürgősebb teendőiről.

Most már mi sem állott útjában, hogy a *Delejtű* politikai lappá lehessen. Pesty Frigyes már 1861 elején folyamodott a H. Tanácshoz, hogy lapját politikai lappá változtathassa és hogy az hetenként öt ízben jelenhessék meg. A H. Tanács ezt meg is engedte, csak arra kötelezte, hogy az 1848: XVIII. tczikk értelmében biztosítékul 5000 forintot tegyen le a városi pénztárnál.²²⁹

De Pesty Frigyes evvel az engedéllyel már nem élt; 1861 márcziusban Uj-Aradon országos képviselővé választatván, itt hagyta Temesvárt s a *Delejtű* szerkesztését a 14. számtól kezdve Ötevényi vette át,²³⁰ ki még merészebben haladt a kitűzött úton. E miatt a még mindig fennálló cs. kir. rendőrigazgatóság már a 15. számot lefoglalta, de Ötevényi azzal kárpótolta előfizetőit, hogy a 16. szám kettős tartalommal jelent meg s a *Delejtű* cikkei ezután is többnyire politikai tartalmuak voltak és még merészebbek mint előbb. E merészséget akkor

²²⁸ *Delejtű*. 1860. 40. szám.

²²⁹ A H. Tanács 1861. márcz. 13. leirata, 7763. sz. Városi jkönyv, 1861. évi márcz. 23-ról. 74. szám.

²³⁰ „Ötevényi” nemzeti praedicatuma s egyuttal 1844 óta írói neve Nagy Ferencz, jelenleg buziási ügyvédnek. E név alatt harcolt mint honvéd is, az 1848/9. harczokban. Nagy Ferencz személyes közlése.

egy bizonyos fokig elnézte a policzia, mert a kancellár leírt az akkori utolsó cs. kir. „Polizeidirektorhoz”, hogy ne vegye olyan szigorúan, ha a lapok egy kissé neki tüzesednek. Ezt bizalmasan, harmadkézből, Ötevényivel is tudatta a rendőrfőnök, még pedig személyes vonzalomból, mert lutheránus vallású volt, Ötevényi pedig tüzes védője volt a protestáns vallásfelekezetek egyházi autonómiájának a kiadott patens ellenében.²³¹ Ötevényi mint hazafi és lapszerkesztő a Deák F. politikai álláspontjával sem volt megelégedve, hanem a határozati párt álláspontjáért küzdött.²³²

Ötevényi is igyekezett a lapot rendszeres politikai lappá változtatni, de mint 1861. június 11-ki előfizetési felhívásában írja, a körülmények mostohasága miatt ezt nem tehette; de hiszi, hogy a mi kissé halad, az el nem marad. Egyelőre eddigi alakjában fogja folytatni, de szándékában van, ha a pártolás engedi, időközben, vagy talán mindjárt kezdettől - a jövő negyedben - hetenként kétszer megjelentetni. A részletes tervet közelebbről ígéri a közönség tudomására hozni. De Ötevényi nem sokáig maradt már szerkesztő. Sokaknak nem tetszett a modor, a hogyan a higgadtságáról ismeretes lapot szerkesztette. Nagyon izgatónak, kihívónak, sőt kötelőzködőnek kiáltották ki; különben is Temes vármegye Deák Ferencz felirati pártjához tartozott, míg Ötevényi Deák F. álláspontját gyengének, erélytelennek, sőt veszélyesnek hirdette. E miatt kellett megválni a szerkesztőségtől.

Ötevényi távozása után maga a felelős kiadó: Hazay Vilmos szerkesztette a lapot nagyon is higgadt modorban. Ezzel azután, minthogy Pesty Frigyes is visszavonult a laptól, megszűnt annak eddigi jelentősége. Nem is sokáig tartotta fenn magát; 1861. július 23-án beszüntette Hazay Vilmos.²³³

A *Delejtű* megszűnése után jó sokáig kellett várni, míg Temesváron ismét magyar hírlap, vagy legalább is folyóirat látott napvilágot. A Bach és Schmerling rendszerét egyaránt túléltek, sőt az alkotmányos korszak néhány esztendeje is elmúlt már, mikor dr. Kun László, Csanád-egyházmegyei áldozópap és szentszéki ülnök 1869-ben egy magyar nyelvű egyházi folyóiratot alapított.

2. Az új lap címe: **Csanád. Egyházmegyei Közlöny** (1869-1872). Az első évben havi folyóirat volt, utolsó három évében pedig kéthetenként jelent meg. Első száma 1869 márciusban látott napvilágot. Minden száma nagy negyedréte alakban, másfél-két ivnyi terjedelemben jelent meg; 1869-ben megjelent belőle 12 szám. Az utolsó két szám kettős volt. Számait folyatólágon lap számozatták, így az I. évfolyam 12 száma 176 oldalt foglalt el. Felelős szerkesztője és kiadótulajdonosa az első évfolyamban volt dr. Kun László; a második évfolyamtól kezdve végig dr. Csiky Gergely; ára volt egy évre 2 frt, nyomtatott az Uhrmann-Blau-féle nyomdában.

E folyóirat célja volt az egyházi, különösen az egyházmegyei érdekek védelme és képviselése a megindult kath. egyház autonomiai mozgalmak idején.

A megyei közélet vezéreibei ezalatt mindjobban érezték szükségét egy magyar nyelvű politikai helyi lapnak, melynek célja lett volna egyrészt a Délvidék magyar értelmiségét összetartani, másrészt a Deák-párt eszméit és a megye közérdekeit szolgálni. Létezett ugyan már Temesváron két német nyelvű napilap, de a fölébredt magyar alkotmányos élet szelleme megkívánta, hogy e nagy országrész számára egy magyar nyelvű politikai napilap is alapíttassék. Oly vállalkozóról, ki a hatvanas évek végén Temesváron magyar nyelvű politikai napilapot adjon ki, szó sem lehetett, azért Temes megye vezéreibei állottak a terv megvalósítá-

²³¹ Ötevényi Nagy Ferencz hozzám írt levele.

²³² Lásd: „Deák Ferencz beszédének olvasása után” című cikkét a *Delejtű* 1861. 21. számában.

²³³ Hazay Vilmosnak hozzám írt levele.

sának élére. Ormós Zsigmond, akkor temesmegyei első alispán, barátaival megbeszélvén az ügyet, az érdeklődőket 1869. aug. 9. délelőtti 11 órájára a vármegyeház kis tanácstermében tartandó értekezletre hívta össze.

Ezen az értekezleten elhatározták, hogy egy **Temesvárvidéki Lap** című, naponként megjelenő politikai közlöny alapítása végett aláírási íveket fognak kibocsátani és felszólítják az érdeklődőket, hogy a lap megindítása és fentartása végett magukat legalább három évre, bizonyos, meghatározott évi összeg fizetésére kötelezzék. Ezek a felszólítások szét is mentek, de az aláírt összeg 1870 elején is még olyan csekély volt, hogy a vállalat kiviteléhez fogni ezuttal meg sem kísértették, a célba vett politikai magyar napilap tehát ezuttal elmaradt.²³⁴

Ezután chronologiai sorrendben a következő magyar lapok és folyóiratok jelentek meg:

3. Gazdasági Értesítő. *A temesvári gazdasági egyesület közlönye* (1870-72). Megjelent 1870-től 1872 végéig, havonként kétszer, 1. és 15-én, negyedréti alakban, minden száma nyolcz oldalon, két-két hasábbal. Felelős szerkesztője és kiadótulajdonosa volt Mokry István; nyomtatott Diemer Károlynál. Ára egy évre 5 firt. Az első évben vegyes, magyar-német nyelvű folyóirat volt, de 1871-től kezdve kizárólag magyar nyelven jelent meg.

4. Történelmi Adattár. *Csanád-egyházmegye hajdانا s jelenéhez. Havi folyóirat. A Csanád-egyházmegyei papság közreműködése mellett szerkesztik és kiadják Ortway Tivadar és Szentkláray Jenő gymnasiumi tanárok* (1871-1874). Megjelent belőle négy évfolyam, nyolczadrétű négy kötetben. A három első évfolyam nyomtatott Temesváron, és pedig az első két évfolyam Diemer Károlynál; a harmadik évfolyamot kiadta és nyomatta a Csanád-egyházmegyei nyomdaintézet; a negyedik évfolyamot ismét a szerkesztők adták ki, de már Budapesten nyomtatott a *Hunyadi Mátyás-intézetben*; a negyedik évfolyam nem is teljes, csak hat füzet jelent meg belőle, mert pártolás hiánya miatt a szerkesztők beszüntették.

A *Történelmi Adattár* 1871. január 1-én indult meg, s ezóta minden hónap elején egy-egy három íves füzet látott belőle napvilágot. Az egyes füzetek nincsenek külön címmel jelölve, se a folyó szám, se a megjelenés ideje nincsen rajtok közölve, hanem e helyett az egyes havi számok folytatólagosan lapszámoztatnak és minden évfolyam egy-egy kötetet tesz ki. A havi füzetek beosztása különben mindig egyenlő volt. Első része a *Plebániák Tára* volt; itt a plebániák történelmei abc-sorrendben közöltettek, így pl. már az első évfolyamban megjelent Almás-Kamarás, Apácza, Apátfalva, Arad (Ó), Arad (Uj), Bachóvár, Bárdány, Battonya, Béba (Ó), Becse (Török), Becskerek (Kis), Becskerek (Nagy), Bencsek (Német), Beodra, Bessenő (Ó), Bessenő (Uj) plebániák történelme, némelyiké egész bő monographiában. A második rész az *Okmánytár* volt. Itt közöltettek az egyházmegye helyviszonyaira, terjedelmére és birtokkérdéseire, hitéletére, joghatósági és működési állapotaira, nemkülönben a püspökség és káptalan történetére vonatkozó nevezetesebb okmányok. A harmadik rész a *Függelék* volt, hol az egyházmegye jelen életére vonatkozó nevezetesebb mozzanatokról számoltak be a szerkesztők.²³⁵

A *Történelmi Adattár* célja kettős volt. Egyrészt összegyűjteni mindazt, a mely úgy az ősi mint az új Csanád-egyházmegye történelmére vonatkozik. A szerkesztők azt gondolták, hogy évek hosszú során folytatva az adatgyűjtést, végre is sikerülniök fog összehordani az anyagot, melyekből a történetíró egykor Csanád-egyházmegye történetét fogja felépíteni. Feladatuk másik céljának tekintették, bár ki nem mondották, a lelkeskedő papság között terjeszteni - s miután egy nagy részök az absolut uralom alatt nőtt fel, beléjük nevelni az ősi Csanád-egyházmegye történetével együtt a megalkuvást nem ismerő magyar történelmi szellemet és hazafiságot.

²³⁴ Városi levéltár. 1869. évi 6506. és 10.592. számok.

²³⁵ A *Történelmi Adattár* megvan minden nevezetesebb könyvtárunkban.

A *Történelmi Adattár* szerkesztői lelkiismeretesen törekedtek a rendelkezésükre álló anyagot tudományosan feldolgozni. Dolgozataikban igen sok anachronismust oszlattak el, a plebániák alapítása történetéhez tetemes új adat került nyilvánosságra és mindenek felett a csanádi püspökök egy oly okiratilag igazolt névlajstromát készítették el, mely az addig ismert névlajstromokat jelentékenyen túlszárnyalja.

A folyóirat *Okmánytár* részében eredeti okiratokat közöltek többnyire a csanádi püspökségi és a gyulafehérvári országos káptalani levéltárakból. Az utóbbi levéltárból kapott okiratok, melyek az *Adattár* II. és III. kötetében közöltettek, fájdalom, nagyrészt hiányosak és hibásak.²³⁶

Szerény kezdeményezés volt ez *Adattár* a szerkesztők részéről, tudományos pretenziók nélkül; de abban az időben megfelelt feladatának és értékét sok dicsérő elismeréssel méltányolták a hazai és külföldi irodalomban. Ez az elismerés annál inkább megillette a szerkesztőket, mert távol a tudományos irodalom központjától, sok akadály és nehéz körülmények között olyan időben bocsátották közre, a mikor nálunk még senki sem gondolt az e fajta dolgokra. Hisz az országos történelmi társulat közlönye, a *Századok* is még csak alig négy év óta létezett akkor, Temesváron pedig ez volt a legelső szakfolyóirat. A *Történelmi Adattár* megjelent negyedfélévi folyamának 123 nyomtatott ívet kitevő tartalmával oly úttörő munkát képez, mely Délmagyarország történetéhez most is keresett forrásul szolgál s melynek életrevalóságát leginkább az bizonyítja, hogy évfolyamai nyomban, teljesen elfogytak.²³⁷

5. Temesi Lapok. *Politikai és közgazdasági napilap* (1872-1880). Nagy ívrét alak, minden szám négy oldal. Előfizetési ára egész évre 12, félévre 6, negyedévre 3 frt. Egyes szám ára 10 kr. Megjelent Temesváron mindennap, kivéve a vásár- és ünnepnapokat követő napokat. Szerkesztette 1872. május 1-től 1874. márczius 1-ig dr. Kakuja Gyula, azután rövid ideig Löszek Mihály, majd Tácz József, 1874. nov. 18-tól 1875. ápril 30-ig Vuchetich Endre, 1875. május 1-től 1878. nov. 30-ig ismét Tácz József, 1878. decz. 1-től 1880. okt. 16-ig S. Sallay Jenő. Nyomatott a Magyar testvérek nyomdájában Temesváron. 1880. okt. 17-én a lap új címet vett fel. *Délmagyarországi Lapok* lett a neve s alakja nov. 2-től megnagyobbodott ívrét volt; az egyes hírlapszámok is új lapszámozással jelentek meg, így az 1880. évi okt. 17-én megjelent szám a *Délmagyarországi Lapok* 1. száma volt; 1880. okt. 17-től fogva pedig az évfolyam I-IX., az 1881 évek II-X., az 1882 évek III-XI., az 1883 évek IV-XII., az 1884 évek V-XIII., az 1885 évek már csak XIV., az 1886-iak csak XV. és az 1887 évek XVI. évfolyam jelzéssel jelentek meg. A szerkesztő 1880. okt. 17-től fogva 1887. július 10-ig Áldor Imre volt; e naptól a felelősséget Magyar S. viselte július 22-ig. Ekkor Tábori Róbert lett a felelős szerkesztő. A lap 1887. okt. 4. óta ismét más címet visel; *Délmagyarországi Közlöny* lett belőle, de előbbi ívrét alakját még egyelőre megtartotta 1887 végeig; 1888. január 1-én vette fel azt az alakot, melyet mai nap is használ. (Nyolcz oldal, olyan mint a Budapesti Hírlap.) Az évfolyam számítása azonban folytatása az előbbi *Temesi Lapok*-nak és a *Délmagyarországi Lapok*-nak; így az 1888. évi hírlapszámok XVII. évfolyammal jelöltek. Táborit 1890. június 1-én Lendvay Miklós váltotta fel a szerkesztőségben. Ugy a *Délmagyarországi Lapok*-at, mint a *Délmagyarországi Közlöny*-t 1894. okt. 1-ig a Magyar testvérek nyomdájában nyomtatták, sőt a kiadótulajdonosok is a Magyar testvérek voltak. E jog 1894. okt. 1-én átszállt Csentes Jakab könyvnyomdatulajdonosra, 1896. július 25-én pedig Lendvay Miklósról és Lendvay Sándorra. Nyomatik jelenleg is a Csentes J. könyvnyomdájában.²³⁸ A lap előfizetési ára jelenleg egy évre 14 frt. Egyes szám ára 5 kr.

²³⁶ Akadémiai Emlékbeszédek. VII. köt. 1. sz. 20.

²³⁷ Dr. Szentkláray Jenő: A csanád-egyház. plébániák története. I. VIII.

²³⁸ Ugy a Temesi Lapok, mint a Délmagyarországi Lapok és Délmagyarországi Közlöny összes évfolyamai megvannak a Délmagyarorsz. Tört. és Régész. Muzeumtársulat könyvtárában Temesváron.

A kiegyezés után a délvidéki vármegyék közönségei hazafias fellángolással indították meg, hozták mozgásba az önkormányzatnak annyi éven át mozdulatlanul maradt kerekeit, hogy az alkotmányos szellem újból fellobogó fáklyájánál a magyar állameszme tiszteletére tanítsák az időközben felserdült új nemzedéket. Magyar jelszavak hangzottak fel mindenünnen és rohamosan indult meg a magyarosodási mozgalom a közélet minden terén.

A ki valamikor megírja majd e korszak történetét, bizonyára méltó elismeréssel fog adózni azoknak a kiváló férfiaknak, kik e politikailag és nemzetségileg annyira exponált vidéket szerencsésen átvezették az 1867-iki átalakulás szirtjein. Kétségtől első helyen fog ezek között megemlékezni néhai Ormós Zsigmond főispánról, ki ércznél maradandóbb emléket emelt magának a délvidéki magyarság szívében. A számos alkotás közé, melyek fenn hirdetik e nagy férfiú lángoló hazaszeretét, tartozik a délvidéki első magyar napilap megalapítása is.²³⁹

A mindjobban megindult magyarosodási mozgalommal szemben szomorúan tapasztalták a hazafiak, hogy négy megye: Temes, Torontál, Krassó és Szörény területén egyetlen magyar lap sincsen, mely szószólója, zászlóvivője lenne a hazafias törekvéseknek. Pesti Frigyes hetilapja, a *Delejtű*, már tizenkét év előtt megszűnt, a Csiky Gergely szerkesztette *Csanád* pedig kizárta a politikát hasábjairól.

Ormós Zsigmondtól indult ki az eszme, hogy Magyarország déli vidékének egy magyar napilapra volna szüksége. Az eszmét meg is valósítani: elsőnek ő állt a sorompóba. Merész vállalkozás volt ez, a hetvenes évek legelején kivált, mert magyar olvasó közönséget úgyszólván teremteni kellett a volt Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság területén, de Ormós Zs. oly szilárd alapokra fektette a lap anyagi létét, hogy annak fennállása teljesen biztosítva volt. A politikai napilaptól kívánt 10.000 frtnyi óvadékot maga Ormós tette le és hazafias lelkesedéssel toborzott oly férfiakat, kik jelentékenyebb évi segélynyújtásra kötelezték magukat. Az aláírók egyelőre három évre kötelezték magukat a segélyezésre. Így biztosított évenként Bonnáz Sándor csanádi püspök 500, báró Sina Simon 400, gróf Zselénszky Róbert 250, Ittebei Kiss Miklós 200, Hajnik János, Pottyondy Ferencz, Lazarovits Basil, Rötth László, Vargits Imre, Brettner József, Timáry Imre, Spitzer és Pollák, Kümmer János Henrik, Ormós Zsigmond, Menczer Ármin, a temesi takarékpénztár, gr. Karácsonyi Guidó, Barách József, Mihalovics József zágrábi érsek, az első temesvári takarékpénztár, Lazarovits Sándor, Ónossy Mátyás, Manaszy Gyula, Gorove István, Olteanu János püspök, Csekonits Endre gróf, Vogel István, Eisenstädter S. Ignác, Magyar testvérek, Frölich Gusztáv, Scharmann Samu, Maltsek Gusztáv, gróf Bissingen Nándor évenként 100-100 forintot, míg mások ugyanannyi időre 50, 40 vagy 30 forintot; Ormós Zs. indítványára Temes vármegye közönsége pedig 500 frt évi segélyt szavazott meg a hazafias vállalat számára.

A felhívást az előfizetésre szintén Ormós Zsigmond fogalmazta 1871 november havában. E felhívás szerint a megindítandó lap az 1867: XII. tczikk alapján álló politikai és közgazdasági irányu napilap lesz. A nem magyarajku nemzetiségek irányában méltányosság és szeretet fogja vezényelni. A központtól, valamint a világesemények színpadától távolabb esünk, hogy sem a nagy horderejű események felemlítésében első s a hírlapok közt zászlóvivők lehetnénk, - írja - de összeköttetésünket és levelezésünket telhető buzgósággal fogjuk felhasználni arra, hogy olvasóink a nevezetesebb események felől gyorsan és pontosan értesítve legyenek. Honunk ezen délkeleti részeiben felmerülő dolgok és események közlésében pedig nemcsak kimerítők leendünk, hanem a hírek közlésében mások által magunkat megelőztetni nem engedjük. Adni fog a lap a fontosabb napi kérdések köréből önálló vezércikkeket,

²³⁹ Lendvai Miklós: Délmagyarországi Közlöny (1872-1896). A millenium alkalmából írt emléklapok. 8-rét. 1-6. oldal.

közleményeket a külföldi események színpadjáról, belföldi levelezéseket nemcsak a törvényhatóságok, hanem egyes községek köréből is. Kiváló figyelemmel fogja kísérni a tanügy fejlődését; a közgazdaság, kereskedelem és ipar érdekeinek előmozdítását fő törekvései közé fogja sorolni. A fővárosból naponta eredeti leveleket fog közölni. A tudomány, szépirodalom és művészet körébe vágó közleményekkel az olvasó szintén találkozni fog a lap hasábjain, a tárcza rovatot pedig mulattató és tanulságos művek közlésére fogja felhasználni.

E felhívásnak az lett a következménye, hogy a megindítandó politikai magyar napilapra 1872 május hó végeig 468 előfizető jelentkezett, de azért 550 példányban nyomták.

Az alapító társaság ugyanis meggyőződve arról, hogy a kötelezvényekben három évre ígért s évente 4326 frtot kitevő összeg az előfizetési díjakkal s az 5000 frtra praeliminált hirdetési díjakkal együtt elégséges lesz arra, hogy a lapot egyelőre fentartsa, azért 1872. márcz. 15-én szerződést kötött dr. Kakujay Gyula íróval, kit mint szerkesztőt a megindítandó lap élére állítottak.

A szerződés szerint Kakujay köteles, Temesváron, 1872. április 1-től kezdve²⁴⁰ három évig egy, a Deák-párt szellemében írt politikai és közgazdasági napilapot szerkeszteni s ezért neki az alapító társaság évenként 1000 frtot fog szerkesztői fizetés, 250 frtot egy szerkesztőségi szolgálta tartására s 400 frtot a szerkesztőségi iroda és lakás tartására havi részletekben, a lap első számának megjelenésétől kezdve fizetni. A társaság kötelezi magát, hogy a politikai napilaptól kívánt cautiót leteszi, a lap összes nyomtatási és kezelési kiadásait, akár kitelik a lap jövedelméből akár nem, három teljes éven át fedezi. A lap tulajdonjoga ugyan a lapalapító társaságé, de mint laptulajdonos Kakujay Gyula fog a lapon szerepelni. Ha a lap három évi fennállása alatt oly elterjedést nyer, hogy további fennállása biztosítottnak tekinthető, a tulajdonjog minden terhével és jövedelmével együtt Kakujayt fogja illetni.

Kakujay Gyula kötelezi magát, hogy *Temesi Lapok* címe alatt, a kifejtett programmpontok alapján egy politikai és közgazdasági napilapot fog szerkeszteni, mely megjelenik mindennap, kivéve a vásár- és ünnepnapokat követő első napot. Kakujay magára vállalja a felelősséget úgy a kormánnyal, mint a magánosokkal szemben, a lapban megjelent minden cikkért, de a kiadással járó teendőkkel szemben semminemű felelőssége nincs. Az alapítók fentartják maguknak az ellenőrzési jogot a lap irányára és tartalmára s azt egy szűkebbkörű bizottsággal fogják gyakoroltatni. Jogában fog állani az alapító társaságnak, ha a szerkesztő a megállapított program, vagy a lap kitűzött iránya ellenére igyekeznék a lapot szerkeszteni, jelen szerződést három havi felmondás mellett felbontani.²⁴¹

A *Temesi Lapok* első száma 1872. május 1-én jelent meg. Ormós Zsigmond buzdítására az új lap körül csoportosult a délvidék valamennyi számottevő, tollforgató embere. A vezércikkeket a szerkesztőn kívül Bessenyei Ferencz vármegyei főjegyző és Dobó László megyei első aljegyző írták. A tárcza rovatot Ormós Zs., Pesty Frigyes és Szentkláray Jenő tették becsessé a hazai történetből vett becses ismertetésekkel. Csiky Gergely, ki akkor Temesváron tanárkodott, írta a színi kritikát. Később a színi rovatot Kis József költő, a *Hét* jelenlegi szerkesztője vezette több éven át. Közgazdasági cikkeket írta a lapba dr. Vargits Imre, novellákat Csorba (Palotay) Ákos, szörénymegyei főügyész, ismeretterjesztő cikkeket Kornis Géza ügyvéd. A munkatársak kiválóak voltak, de a szerkesztő maga nem állt feladata magaslatán; tehetsége sem volt arányban feladata nagyságával.

A lap első sorban a hazafias eszmék terjesztését, a magyarosodási mozgalmak előmozdítását vallotta céljául. Négy oldalon jelent meg, három oldal szöveggel és egy oldal hirdetéssel.

²⁴⁰ Technikai okokból maradt egy hónappal későbbre.

²⁴¹ A *Temesi Lapok* alapítására vonatkozó eredeti iratok megvannak Temesmegye levéltárában, 45. sz. a.

Formája olyan volt, mint az akkori többi vidéki lapé: a *Szegedi Hiradó*-é vagy a *Győri Közlöny*-é; négy hasábos, hasábonként 125 sorral.

A lap alapítói azt hitték, hogy a hirdetésekből évenként legalább 5000 forint jövedelme lesz a lapnak, pedig tényleg alig a fele jött be. Az előfizetők száma is csökkent, úgy, hogy új jövedelmi forrásokról kellett gondoskodni, ha azt akarták, hogy a lap tovább is megjelenjen. Gorove István közbenjárására gróf Lónyay Menyhért miniszterelnök még 1872-ben megígérte, hogy évenként 2000 forinttal fogja segíyezni a lapot. Ez ígéretre támaszkodva az alapítók a 2000 forintot a lap költségvetésébe is beállították. Lónyay M. azonban nem sokára megszűnt miniszterelnök lenni, az ország pénzügyi helyzete is mind rosszabbra fordult, úgy hogy a megígért összeg helyett csak 1200 forinttal segítézték felülről a lapot; de még így is, az alapítók által három évre megajánlott s a Temesmegye által évenként nyújtott 500 forintnyi összeggel, 6200 forint volt évenként a lap számára biztosítva. Ehez járult a lap jövedelme a hirdetések- és előfizetésekből. Ekként ha nem is valami fényesen, de mégis prosperált a lap s a politikai pártok fuziója után mint a szabadelvű párt napi közlönye s a magyar államiság és nemzetiség rendületlen hirdetője e vidéken, feladatának híven és dícséretesen megfelelt.

A lapalapító társaság azonban megúnta a folytonos számadásokat és számításokat, azért a *Temesi Lapok* tulajdonjogát 1873. szept. 1-től a Magyar testvérekre ruházta oly feltétellel, hogy a társaság azalatt az idő alatt, míg az alapítók kötelezettsége tart, vagyis 1875 ápr. végeig, évenként 6400 forintot fizet évnegyedes részletekben. A Magyar testvérek viszont kötelezik magukat, hogy a lapot eddigi alakjában, Deák-párti szellemben fogják kiadni s mindennemű költségét ők fogják fedezni, de viszont az előfizetési pénzek és a hirdetési díjak is őket illetik. Kíváncsú, így szól a szerződés, hogy a Magyar testvérek tartsák meg az eddigi szerkesztőt: Kakujay Gyulát, de ha vele megegyezni nem tudnának, akkor vele szemben három havi felmondással tartoznak. A hírlapóvadékat a lapalapító társaság teszi be.

Eközben 1875. május 1-én letelt ama három évi időszak, mely alatt az alapítók kötelezték magukat, hogy a *Temesi Lapok* fennállását biztosítják. A lap ezalatt az idő alatt nem jutott olyan helyzetbe, hogy önmaga biztosíthatta volna fennmaradását. Ormós Zsigmond most újra az alapítókhoz fordult, hogy a már egyszer aláírt összeget újabb három évre biztosítsák a lap számára, de fáradozásának ezuttal csak az volt az eredménye, hogy az újabb segély csak évi 1500 fortra olvadt le. Ehez járult a megye által nyújtott évi 500 forint s a kormánytól subvenczióképen adott 1200 forint; mindössze 3200 forint segélyre volt tehát csak kilátás, holott a kiadótulajdonos Magyar testvérek mérsékelt számítás szerint is legalább 4540 forint segélyt kívántak évenként. Ily körülmények között Ormós Zsigmond ismét a kormányhoz fordult, hogy - ha csak lehetséges - 5-600 forinttal emelje fel a lap évi subvenczióját, a hivatalos hirdetéseket pedig a *Temesi Lapok*-ban is közöltesse, hogy a lap jövedelme így úton-módon is gyarapodjék. Mind a két kívánság teljesült, s a kormány a segélyt évi 1700 fortra emelte.²⁴²

1875. május 1-től 1880. okt. közepéig több szerkesztő váltotta fel egymást a lap szolgálatában, míg 1880. okt. 17-én a lap szerkesztését Áldor Imre főreáliskolai tanár vett át. Vezetése alatt a lap nagy lendületnek indult. Alakját is megnagyobbította, olyan lett mint a *Pester Lloyd*, sőt új címet is vett fel.

Áldor Imre a sajátjából is sokat áldozott a lapra. Porzsolt Kálmán, dr. Sziklay János, Relle Iván, Erdélyi Gyula, Ember Károly, Latkóczy Mihály fővárosi hírlapírókat rendes munkatársakul nyerte meg, sőt a karácsonyi és húsvéti számok részére Szász Károlytól is kapott költeményeket. Vidékünkön voltak akkor Ferenczy József, dr. Csengeri János is, kik sűrűn felkeresték a lapot dolgozataikkal. Herczeg Ferencz is, ki azóta a legfényesebb irodalmi pályák egyikét futja meg, temesvári ügyvédjelöltsége idejében több tárczacikkkel gazdagította a lapot.

²⁴² Temes vármegye levéltára, 45. szám.

A magyarosodási mozgalmakra nagy hatással volt Áldor publiczistai és társadalmi működése. A *Délmagyarországi Lapok*-ban jelent meg 1882-ben Róth Nándor városi főügyész cikke, mely a német Schulverein illetéktelen beavatkozása ellen tiltakozó gyűlésre szólította fel a temesvári németajku polgárokat. A gyűlést néhány nap múlva megtartották és a temesvári példa nyomán a délvidék számos helyén tartottak tiltakozó gyűléseket. Áldor Imre és Varjassy Árpád gyűjtő cikkei eredményezték a magyar színüggyámolító egyeslet megalakulását; Stumpfoll Ede cikke folytán létrejött a temesvári magyar nyelvterjesztő egyesület és dr. Róna Ignác cikke folytán alakult meg a jogász-egyesület. Mind a három egyesület máig is fennáll. A magyar színészet állandósítása érdekében számos cikk jelent meg a lapban Áldor Imre, Róth Nándor, Pontelly István, Barát Ármin, Weninger János, Gálffy István és Lendvai Miklós tollából. Az első cikket a magyar színészet állandósítása mellett Török János polgármester, a későbbi budapesti államrendőrségi főkapitány írta. Szorgalmas munkatársai voltak a lapnak a nyolczvanas évek elején továbbá dr. Telbisz Károly, dr. Dengi János, dr. Szalkay Gyula, Türr A. Viktor, dr. Sztura Szilárd, Schaffer Károly, Berecz Gyula és Csávossy Mihály.²⁴³

A *Délmagyarországi Lapok* Áldor Imre szerkesztősége alatt szép virágzásnak indult. A szerkesztő az irodalomban és a politikai viszonyokban egyaránt jártas, régi jeles tollú író volt. Nem tartotta magát mindenkor ahoz a szűk korláthoz, mit a lap szerkesztőjére a megye, mint a lap pártfogója, alkalmazni akart. Ha jónak látta, gyakran támadott meg személyeket, kik a megyei közéletben előkelő szerepet játszottak és a kormánypárt hívei voltak; sokszor nem helyeselt oly tényeket, a miknek helyeslését várták tőle. Ekként a surlódások a megyei hatalom és a lap között mind gyakoriabbak lettek. A lap kiadótulajdonosait, a Magyar testvéreket eleinte hiába szólították fel, hogy a megye intenczióinak és pártállásának megfelelően szerkesztessék a lapot. A kiadótulajdonosok azt felelték, hogy ők a lap szellemi irányára semmiféle befolyást nem gyakorolhatnak. Végre 1887-ben már odáig jutott a dolog, hogy a vármegye az 500 frtnyi segélyt megvonta alaptól, hivatalos lapjául nem tekintette és nem is támogatta; Ormós Zsigmond a 10.000 frtnyi óvadékot, mely székesi birtokára volt bekebelezve, a laptól megvonta, sőt már lépéseket tettek egy, a megye intenczióit követő új magyar napilap alapítására.²⁴⁴

Ezek a lépések végre is arra birták a Magyar testvéreket, hogy a megyével kiegyezzenek és a lap irányára ezentúl nagyobb befolyást engedjenek a megyének. Miután a megye közönsége a kiadótulajdonosok ajánlatát elfogadta, a megye és a lap között megszakadt viszony 1887. okt. 1-én ismét visszaállított. Az addigi szerkesztő: Áldor Imre, 1887. július 10-én megvált a laptól. Utódja Tábori Róbert fővárosi hírlapíró lett. A megye azonkívül megkívánta, hogy a lap az addigi helyett más címet vegyen fel. A kiadótulajdonosok abba is beleegyeztek s a lap 1887. okt. 4-én már *Délmagyarországi Közlöny* név alatt jelent meg; ekkor vette fel mostani alakját, de évfolyamainak számítása azért ezután is folytatólagos maradt, a *Temesi Lapok* keletkezésétől számítva.

Tábori Róbert élénken, szakavatottan, egészen fővárosi mintára szerkesztette a lapot. A rendelkezésére álló szerény anyagi viszonyok dacára, előkelő irodalmi színvonalon álló lapot tudott nyújtani a közönségnek. E mellett nem volt a délvidéki közéletnek egyetlen mozzanata sem, mely elkerülte volna figyelmét. A fősúlyt ő is a magyarság ügyének előmozdítására fektette. Cikkeivel jelentékenyen hozzájárult, hogy az állandósított magyar színészet Temesváron gyökeret verjen. Táborit 1890-ben Lendvai Miklós váltotta fel a szerkesztésben, ki 1878 óta már úgylis főmunkatársa volt a lapnak.

²⁴³ Lendvai M., id. m. 4.

²⁴⁴ Temes vármegye levéltára, 45. szám.

A lap 1891-ben mozgalmat indított a délvidéki magyar közmívelődési egyesületek megalakítása érdekében. A szomszéd városok és megyék magyar nyelvterjesztő egyesületei melegen felkarolták az eszmét, össze is jöttek közös tanácskozásra az egyesületek képviselői, de az új egyesület megalakulása abban maradt, mert nem tudtak megegyezésre jutni a meglévő egyesületek vagyonának mikénti kezelése felett.

Jelentékenyen hozzájárult a lap 1893-ban a délvidéki magyar színi szövetkezet létrejöttéhez. Buzdítására Nagy-Becskerek, Lugos, Pancsova, Versecz és Fehértemplom városok szövetkeztek egy jó magyar színtársulat szerződtetése érdekében.

A *Délmagyarországi Közlöny* most is, mint azelőtt a *Délmagyarországi Lapok* és még előbb a *Temesi Lapok*, a magyar műveltség terjesztéseért és a magyar nyelv törvényes jogáért küzd a soknyelvű vidéken. Politikai magatartás tekintetében a szabadelvű párt közlönye.

6. Történelmi és Régészeti Értesítő. A *délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat közlönye* (1875-).²⁴⁵

Évnegyedes folyóirat, nyolczadrét nagyságban, minden füzet 3-3½ ívet tesz ki. Minden füzetben jelölve van a cím, az évfolyam és a füzet száma. Minden évben megjelenik belőle négy füzet; a füzetek folytatólagosan lapszámozgatnak. Kiadja a délmagyarországi tört. és régész. muzeumtársulat. Szerkeszti mindenkor a főtítkár; és pedig az 1875. évfolyamot Jánky Károly, 1876-tól 1880-ig Miletz János, 1880-tól 1887-ig Pontelly István, 1888 óta Patzner István tanárok.

A *Történelmi és Régészeti Értesítő*-ből kétféle folyamat kell megkülönböztetni. Temesváron ugyanis 1872-ben alakult meg nagyrészt Ormós Zsigmond főispán fáradozása folytán a *Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Egyesület*, mely czéljául tűzte ki: mindazt összegyűjteni, a mi hazánk déli megyéinek történetére vonatkozik. E czéljának megfelelően, már 1873- és 1874-ben egy-egy terjedelmes Emlékkönyvet adott ki, 1875-től 1884-ig pedig *Történelmi és Régészeti Értesítő* cím alatt már egy évfolyamos szakközlönyt, melyből e szerint tíz évfolyam (I-X.) jelent meg. Ez első tíz évfolyam képezi a *Történelmi és Régész. Értesítő*-nek régi folyamát. A folyóiratot a társulat tagjai 5 frt évi tagsági díj fejében kapták. A kiválóbb munkatársak az első 10 évben voltak: Ambrus József, dr. Benedek Albert, Boleszny Antal, Böhm Lénárd, Csorba Ákos, Czirbusz Géza, dr. Deszpinits Péter, Edelspacher Antal, dr. Engelsz János, Réső Ensel Sándor, Fromberg Róbert, dr. Ferenczy József, Horváth Pius, Ivánffy Ede, Iványi István, Janky Károly, dr. Kakujay Gyula, dr. Karácsonyi János, dr. Löwy Mór, dr. Márki Sándor, Milleker Bódog, Miletz János, Molnár Vid, dr. Niamesny Gyula, dr. Orthmayer (Ortvay) Tivadar, Péch József, Pesty Frigyes, Preyer János, Pontelly István, Rácz Károly, Schäffer Antal, Sztanicsa Gyula, Sterba János, Schwicker János H., Schwink J. P., dr. Szentkláray Jenő, Szmida Lajos, Varga Ferencz, Varjassy Árpád és Zeh Ferencz. A tíz első (régí) évfolyamot nyomták Temesváron a Magyar testvéreknél.

Ormós Zsigmond főispán, a történelmi és régészeti társulat elnöke, 1878-ban mozgalmat indított Temesmegyében, hogy e délmagyarországi részek visszacsatolásának évfordulója 1879-ben ne csak külső ünnepélyekkel tartassék meg, hanem valami maradandó emléke is legyen. Ugy Temes vármegye, mint Temesvár sz. kir. város örömmel karolták fel ezt az eszmét, s ennek következménye volt a *Délmagyarországi Muzeum-Egyesület* megalakulása 1882-ben. Az új egyesület már 1885-ben egyesült a Délmagyarországi Tört. és Régész. Társulattal s az addigi két társulathoz egy új, a két előbbi intencziójának egyaránt megfelelő egyesület alakult, melynek czíme ezentúl *Délmagyarországi Tört. és Régészeti Muzeum-társulat* lett.

²⁴⁵ Megvan minden nagyobb könyvtárban; Temesváron található a Délmagy. tört. és rég. muzeum-társ., a kath. és áll. főgymnasium, a főreáliskola, a város és a Természettudományi Társulat könyvtáraiban.

Az új egyesület folytatta a Délmagyarországi Tört. és Régészeti Társulat által eddig kiadott *Történelmi és Régészeti Értesítő*-t,²⁴⁶ de az eddigi két egyesület egybeolvadása s a mintegy új korszak jelölése végett elhatározta, hogy évnegyedes folyóirata 1885-től kezdve új évfolyam számozással kezdessék meg. Így lett az 1885. évi folyamból I. (új) évfolyam, az 1886-ki II., az 1887-ki III. ... az 1898. évi pedig XIV. (új) évfolyam. Az *Értesítő* 1885-től is évnegyedenként, márcz., junius, szept. és decz. végén jelenik meg, csak hogy 1893-1896-ban évenként csak az I. és IV. füzet jelent meg; a közbeeső II. és III. füzet helyett a társulat a dr. Baróti Lajostól szerkesztett *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez* című, négy részre osztott okmánytárt adta ki. Az *Adattár* egy-egy része tehát két füzetnek felelt meg.²⁴⁷ A *Történelmi és Régészeti Értesítő* 1897. évi, vagyis XIII. (új) évfolyamából ismét csak az I. és IV. füzet adatott ki, a II. és III. füzet helyett a társulat választmánya Milleker Bódog *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből* című munkájának I. részét (őskori leletek) adatta ki.²⁴⁸ Az 1898. évi XIV. (új) évfolyamnak I. és II. füzete együttesen jelent meg, a III. és IV. füzet helyett ismét a Milleker idézett művének II. része fog napvilágot látni.

A *Történelmi és Régészeti Értesítő* 1885. évi füzeteit nyomták Temesváron a Csanád-egyházmegyei nyomdában, 1886 és 1887-ben Hössler Emilnél, 1888-tól pedig mostanig ismét a Csanád-egyházmegyei nyomdában.

Az új folyam kiváló munkatársai voltak: Baróti Lajos, Benedek Albert, Berkeszi István, Boleszny Antal, Böhm Lénárd, Dudás Gyula, Gálffy István, dr. Karácsonyi János, Kropf József, dr. Márky Sándor, Milleker Bódog, Nyáry József, Oltványi Pál, Ortway Tivadar, Patzner István, Pfeiffer Antal, dr. Reymann Ferencz, Ruisz Gyula, dr. Szamek György és Téglás Gábor.

A *Történelmi és Régészeti Értesítő* minden füzetében van 2-3 történelmi vagy régészeti értekezés, a *Tárcza* rovatban közölve vannak a társulati köz- és választmányi ülések jegyzőkönyvei, az *Irodalom* rovata alatt könyvismertetések és bírálatok, a *Függelék* vagy *Egyveleg* alatt pedig a hazai hasonczélú társulatok működéséről szóló ismertetések vagy egyéb, a társulatot érdeklő rövidebb hírek.

A Délmagyarországi Tört. és Régészeti Társulat idáig tehát kiadott két *Évkönyv*-et és I-X kötet (régi) s I-XIV kötet (új) folyamat, az *Adattárt* és *Délmagyarország régiségleleteit*, vagyis összesen 27 kötetet, melyek együttvéve valóságos kincsbányáját képezik a hazánk déli vidékén fekvő vármegyék történetének.

7. Természettudományi Füzetek. A *Délmagyarországi Természettudományi Társulat Közlönye* (1877-).²⁴⁹

Megjelenik nyolczadrét nagyságban, évenként négy szám; egy-egy szám két ívnyi terjedelemben; az egyes számok folytatólagosan lapszámoztatnak. Minden számon jelölve van az év, az évfolyam (1898. évi már XXII. évfolyam) és a füzet száma. Kiadja a Délmagyarországi Természett. Társulat.

²⁴⁶ Az 1885. évi (új) évfolyam *Régészeti és Történelmi Értesítő* nevet visel, de csakis ebben az egy évben; máskor mindig *Történelmi és Régészeti Értesítő* a címe.

²⁴⁷ Az *Adattár* I. része megj. Temesvár, 1893. 8-adr. VII. és 1-128. II. része 1894. 129-296. III. rész. 1895. 297-442. IV. rész. 1896. 443-539 és XXXXVII. lapon.

²⁴⁸ Megj. Temesvár, 1897. 1-198 lapon, 300 ábrával.

²⁴⁹ Megvan a Délmagyarországi Természettudományi Társulat, a Délmagyarorsz. Tört. és Régész. Múzeum-Társulat, a Temesvár városi, a temesvári kath. főgymnasium, a temesvári áll. főreáliskola könyvtáraiban.

A Délmagyarországi Természettudományi Társulat fennállása első éveiben (1874-1876) *Évkönyv*-eket adott ki, melyeket a tagok a tagsági díjak fejében kaptak. Ez évkönyvek magyar és német nyelven vegyesen jelentek meg.²⁵⁰

A Délmagyarországi Természettudományi Társulat azonban 1877. február 4-én tartott közgyűlésén elhatározta, hogy ezentúl *Évkönyv* helyett egy folyóiratot fog kiadni a társulati tagok számára *Természettudományi Füzetek* cím alatt. A főindok a folyóirat életbeléptetésére az volt, hogy egyrészt az érintkezés a tagok között élénkebb legyen, másrészt hogy a tagoktól tartott tudományos értekezések és népszerű előadások nagyobb számban tartassanak és gyorsabban jussanak a közönség tudomására. Az érdeklődést a társulat és a közönség között fentartani, lett egyik feladata a folyóiratnak. E végett a társulat elhatározta, hogy a *Természettudományi Füzetek* a következő rovatokból álljanak: 1. Szak- és népszerű előadások. 2. Önálló kutatások és kisebb terjedelmű eredeti értekezések. 3. Irodalmi szemle. 4. Társulati ügyek. 5. Különfélék. E beosztást azóta meg is tartotta.

A társulat egyuttal kimondotta, hogy a *Természettudományi Füzetek* ugyan magyar nyelven jelennek meg, de tekintettel a vidék sajtóságios nyelvi viszonyaira, a szak- és népszerű előadások, az önálló kutatások és kisebb értekezések szerzőik szerint magyar vagy német nyelven jelenjenek meg egy ideig. E kétnyelvűség tartott 1888 végeig.

A *Természettudományi Füzetek* 1877-től 1883 végeig évenként hat füzetben jelentek meg, azontúl pedig negyedévenként. Szerkesztették pedig 1877-1879-ig (I., II., III. kötet) dr. Kuhn Lajos tanár, 1880-1882-ben (IV., V., VI. kötet) dr. Szalkay Gyula és Czirbusz Géza tanárok, 1883- és 1884-ben (VII., VIII. köt.) Doroghi Ignác tanár, 1885-1886-ban Valló Vilmos (IX., X. köt.), 1887-1888-ban Valló Vilmos és dr. Tauffer Jenő (XI. és XII. köt.), 1889-1895-ben Véber Antal és dr. Tauffer Jenő (XIII., XIV., XV., XVI., XVII., XVIII. és XIX. kötet), 1896-ban dr. Gáspár János tanár és dr. Neubauer Henrik (XX. köt.). Az 1897. évfolyam (XI. köt.) két első füzetét még dr. Gáspár János tanár és dr. Neubauer Henrik, azóta pedig Ries Ferenc tanár és dr. Neubauer Henrik titkárok.²⁵¹

Nyomatták 1877-től 1883 végeig a Csanád-egyházmegyei nyomdában; az 1881. évi (VIII.) évfolyamon a nyomda nincs megnevezve; 1885- és 1886-ban Hössler Emilnél, 1887 óta mindig az Uhrmann-féle könyvnyomdában.

Legkiválóbb munkatársai: dr. Bécsi Gedeon, dr. Breuer Ármin, Themák Ede, dr. Szalkay Gyula, dr. Kuhn Lajos, Gerger Ede, Czirbusz Géza, Hanusz István, Doroghi Ignác, dr. Alföldy Dénes, dr. Holub Emil, Halaváts Gyula, dr. Láng István, Hoitsy Pál, Valló Vilmos,

²⁵⁰ Természettudományi Évkönyv. I. évfolyam 1874-re, 1-93 lap és mellékletek, a, II. évfolyam 1875-76-ra, 1-131 lap. Mindakét évfolyamot szerkesztették Pilcz Otto és Merkl Ede titkárok.

²⁵¹ Az 1877. évfolyam (I. köt.) 1. és 2. füzete együttesen jelent meg, az 1878. évi (II. köt.) IV. és V. füzet szintén együttesen; 1884-ben az 1. füzet helyett Doroghi Ignác szerkesztő az „Emlékkönyv a délmagyarországi természettudományi társulat tíz éves fennállásának ünnepélye alkalmából” cz. munkát adta ki (94 oldal); a 2. füzet rendesen jelent meg, a 3. és 4. füzet együttesen; 1885-1888-ban (IX., X., XI., XII. köt.) két-két füzet jelenik meg együtt, sőt 1889-ben mind a négy füzet egyszerre; 1890-ben (XIV. köt.) az 1-3. füzet együttesen, a 4. füzet külön; 1891-95-ben mind a négy füzet külön-külön. 1896-ban (XX. köt.) két-két füzet együttesen, 1897 óta ismét mind a négy füzet külön-külön. Az első tizenkét kötetben (1877-1888) a magyar szöveg között gyakran találkozunk német szöveggel; 1877-1884 között a magyar és német szöveg minden füzetben vegyesen fordul elő; 1884-től kezdve a német szöveg el van különítve a magyartól s minden füzet végén a német szöveg számára egy „*Naturwissenschaftliche Hefte. Organ der Südungarischen Naturwissenschaftlichen Gesellschaft*” című melléklap fordul elő, de ez a füzet magyar szövegével folytatólagosan lapszámotzatik. Ez a szokás 1884-87 között tartja magát; 1888-ban a német szöveg ismét vegyesen fordul elő a magyarral, 1889-től kezdve pedig végleg elmarad a német szöveg.

Véber Antal, Tichy Károly, dr. Tauffer Jenő, dr. Bider Vilmos, dr. Szabó József, dr. Pollák Ede, dr. Neubauer Henrik, Kőrösi Albin, Bolgár Mihály, dr. Gáspár János és Ries Ferencz.

Miután a Délmagyarországi Természettudományi Társulat - alapszabályai értelmében - az általános természettudományi ismeretek ápolása és terjesztése mellett még különösen szűkebb körű hazánk - Délmagyarország - természeti viszonyainak kutatását tűzte ki feladatául, közlönye is ennek a célnak a szolgálatában állott. E feladatának idáig mindenkor jól meg is felelt.

8. A Magyar Méh (1877-84). A délmagyarországi méhészegylet szakközlőnye. Megjelent 1877 eleje óta havonként egyszer, nyolczadrét alakú 16 oldalon és hozzá színes boríték járult. Kiadta a Délmagyarországi Méhészegylet. Felelős szerkesztői voltak Báró Ambrózy Béla és Grand Miklós; főmunkatárs Kovács Antal. Nyomatott 1877 óta Buziáson Ullmann F.-nél; később pedig, mikor a Délmagyarországi Méhészegylet összeolvadt az országos méhészegyesülettel, ennek lett a közlönye s azóta Budapesten jelenik meg; 1898-ban már XIX. évfolyamát futotta. Míg a Délmagyar. Méhészegyletnek volt a szakközlőnye, addig a tagok tagsági díjaik fejében, mások pedig évenként 2 frtért kapták.

A *Magyar Méh*-nek fordítása volt az *Ungarische Biene*, mely a magyar kiadástól elkülönítve, de azzal egyidőben jelent meg.

9. A Délmagyarországi Tanítóegylet Közlőnye (1879-1882).²⁵² Megjelent három tanéven át, 1879 szept. elejétől 1882 jul. végeig, minden hónap 15-én és utolsóján, nyolczadrét alakban, minden száma legalább egy félív terjedelemben. Minden évfolyama szept. elején kezdődött és augusztus utolsó napjával végződött. Az egyes számok folytatólagosan lapszámoztattak; így az 1881/2. évi III. évfolyam huszonegy száma összesen 176 lapra terjed. Minden számon jelölve volt a cím, a megjelenés ideje, helye és az évfolyam. Szerkesztette Elemy Sándor, temesvári állami népiskolai tanító; kiadta a Délmagyarországi Tanító-Egylet, nyomatott Steger Ernőnél. Előfizetési ára volt egy évre 2 frt. Az egylet tagjai a tagsági díj fejében kapták.

Célja volt, hogy Délmagyarország néptanítói között közszellemet hozzon létre, mely közszellem a hazafiasságban, a magyar tanügy önálló, minden befolyástól ment fejlesztésében nyerjen kifejezést s egyuttal az egyesület egyéb ügyeit is közvetítse. Az egyesület anyagi viszonyaira való tekintetből azonban, a délmagyarországi tanítóegylet pancsovai nagygyűlése 1882-ben kimondotta megszüntetését s erre a lap 1882. jul. 31-én megjelent utolsó számával befejezte pályafutását.

10. Havi Közlöny az elméleti és gyakorlati lelkipásztorság köréből (1878-).²⁵³ Alapította Tokody Ödön 1878-ban; ugyancsak ő a kiadója az alapítás óta mostanáig. Szerkesztette 1885 végeig Tokody Ödön, 1886 elejétől kezdve mostanig Tokody Ödön és Patzner István. Megjelenése óta folyvást a Csanád-egyházmegyei könyvnyomdában nyomatik.

A *Havi Közlöny* alakja negyedré, minden oldalon két-két hasáb. Egy-egy füzet négy ívnyi terjedelmű. Megjelenik minden hónap 15-20. között. Minden számán jelölve van a cím, az évfolyam száma, a megjelenés éve, hónapja s a füzet száma. Az egyes füzetek folytatólagosan lapszámoztatnak.

Előfizetési ára 1897 óta egy évre 5 frt. Egy füzet ára 50 kr. 1878-1896 között előfizetési ára egy évre 4 frt volt.

²⁵² Teljes példánya megvan a *Délmagyarországi Tanügy* szerkesztőségében.

²⁵³ Megvan a csanádi papnevelő intézet könyvtárában Temesváron és plebániái könyvtárakban egész Magyarországon.

A *Havi Közlöny* kiválóan egyházi folyóirat. Munkatársai leginkább a Csanád-egyházmegyei lelkeskedő papság. Célja a lelkipásztorságnak úgy elméleti mint gyakorlati ügyeit szolgálni. E mellett összekötő kapcsot képez egyrészt a nagyterjedelmű Csanád-egyházmegye lelkészei, másrészt az ősi Csanád- és a többi egyházmegyék között. Hogy az érdeklődők között mily közkedveltségnek örvend, mutatja, hogy 1898-ban már a XXI. évfolyamát futja.

11. Temesvidéki Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye (1880-1882).²⁵⁴ Kiadta a Temesvidéki Mérnök- és Építész-Egylet. Szerkesztette Kecskés Sándor kir. főmérnök. Nyomatott Temesváron a Magyar testvérek nyomdájában. Alakja nagy nyolczadrét. Egy-egy szám 2-2 nyomtatott ív; megjelent kéthavonként egyszer. Minden számon jelölve van a cím, az évfolyam száma, s a megjelenés ideje. Előfizetési ára volt egy évre 6 frt.

Az első évfolyam első száma megjelent 1880. márczius 1-én, a 2. szám május 1-én, a 3-ik július 1-én, a 4-ik szept. 1-én, az 5. nov. 1-én, a 6. december 31-én. A második évfolyamból (1881) szintén hat szám jelent meg, de már csekélyebb terjedelemben; a 4. és 5. szám együttesen nov. 1-én. A harmadik évfolyamból (1882) már csak két szám jelent meg. Az 1. szám márcz. 31-én, a 2. szám június 30-án.

E folyóirat célja volt képviselni a koronként uralkodó elveket, a mint azok a helyi viszonyokból kifejeződnek és azokat a minden egyebütt uralkodó nézetekkel összhangzásba hozni; a mérnöki és építési ágba vágó irományokat és javításokat ismertetni és terjeszteni. Sajnos, hogy pártolás hiánya miatt kellett megszűnnie.

12. Délmagyarországi Lapok (1880-1887). I-IX., II-X., III-XI., IV-XII., V-XIII., XIV., XV., XVI. évfolyam. Politikai napilap. (Lásdd a *Temesi Lapok*-at 1872-80.)

13. Délbáb. Ifjúsági folyóirat (1881-1882).²⁵⁵

Megjelent 1881. október 1-től 1882. decz. végeig nagy nyolczadrét alakban, havonként kétszer. Minden száma 16-20 oldal. Szerkesztette Löwy Miklós; kiadta ifjabb Magyar Dávid; nyomatott a Magyar testvéreknél. Ára 4 frt.

A középiskolai tanulók számára írt folyóirat volt. Kiválóbb munkatársai voltak dr. Ferenczy József, Horváth Pius igazgató, Dengi János, Erődy Dániel és Áldor Imre. A közokt. miniszter az iskolák figyelmébe is ajánlotta.

14. Temesvári Hírlap. *Humorisztikus, satirikus és társadalmi hetilap. Megjelent minden vasárnap (1882-1884).*

Alakja ívrét, minden száma nyolcz oldal, 3-3 hasábbal. Kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője Weninger János. Megindult 1882. június 4-én. Nyomatott eleinte a Csanád-egyházmegyei könyvnyomdában, 1882. aug. 20. óta pedig Förcs Károly Gusztávnál. Ára volt egy évre 6 frt.²⁵⁶ A harmadik évfolyam alatt szűnt meg 1884 májusban. A lap főelve a magyarosítás volt; szellemére hazafias és loyális; 1886-ban új életre ébredett, de csak rövid időre.

15. Napi Közlöny a magyar orvosok és természetvizsgálók Buziás-Temesváron 1886. aug. 22-től aug. 25-ig tartott XXIII. nagygyűléséről.²⁵⁷ Szerkesztik dr. Breuer Ármin, dr. Dubay Miklós, dr. Stefanovits Sándor, dr. Szalkay Gyula titkárok.

²⁵⁴ Megvan a Délmagy. tört. és régész. Múzeum-társulat könyvtárában.

²⁵⁵ Megvan Lendvay Miklós és Krausz Ármin mérnök tulajdonában Temesváron.

²⁵⁶ Városi levéltár, Tanácsiratok I. 228/82. szám.

²⁵⁷ Megvan Temesvár város, a Délmagy. tört. és régészeti múzeum-társulat és a Délmagy. természet-tudom. társulat könyvtáraiban.

Nagy negyedrért alak. Megjelent belőle hat szám és pedig az első aug. 22-én vasárnap, a második aug. 23-án hétfőn, a harmadik aug. 24-én kedden. E három első számot Buziáson, Ullmann Ferencznel nyomták. A negyedik szám aug. 25-én szerdán, az ötödik aug. 26-án, a hatodik aug. 27-én. A három utolsó szám már Temesváron jelent meg; a Magyar testvéreknél nyomták.

A nagygyűléssel kapcsolatos ügyeket és a nagygyűlésen tartott előadásokat közli röviden. Egy-egy szám 8-10-12 oldalra terjed.

16. **Egyesüljünk.** *Hetilap a bírósági végrehajtók részére* (1886-87).²⁵⁸ Megjelent minden vasárnap, ívrét alakban, hat oldalon, 3-3 hasábbal. A mutatószám megjelent 1886. szept. 12-én, első rendes száma szept. 19-én; megszűnt 1887 július elején. Fel. szerkesztője: id. Gyertyánffy Béla, kiadótulajdonosa Bossányi József. Nyomatott Hössler Emilnél. Ára egy évre 6 ft.

A bírósági végrehajtók anyagi és szellemi érdekeinek képviselésére, a politika teljes kizárásával szerkesztett társadalmi lap volt.

17. **Temesvári Hírlap.** *Társadalmi, közgazdasági, humorisztikus és ismeretterjesztő képes lap.* *Megjelen minden vasárnap* (1886-87).²⁵⁹

Az előbbi *Temesvári Hírlap* folytatása, ama különbséggel, hogy ez már illusztrálva jelent meg. Számait kétféle évfolyam jelzi. Megindult 1886. szept. 26-án; az 1886-ban megjelent számai I. III. évf., az 1887. évből II. IV. évfolyamból kettőnek jelöltek. Alakja ennek is ívrét, egy-egy szám nyolcz oldal, 3-3 hasábbal. Szerkesztője és tulajdonosa Weninger János, kiadója Lakatos Lajos volt. Nyomatott a Csanád-egyházmegyei nyomdában. Ára egy évre 6 ft, egyes száma 15 kr. Utolsó száma megjelent 1887. január 16-án. (1887: 3. szám.)

18. **Bölcseleti Folyóirat** (1886-1888).²⁶⁰ Negyedéves folyóirat; megjelenik 1886 elejétől, negyedévenként, egy-egy füzet 140-160 oldalon, nagy 8-rét alakban. Minden füzet színes boríték alatt van, de évfolyamonként folytatólagosan lapszámozgatik. Így az 1886. évi, vagyis első évfolyam négy füzet összesen 483, a második évfolyam 571, a harmadik évfolyam már 723 oldalra terjed. Csak az első három évfolyama jelent meg Temesváron, 1889 óta Budapesten. A Temesváron megjelent három évfolyamot a Csanád-egyházmegyei nyomdában nyomták. Ára egy évre 5 ft. Az első és második évfolyamot szerkesztették és kiadták dr. Kiss János és dr. Palmer Mátyás, a harmadik évfolyamtól kezdve dr. Kiss János maga szerkeszti és adja ki. Munkatársai az egész ország területéről a legkiválóbb egyházi írók. Célja a keresztény bölcsezettudomány művelése; szelleme a kath. egyház ókori és középkori nagy bölcselekedőinek a szelleme.

19. **Délmagyarországi Közlöny.** *Politikai napilap* (1887-). XVI. évfolyamtól; jelenleg XXVII. évf. Lásd a *Temesi Lapok*-at (1872-80).

20. **Rózsa-Ujság.** *Kertészeti szakfolyóirat* (1887-1896).²⁶¹ Keletkezett 1887 őszén Pécsen; csak a hetedik évfolyamtól (1893 szept.) jelent meg Temesváron. Egy-egy évfolyama kezdődött szeptember 1-én és tartott augusztus végeig; megjelent belőle évenként hat füzet, és pedig szeptember, november, január, március, május és július első napjain. Minden számon jelölve volt az évfolyam, a megjelenés éve és napja s a füzet száma. Minden füzet másfél, vagy legalább egy ív; alakja nagy nyolczadrét, oldalonként kettősen hasábozva, folytatólagos lap-

²⁵⁸ Városi levéltár, VIII. 604/86. és V. 97/88. sz. Megvan Gyertyánffy Béla tulajdonában Temesváron.

²⁵⁹ Városi levéltár, tanácsiratok I. 442/86. és VIII. 739/87. szám.

²⁶⁰ Megvan minden nagyobb könyvtárunkban.

²⁶¹ Temesvárt megjelent évfolyamai megvannak Mühle Vilmosnál, és a temesvári áll. főreálisk. tanári könyvtárában.

számozással. Minden füzethez egy lapnyi külön műmelléklet járult, mely egy vagy több rózsafajt színes nyomásban tüntetett fel, s ezen kívül is a szöveg között számos, a kertészetre vonatkozó képet közölt. A lap kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője, mióta Temesvárott jelent meg, Mühle Vilmos volt; nyomtatott Uhrmann Henriknél; ára egy évre 2 frt volt. Utolsó száma (IX. évf.) 1896. szeptember 1-én jelent meg.

A *Rózsa-Ujság* hazánkban páratlan volt a maga nemében. Főcélja volt a rózsatenyésztés okszerű előmozdítása, a rózsafajok nemesítése, az egyes rózsafajok megismertetése, a rózsák védelme és gondozása; míg a lap másik része az általános kertészettel foglalkozott. Cikkei nagy szakszerűséggel voltak írva; kiállítása díszes, mellékletei művésziek voltak. Szerkesztette a temesvári nagyhírű műkertész, ki mint ilyen hazánk határain túl is, messze földön jó hírnévnek örvend. E folyóirat nem csak a temesvári, de a magyarországi, sőt a külföldi szakfolyóiratok között is igen tekintélyes helyet foglalt el. Rendes olvasói közé tartozott József főherceg is. Előfizetői száma 550-re ment, a mi egy vidéki szakfolyóiratnál igen tekintélyes szám, de kiállítása, kivált műmellékletei oly sokba kerültek, hogy az előfizetők tekintélyes száma mellett is csak a kiadótulajdonos folytonos áldozatkészsége tarthatta fenn.

A *Rózsa-Ujság*-nak fordítása volt a *Rosen-Zeitung*, mely a magyar füzetrel mindig egyidőben jelent meg.²⁶²

21. **Délmagyarország.** *Vegyes tartalmu lap* (1887).²⁶³

Megindult 1887. október hó 1-én; a politika teljes kizárásával szerkesztett társadalmi és vegyes tartalmu lap volt; megjelent hetenként háromszor: kedden, csütörtökön és szombaton. A lap tulajdonosa és felelős szerkesztője volt Dobay Sándor Kálmán, a kiadó Hössler Emil, kinek nyomdájában nyomtatott. Ára egy évre nyolcz forint.

„Nem izenünk hadat senkinek - írja a szerkesztő az előfizetési felhívásban - de a szükség, a közérdek parancsolta helyen és ügyben erélyes tiltakozó szót emelni nem fogunk késni. Legszenőbb kötelességünket azonban a hazafias szellem terjesztése, ott a hol van, ápolása, a hazafiatlan irányu működések leleplezése és ostromozása fogja képezni.” A szerkesztő egyuttal amaz alapos reményét fejezi ki, hogy a *Délmagyarország* napilappá fog átalakulni. A remény hiu volt; Temesváron - kivált 1887-ben - nem csak hogy egy második magyar napilap nem birt létrejönni, hanem a hetenként háromszor megjelenő *Délmagyarország* is nem sokára befejezte pályafutását; alig néhány száma jelent meg.

22. **Községi Közigazgatás** (1891). XII. évfolyam. Lásdd a német lapok között a *Beamten-Zeitung*-ot (1880-87).

23. **Délvidéki Törvénykezési és Közigazgatási Értesítő** (1891-1892).²⁶⁴

Megjelent 1891. május 15-től 1892. márczius 27-ig minden vasárnap nagy negyedrért alakban, minden száma 8-10 oldalon, oldalonként 3-3 hasábbal. Felelős szerkesztője volt dr. Steiner Adolf ügyvéd, társszerkesztője dr. Dobrov Ede ügyvéd; 1891. augusztus 16. óta már csak a felelős szerkesztő neve áll a címlapon. Kiadta a Délmagyarországi Könyvnyomda és Kiadói Szövetkezet; nyomtatott ugyanannak a könyvnyomdájában. Minden számon jelölve van a cím, a megjelenés helye, ideje, az évfolyam és a hirlapszám. Előfizetési ára volt egész évre 6 frt.

Minden szám tartalma három részre oszlott: az első rész actualis jogi és közigazgatási fejtegetéseket tartalmazott; felölelte a jogtudomány minden ágát, de különös figyelemmel

²⁶² Lásdd a német lapok között.

²⁶³ Városi levéltár VIII. 677/87.

²⁶⁴ Temesváron megvan dr. Steiner Adolf ügyvéd és dr. Szüts János theol. tanár tulajdonában.

kísérte a közigazgatási jogot s közreműködött, hogy az új reformelvek s a gyakorlati élet közti összhang létesüljön. A második rész a bírósági gyakorlatnak rendszeres megismertetésére irányult; különösen a temesvári kir. ítélőtábla jogszolgáltatását kísérte figyelemmel; közölte ennek elvi jelentőségű határozatait. Közvetítő kapocs kívánt lenni, hogy a temesvári és az ország többi ítélőtábláinak jog szolgáltatása közt az egység és összhang fenmaradjon, s ekkép a felsőbb bírósági gyakorlatban nyilvánuló vidéki szokásjog az országos szokásjoggal ellentétbe ne jöjjön. E részben volt közölve a közigazgatási jogra vonatkozó minden fontosabb miniszteri rendelet és elvi határozat is. A lap harmadik részében az előfizetők díjtalan értesítést kaptak úgy a temesvári kir. ítélőtáblánál, mint a törvényszéknél és járásbírósnál és a közigazgatási hatóságoknál levő ügyekről. E részben közölte a szerkesztő a jogi és közigazgatási életünket érdeklő fontosabb híreket is. Itt volt helye a mindennapi jogi életből felmerülő sérelmeknek és panaszoknak is.

E kiváló szaklap pontosan megfelelt irányának és kitűzött céljának, de alig egy évi fennállás után, 1892. évi márczius 27-én kiadott (II. évf.) 13. számával, kellő anyagi pártolás hiánya miatt a kiadó-szövetkezet beszüntette.

24. Délvidéki Szemle. *Társadalmi, humorisztikus és ismeretterjesztő képeslap. Megjelen minden vasárnap (1891-1893).*²⁶⁵

Megjelent 1891. aug. 2-től 1893 június végéig ívrét nagyságban, minden száma nyolcz oldalon, 3-3 hasábbal. Minden számában a címlapon egy-egy arczképpel. Kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője volt Weninger János, főmunkatársa Armbrust Gusztáv; nyomatott a Délmagyarországi Könyvnyomda- és Kiadó-Szövetkezethél. Ára egy évre 6 forint, egyes szám 15 kr.

Ügyesen szerkesztett lap volt, irányában folytatása Weninger második *Temesvári Hírlapjának*; humorisztikus alakjai is ugyanazok. Sajnos, hogy a temesvári magyar olvasó közönség a kilenczvenes évek elején ilyen irányu lapot fentartani nem birt.

25. Délvidéki Ellenőr. *Politikai, közmívelődési, közgazdasági és társadalmi lap (1893-1896).*

Kiadója és felelős szerkesztője volt Steiner Ferencz. Nyomatott az *Unio* könyvnyomdában.

Alakja kisebb ívrét, minden lapon 3 hasáb. Megjelent a körülményekhez képest 8-10, sőt 12 oldalon, kezdetben csak minden vasárnap, de már 1894. okt. 1-től hetenként kétszer, 1895 ujtól kezdve pedig háromszor (vasárnap, kedd és péntek). Az első évfolyam első száma 1893. december 3-án került ki a nyomda alól, az utolsó évfolyamának (IV.) utolsó száma pedig 1896 decz. végén. A lap vasárnapi melléklete volt 1895-ben a *Kópé*.

Előfizetési ára volt egy évre 4 frt, egyes szám ára 8 kr.; mikor a lap már hetenként háromszor jelent meg, akkor egy évre 6 frt, egyes szám pedig 5 kr. volt.

A Temesváron működő és Temes-, Torontál- és Krassó-Szörény-megyékre kiterjedő délmagyarországi nemzeti párt az 1893. országgyűlés kezdetével indítatva érezte magát egy magyar hírlap kiadására, és a párt titkára: Steiner Ferencz, nagy anyagi áldozatok mellett lehetővé tette, hogy a tervezett lap az ő szerkesztésében, a rendes napilapok alakjában jelenjék meg. Így született meg a *Délvidéki Ellenőr*, melynek életbeléptetésére Steiner Ferencz országos közéletünknek nem egy, vezérszerepet játszó egyénisége buzdította. A lap első számába maga a pártvezér, gróf Apponyi Albert írt egy, a szerkesztőhöz intézett levél alakjában vezércikket, mely a párt vezéreszméit és alapelveit foglalta össze.

²⁶⁵ Az összes lapszámok megvannak Weninger János, volt szerkesztőnél Temesvárott. Weninger János már 1890. okt. 11-én bejelenté a polgármesternek, hogy okt. 19. esetleg okt. 26-tól fogva egy társadalmi magyar hetilapot indít meg, a melynek címe *Függetlenség* lesz, de ez a bejelentett lap nem indult meg.

A *Délvidéki Ellenőr* eszerint az országos nemzeti pártnak egyik vidéki organuma volt; pártállása mellett azonban azt is fő feladatának tekintette, hogy a délvidék magyarosítását minden kulturális eszköz felhasználásával töle telhetőleg előmozdítsa. A *Délvidéki Ellenőr* nem akart mindenáron ellenzékieskedni, sőt e feladatát a főcéljának, t. i. a magyarosodás előmozdításának érdekében mellőzendőnek is tartotta. Ép azért, politikai pártállása dacára teljesen független lap volt, mely a más politikai nézetűek kezdeményezéséből kiinduló minden oly törekvést is teljes odaadással és áldozatkész lelkesedéssel támogatott, mely a magyarosodást, a hazafias szellem terjesztését, a nemzeti érzés ápolását és a magyar állameszmének a déli vidéken is teljes diadalra jutását célozta. Küzdőtere volt a délvidéken működő összes hazafias törekvéseknek és erőknak; hasábjairól kizárta mindazt a mi személyeskedő, vagy nem hazafias és nem tiszta. E mellett kulturális és szellemi ügyekre, főképp a tanügyre fordított különös súlyt. A nemzeti színészet ügyét is mindenkor lelkesen támogatta és szószólója volt a magyar színészet érdekeinek.²⁶⁶ Egyike volt Temesvár kiválóbb lapjainak.

26. Az Állatvédő. A dr. Molnár Viktor temesi főispán védnöksége alatt álló „*Temesvári Állatvédő Egyesület*” negyedéves kiadmánya (1894-).²⁶⁷

Temesváron 1894-ben alakult meg dr. Parlagi Márton nyug. cs. és kir. főtörzsorvos elnöklete alatt az állatvédő egyesület, mely kezdettől fogva egy, intenczióinak megfelelő, az állatvédelem eszméjét a nagy közönség között terjesztő évnegyedes folyóirat kiadását határozta el. A folyóiratot az elnökkel együtt a titkár szerkeszti, és pedig kezdetben Graef János, majd Riesz Ferencz tanárok, a negyedik évfolyamot (1897) dr. Parlagi Márton és Graef János, az ötödik évfolyamot (1898) dr. Parlagi Márton.

A folyóiratot kiadja a Temesvári Állatvédő Egyesület. Alakja kis nyolczadrét; minden szám egy-egy ív. Minden számon jelölve van a cím, az évfolyam, a megjelenés ideje. Az első négy évfolyam számait nyomták az Uhrmann Henrik könyvnyomdájában, az ötödiket már az Unio könyvnyomdában. Az egyesület tagjai 1 frt évi tagsági díj fejében kapják.

27. Szt. Gellértlap (1894). Megjelent negyedréti alakban, ép oly tartalommal mint a német kiadásu *St. Gerardusblatt*. Képes heti néplap volt, kettősen hasábozott nyolcz oldal minden száma. Kiadótulajdonosa és szerkesztője volt Magyary Pál; nyomtatott a Csanád-egyházmegyei könyvnyomdában. Ára egy évre 1 frt 50 kr. Megjelent 1894. január 1-től márczius végéig; akkor pártolás hiánya miatt megszűnt. Célja a vallásosság és a hazafias szellem együttes ápolása volt.

28. Lelki Vigasz. *Havi folyóirat a tisztítóhelyen szenvedő lelkek üdvére* (1894-1897). Egyházi folyóirat minden rendű- és ranguk számára, mely leginkább elköltözött szereteteink lelki ügyével foglalkozott. Megindult 1894. nov. 1-én; megszűnt 1897. okt. végén, tehát három évfolyamot élt. Évfolyama kezdődött nov. 1-én s tartott okt. végéig. Alakja nyolczadrét, minden száma 20-24 oldal; megjelent minden hó elsején. Kiadótulajdonosa és szerkesztője volt dr. Engels (Angyal) János, temesvár-józsefvárosi esperes-plebános, a kiváló egyházi író és Dante egyik jeles magyar fordítója. Nyomatott a Csanád-egyházmegyei könyvnyomdában; ára egy évre az első és második évben 1 frt 50 kr., a harmadik évben 1 frt 20 kr.²⁶⁸ Német kiadása volt a *Seelen-Trost*.

²⁶⁶ *Délvidéki Ellenőr*. A millenium alkalmából megjelent rövid ismertetés, 8-rét, 3 lap. A *Délvidéki Ellenőr* 2., 3. és 4. évfolyama megvan a városi könyvtárban.

²⁶⁷ Megvan a Temesvár városi könyvtárban.

²⁶⁸ Található a temesvár-józsefvárosi plebánia hivatalában, és a Délmagy. Tört. és Régész. Muzeum-társulat könyvtárában.

29. **Gyorsírási Hírlap** (1895).²⁶⁹ Megjelent havonként kétszer, minden 3. és 17-én, kis 8-adrét alaku 8 oldalon. Nyomatott eleinte Temesváron a Posaune könyvnyomdában, de már a 3. számtól kezdve a Délmagyarországi könyvnyomda és kiadó-szövetkezet sajtóján. Megindult 1895. jan. 6-án (I. évfolyam). Szerkesztette Rosenthal Mór okl. gyorsírástanár; kiadták Rosenthal Mór és ifj. Rosenthal Ferencz. - Temesváron megjelent belőle tizenhat szám, az utolsó 1895. aug. 18-án; ebben tudatja a szerkesztő, hogy a jövő szám már Budapesten fog megjelenni s a szerkesztősége is ott lesz. Ára volt egy évre 1 frt 80 kr., tanulóknak 1 frt 20 kr.

A gyorsírászat Gabelsberger-Markovits-féle iskolájának volt híve és közlönye. Rendes betűvel nyomták.

30. **Élcslapok** (1895). Megjelent negyedréti alakban, nyolcz oldalon, minden vasárnap, 1895 január elejétől - márczius végéig. Minden oldal kettősen volt hasábozva; minden számon jelölve van a cím, az évfolyam s a megjelenés ideje. Előfizetési ára volt egész évre 4 forint. Kiadta és nyomatta az Unio könyvnyomda és kiadóhivatal; szerkesztette Graef János tanár.

E képes élcslapnak célja lett volna kiszorítani az importált német élcslapokat. Ennek a kivonata volt a *Kópé*, teljes német fordítása pedig a *Schalk*.

31. **A Kópé. A Délvidéki Ellenőr képes-humoristikus melléklapja** (1895). De mások is előfizethettek reá évi 2 frttal. Megjelent minden vasárnap, negyedréti alaku 4 oldalon, 2-2 hasábbal, 1895 január elejétől ez év decz. végéig. Fel. szerk. Graef János tanár; kiadta és nyomatta az Unio könyvnyomda és kiadó-intézet. Leginkább arra volt számítva, hogy melléklapjául szolgáljon bármely magyar lapnak.

32. **Velocitas. Kerékpározási Sportközlöny** (1895-1896-1897). A temesvári Velocitas kerékpáregyesület havi értesítője. Megjelent 1895. május 15-től kezdve minden hó közepén negyedréti alaku 4-6 oldalon, 2-2 hasábbal. Szerkesztette a társulat titkára, Neuhausz Ernő; kiadta az egyesület, melynek tagjai e folyóiratot tagsági díjaik fejében kapták. Nyomatott 1895-ben a Posaune nyomdában, 1897-ben Trautmann-nál. Csak a kerékpározás idejében jelent meg s így évenként csak néhány szám jött ki belőle a sajtó alól; 1898 óta a kerékpározásnak már állandó közlönye van s ez a *Délvidéki Sport* (1898).

33. **Délvidéki Turista. A Délvidéki Kárpát-Egyesület közlönye** (1896).²⁷⁰

Megjelent nyolczadréti nagyságban, kéthavonként egyszer. Minden számon jelölve van a cím, a megjelenés helye, ideje, az évfolyam és a szám. Az 1. szám megjelent 1896. május 1-én, a 2. és 3. szám együttesen június 30-án, a 4. és 5. szám ismét együttesen; ezzel meg is szünt. Kiadta a Délvidéki Kárpát-Egyesület; szerkesztette dr. Erdélyi Károly, főtítkár; nyomatott Trautmann Györgynél. Előfizetési ára volt egy évre 2 frt; az egyesületi tagok a tagsági díj fejében kapták.

Célja volt a délvidéki Kárpátok ismertetése, a turistaság előmozdítása, a kirándulások előkészítése.

34. **Hétfői Lapok** (1896). Kisebb ívréti alak, olyan mint a Budapesti Hírlap és Pesti Hírlap, minden oldalán 3-3 hasáb. Megjelent 1896. május 4-től 1896. okt. végéig, minden száma 4-6-8 oldalon. Minden számon jelölve volt az évfolyam száma, a megjelenés helye és ideje és a hírlapszám. Felelős szerkesztője volt Lányi Zsigmond; kiadta és nyomatta az Unio könyvnyomda és kiadóintézet. Előfizetési ára volt egy évre 4 frt, egyes szám ára 5 kr. Megjelent minden hétfőn reggel.

²⁶⁹ Megvan a városi könyvtárban.

²⁷⁰ Megvan a Délvidéki Kárpát-Egyesület titkári hivatalában.

Miután úgy a fővárosban, mint a helyben kiadott napilapok vasárnap reggel óta hétfő estig nem jelentek meg, e politikai és vegyes tartalmu lapnak az volt a célja, hogy a vasárnaponként összegyűlt híreket már előbb juttassa a közönség tudomására, mint azt a többi lapok tehették.

35. Délvidéki Tanügy. *Nevelés-oktatásügyi folyóirat. A Délmagyarországi Tanító-Egylet közlönye* (1896-).²⁷¹

Megjelenik jul. és aug. kivételével havonként kétszer, nyolczadrét alakban, másfélívnyi terjedelemben. Minden számon jelölve van a cím, az évfolyam (1898. évi III. évf.), a megjelenés ideje és helye. Az egyes számok folytatólagosan lapszámoztnak. Szerkeszti kezdet óta Reitter Ferencz; kiadja a Délmagyarországi Tanító-Egylet. Nyomatott kezdetben Trautmann Györgynél, 1897 óta az *Unio* könyvnyomdában. Előfizetési ára egy évre 4 frt; az egylet tagjai a tagsági díj fejében kapják.

A Délm. Tanító-Egylet, mely 1867 óta terjeszti hazánk déli vidékén a magyar műveltséget, egyrészt hazánk ezeréves fennállása emlékére, másrészt pedig azért is, mert Délmagyarország tanügyi érdekei a hazai sajtó terén képviselve nem voltak, de még azért is, hogy működését nyilvánosabbá tegye és a hazai hasonczélú egyesületekkel és a tanügyi sajtóval szorosabb és élénkebb viszonyba akart lépni: 1896. január 1. óta e szakközlönyt adja ki. Nem egyéb az, mint szellemi folytatása az 1880-1882-ben fennállott *A Délmagyarországi Tanító-Egylet Közlönye*-nek. Az egyesület célja e közlöny útján még jobban tömöríteni az erőket oly célból, hogy hazafias és kulturális törekvéseit, a tanítói állás tekintélyének emelését, a magyar tanító silány anyagi helyzetének javítását fokozott erővel szolgálhassa. E cél elérése végett a lap foglalkozik az időnként felmerülő fontosabb tanügyi kérdésekkel; közöl nevelési és tanítási elveket fejtegető értekezéseket és figyelemmel kíséri a tankönyv- és tanügyi irodalmat. Ismerteti azokat, valamint a hazai és külföldi tanügyi sajtó munkásságát és irányát is. Közöl tanügyi híreket és foglalkozik az egyesület belügyeivel. E lapot hazafias iránya és tartalma miatt úgy Temesvár városa, mint Temes vármegye évi segélyben is részesíti.

36. A Zuhany. *Képes heti élczlap* (1897). Megjelent vasárnaponként nagy negyedrért alakban, minden száma 8 oldalon, kettősen hasábozva, 1897. aug. 1-től fogva 12 szám. Minden számon a cím, címkép, évfolyam, a megjelenés ideje és helye. Kiadótulajdonosa volt Korger Károly, felelős szerkesztője Török István; nyomatott Csendes Jakabnál. Ára egy évre 6 frt, egyes szám ára 12 kr.

37. Városi Közlöny. *Hivatalos folyóirat* (1898-). Kiadja Temesvár város tanácsa. Megjelenik minden hó 15-én. Alakja negyedrért, oldalai kettősen hasábozottak. Minden szám homlokán jelölve van a cím, az évfolyam, a megjelenés ideje és helye. Minden szám külön van lapszámozva; az egyes számok oldalszámai különbözők, 20-24-30. Szerkesztője mindenkor a városi főjegyző. Nyomatik Csendes Jakab könyvnyomdájában.

A *Városi Közlöny* keletkezésére és céljára nézve bő felvilágosítást nyújt a városi tanácsnak 1897. decz. hó 23-án tartott ülésén hozott következő határozata:

„A városi közigazgatás tökéletesbítése érdekében célszerűnek mutatkozik, más városok példájára azon közhasznu adatokat összegyűjteni és megővni, melyek a város közviszonyai, anyagi, szellemi, egészségügyi, népesedési és történelmi fejlődése szempontjából jelentőséggel bírnak.

„Évégből 1898. január hó 15-től kezdve a városi tanács havonként *Városi Közlöny* cím alatt, az összes városi hivatalnokoknak, városi tisztviselőknak és állandó alkalmazottaknak hivatalos folyóiratot ad ki, mely kizárólag a jelzett közérdekű hivatalos adatok és tudnivalók közlésére fog szorítkozni.

²⁷¹ Megvan a Délm. Tan.-Egyesület sok tagjánál.

„A Városi Közlöny szerkesztése a főjegyző hivatalos teendői közé tartozik. A hivatalfőnökök a szakmájukba tartozó közleményeket mindenkor idejekorán beküldeni tartoznak.

„A Városi Közlöny példányai összegyűjtendők és az év végével bekötendők.

„A folyóirat a következő ágazatokat öleli fel: I. Általános közigazgatási, személyi és szervezeti ügyek. II. Egészségügy. III. Népesedési ügy. IV. Közművelődés (egyház, tanügy, színház, stb.). V. Városi háztartás. VI. Városi gazdaság. VII. Adóügy (egyes és közvetett). VIII. Közrendészet. IX. Emberbaráti ügyek. X. Műszaki ügyek. XI. Jogi ügyek. XII. Történelem.”

A Városi Közlöny-nek eddig megjelent számai bizonyítják, hogy a lap e fentebbi intenczióknak teljesen megfelel és Temesvár város történetének egykori írói számára valóságos kincsánya lesz, de jelenleg is mindenki élvezettel forgathatja, a ki csak némileg is érdeklődik városunk közügyei és haladása iránt. Mélyen érzett közszükséget tölt be.

38. Délvidéki Sport. *Az összes sportok szaklapja. Sport, művészet, társaság* (1898-).

Alakja negyedré, oldalai kettősen hasábozottak, minden szám 16 oldal és külön van lap-számozva. Minden szám homlokán jelölve van a cím, az évfolyam, a megjelenés helye és ideje. Megjelenik minden hó 1-én és 16-án. Első száma megjelent 1898. április 1-én. Felelős szerkesztő Neuhausz Ernő, társszerkesztő Osztie Andor. Előfizetési ára egész évre 4 frt, egyes szám ára 20 kr. Nyomatik Csendes Jakab könyvnyomdájában Temesváron.

Ügyesen szerkesztett képes lap, mely már eddig is több délvidéki sport-egyesületnek szolgál hivatalos lapjául.

39. Temesvári Napló (1898). Minden párttól független politikai, közgazdasági, tanügyi és társadalmi napilap. Megjelent 1898. nov. 1-től 1898. decz. 31-ig naponként, még az ünnepnapokat követő napokon is, eleinte a kora hajnali órákban, később este. Alakja kisebb ívrét volt, olyan mint a Pesti Hírlapé, minden száma legalább 8 oldal, 3-3 hasábbal; mutatóvényszáma megjelent 1898. okt. 15-én, 16 oldalon; ára helyben 12, Temesváron kívül 14 frt, egyes száma 4 kr. Felelős szerkesztője volt Reiner Adolf, főmunkatársa dr. Ormós Ede. Kiadótulajdonosa Klein Nándor; nyomatott a Délmagyarországi könyvnyomdában.

Temesvárnak ez volt második, párhuzamos magyar napilapja; sajnos, hogy városunk egy második magyar napilapot még meg nem birt s így kéthavi pályafutás után megszűnt.

40. Temesvári Naplók. *Vegyes tartalmu hetilap* (1898). Megjelent 1898. okt. 15. óta, ívrét alakban, négy oldalon, 3-3 hasábbal, minden szombaton. Szerk. és kiadta Derestye György Miklós; nyomatott a Csanád-egyházmegyei nyomdában. Ára 6 frt, egyes száma 3 kr. Mint programjában írta: legnemesebb és legfőbb törekvése a magyarosításra fog irányulni s a nemzeti szövetségnek lesz leghívebb harczosa. Alig 3-4 száma jelent meg.

41. Közgazdaság. *Temes vármegye mezőgazdasági és lótenyésztési bizottságainak, továbbá a Temesmegyei gazdasági egyesület hivatalos közlönye* (1898). Megjelenik 1898. okt. 15-től havonként kétszer, a hó 1. és 15-én, kisebb negyedré alakban, 12 oldalon. Fel. szerk. Lendvai Miklós; nyom. csendes J.-nál. A Délmagyarországi Közlöny előfizetői a folyóiratot ingyen kapják, de külön is lehet reá előfizetni. Ára egy évre 1 frt.

A Közgazdaság foglalkozik a közgazdálkodás minden ágával, és a fősúlyt arra helyezi, hogy a gazdaközönség lehető gyorsan és kimerítően legyen tájékoztatva a temesmegyei mezőgazdasági bizottság, a megyei gazdasági egyesület és a megyei lótenyésztési bizottság működéséről s egyáltalában a Temes vármegye területén közgazdasági téren ujabban várható nagyszabású actióról.

4. §. Vegyes, magyar-német hírlapok és folyóiratok

1. **Gazdasági Értesítő. Landwirthschaftliche Zeitung** (1870). A temesvári gazdasági egyesület közlönye. 1870-ben magyar- és németnyelvű vegyes szöveggel jelent meg, 1871 óta egyedül magyar nyelven. (Lásd a magyar lapok között a *Gazdasági Értesítő*-t.)

2. **Kiállítási Lap.** Emléül a temesvári iparos tanulók 1886. évi első munkakiállítására (1886).²⁷² Kis ívrét, tíz oldal, számozatlan. Hasábozott. Szerkesztette Stumpfoll Ede igazgató; alkalmi kiadók a Magyar testvérek. Megjelent belőle egyetlen egy szám, 1886. július 1-én, mely I. évf. 1. számának van jelezve.

Az ipariskola tanulóinak kiállításával foglalkozó, lap alakjába öltöztetett kis emlékkönyv. Eleje magyar, másik fele pedig fordított német szöveg.

3. **Utmutató Temesváron. Wegweiser in Temesvár** (1886).²⁷³ Fried Lipót nyomdász és könyvkereskedő 1886. decz. 3-án jelenté a városi hatóságnak, hogy az ő kiadásában kéthetenként egy ily című, a politikát teljesen kizáró, pusztán hirdetéseket tartalmazó lap jelenik meg decz. 1. óta s azután is minden hó 1. és 16-án fog megjelenni. A bemutatott szám azonban első és egyuttal utolsó is volt.

4. **Tisztviselők Lapja. Beamten-Zeitung** (1888-1890). Lásd a német lapok között *Beamten-Zeitung* alatt (1880-87).

5. **Continent. Zentral-Anzeiger, speziell Insertions-Organ für Oesterreich-Ungarn, Deutschland und die Donauländer.** Mellékcíme: **Központi Értesítő és különleges Hirdetési Közlöny Ausztria-Magyarország, Németország és az aldunai országok részére** (1888-1895.)

Megjelent német nyelven, negyedréti alakban, minden hónapban egyszer. Minden számán jelölve van az évfolyam (1895. évi VIII. évf.), a megjelenés helye és ideje és a hírlap száma. Minden száma külön lapszámoztatott; minden szám 8-8 oldal; minden oldal két, sőt három hasábra oszlott. Felelős szerkesztője és kiadója volt Kollmann Rudolf; nyomtatott a Steiner testvérek, majd az Unio könyvnyomdában Temesváron.²⁷⁴ Előfizetési ára volt zárt borítékban való postaküldéssel Ausztria-Magyarország részére egész évre 6 frt. Németország részére egész évre 15 márka, félévre 10 márka. Egyes szám ára 30 kr., 60 fillér, 80 ctm.

Kiválóan házasságközvetítéssel foglalkozó, az emberi gyarlóságra alapított lapocska volt, melynek nagyarányu címe semmikép sem felelt meg belső tartalmának. Fővárosi napilapjaink egy-egy száma is háromszorannyi kis hirdetést közöl, mint a *Continent*-nek havonként megjelent egy-egy példánya.

6. **Temesvári kiállítási Közlemények. Temesvarer Ausstellungs-Mittheilungen** (1891).²⁷⁵ Az 1891. évben Temesváron tartott kiállítás végrehajtó bizottságának volt közlönye. Megjelent 4-edréti nagyságban, minden szám 8-10-12 oldalon, hasábosan magyar és német szöveggel. Megindult 1891. márczius 15-én. Minden számon jelezve van az év és a megjelenés napja. Minden száma külön lapszámoztatott. Az egyes számok megjelenésének ideje nem volt pontosan meghatározva, de átlagvéve havonként két számot adtak ki belőle. Megjelent

²⁷² Megvan a városi könyvtárban.

²⁷³ Városi levéltár VIII. 850/86. szám.

²⁷⁴ Temesváron a Steiner testvérek könyvnyomdájában csak négy számát nyomták (1895. évi VIII. évf. 4-7. szám), a többi évfolyam Dettán, sőt más városokban jelent meg.

²⁷⁵ Megvan Temesvár sz. kir. város könyvtárában és a temesvári ipar- és kereskedelmi kamara tulajdonában.

összesen 25 szám. A 24. és 25. számok együttesen, október hó 8-án. Kiadó szerkesztője volt Strasser Albert, munkatársa Stumpfoll Ede. Nyomatott a Csanád-egyházmegyei könyvnyomdában.

Az 1891. évi délmagyarországi ipar- és gazdasági kiállítás végrehajtó bizottsága 1891. február 17-én tartott ülésén *Temesvári kiállítási Közlemények* címen egy hivatalos közlőny kiadását határozta el. Célja volt e közlőnynek a kiállítókat mindarról értesíteni, a mit úgy a saját, mint a kiállítás érdekében tudniok szükséges volt; ennek folytán ez a közlőny a kiállítási és végrehajtó bizottság összes erre vonatkozó határozatait és intézkedéseit idejekorán és hivatalos alakban a kiállítók tudomására hozta.

Határozott előfizetési ára nem volt, hanem az összes kiállítók megkapták; és pedig azok a kiállítók, a kiknek kiállított tárgyai nem haladták meg értékben az 50 frtot, a lapot egy frtéért kapták; a kiké nem haladta meg a 100 frtot, azok 2 frtéért; a kiké nem a 200 frtot, 3 frtéért; a kiké pedig a 200 frt értéket is felülhaladta, azok 4 frtéért kapták meg. Nem kiállítók a lapot szintén 4 frtéért szerezhették meg.

Minden szám állott hivatalos és nem hivatalos részből; ezeket követték a hirdetések.

Az 1891. évi délmagyarországi ipar- és gazdasági kiállításnak e lap egyik maradandó emléke s a kiállítás történetének legfontosabb adatait őrizi meg.

7. Délmagyarországi Pinczér-Ujság. *Szaklap. Südungarische Kellner-Zeitung. Fach-Organ* (1891-92). Megjelent negyedréti alakban 1891. október 2-től havonként kétszer. Kiadó-tulajdonosa és felelős szerkesztője volt Muzsalyi Béni. Nyomatott a Délmagyarországi Könyvnyomda és Kiadói Szövetkezet nyomdájában.²⁷⁶ Rövid ideig élt.

8. Herculesfürdő. (*Mehadia.*) *Fürdők és ásványvizek, tengeri fürdők, a vízgyógyászat, hygiene és éghajlati gyógyhelyek közlönye* (1892. április 1-től 1896. október 12-ig).²⁷⁷ A magy. kir. herculesfürdői felügyelőségnek és fürdőigazgatóságnak hivatalos közlönye. Kiadta a Temesi Takarékpénztár; nyomtatott Uhrmann Henriknél; szerkesztettek a) Brettner Ernő 1892-ben, b) Uhrmann H. 1893-95-ben s aztán Movrin Frigyes 1896. okt.-ig. Egyes szám ára volt eleinte 15 kr., majd 5 kr.

Megjelent nagy negyedréti alakban, minden száma 12 oldalon. Minden számon jelölve van a cím, a megjelenés ideje, az évfolyam s a megjelenés helye (Temesvár-Herculesfürdő). Megjelent évenként 35 szám, és pedig a fürdőidény ébredésétől, április elejétől kezdve az idény végeig, október közepéig. Az egyes számok megjelenési ideje pontosan meghatározva nem volt; az idény elején havonként alig 2-3 szám jelent meg, míg május-, június- és júliusban 7-8 szám is.

E lapnak kettős célja volt. Először is az, hogy a déli Kárpátok vidéke, mely idáig sem turistailag, sem néprajzilag kimerítően ismertette nem volt, e lap révén a turista világ és a nagy közönség méltányoló látkörébe vonassék, és hogy a vidéknek szépségei, előnyei és a déli Kárpátok gyöngyének, Herculesfürdőnek, valamint közeli vidékének vadregényes területe közkinccsé váljék. Második célja volt, hogy hazai fürdőink, gyógy- és nyaraló-helyeink hegyi és turista egyesületei, a természet barátai és a természettudományok laikus kedvelői egy közös közlőnyt nyerjenek, és hogy végül hazánk szépségeit a külfölddel is megismeresse.

E céljának megfelelően, kivált a főbb cikkeket, hirdetéseket, árszabályokat nemcsak magyar, hanem franczia és német nyelven is hozta. A negyedik évfolyammal, minthogy a

²⁷⁶ Városi levéltár, tanácsir. 16.192. sz. VIII. 587/191. szám.

²⁷⁷ Megvan Uhrmann H. könyvnyomdájában.

délvidéki Kárpát-egyesület is megalakult s ez külön évkönyvet ad ki, a *Herculesfürdő* megszűnt lap lenni s helyette 1897 óta időről-időre csak a vendégek névjegyzéke jelenik meg.

9. Kereskedők Lapja. Kaufmännische Blätter. A *temesvári kereskedők egyletének közlönye* (1894-1895).²⁷⁸ Megjelent 1894. január 1-től 1895. aug. végéig, nagy negyedrért alakban, havonként kétszer. E lap vegyesnyelvű volt; a szerkesztő a cikkeket magyar vagy német nyelven közölte, a mint beküldték. Minden száma 8 oldalra terjedt és kettősen volt hasábozva. Felelős szerkesztő volt Tedeschi János; kiadta a temesvári kereskedők egylete. Előfizetési ára volt egy évre 3 frt; az egyleti tagok tagsági díj fejében kapták. Nyomatott Csendes Jakabnál.

10. Papyrus. *Ausztria-Magyarország és a Kelet papir-, könyv- és írószerárúk kereskedőinek szaklapja* (1895-1896).²⁷⁹ E hangzatos cím alatt jelent meg e lapocska Temesváron 1895. okt. 14. óta 1896 febr. elejéig, havonta kétszer. Megjelent negyedrért nagyságban, hasábozva, minden szám ujonnan lapszámozva, 8-8 oldalon. Minden számon jelölve van az évfolyam és a megjelenés ideje. Szerkesztője és kiadója volt Rácz F. János. Nyomatott az *Unio* sajtóján.

Minden cikke hasábosan, magyar és német nyelven jelent meg, a hirdetések csakis német nyelven. Előfizetési ára volt évente 2 frt 40 kr., vagy 4 márka, 5 frank. Már az 1896. évi (II. évf.) 3. számával megszűnt február 1-én.

11. Magyar Hirdetési Ujság. *Ungarische Annoncen-Zeitung* (1896). Negyedrért nagyságu, egy-egy száma egy ív. Megjelent havonként kétszer. Első száma 1896 okt. elején. Kiadója és szerkesztője volt Grosz Jakab. Az októberi és novemberi számokat nyomták a Veres S. könyvnyomdájában (öt szám), 1896 decemberben megjelent még belőle két szám *Első Délmagyarországi Hirdetési Ujság*. *Erste Südungarische Annoncen-Zeitung* cím alatt, de ezt már Trautmann Györgynél nyomták. Az 1896. év végével minden nyom nélkül megszűnt.²⁸⁰

12. Temesvári Lakáshirdető. Temesvárer Wohnungs-Anzeiger. A lakások, boltok és ingatlanok forgalmának központi közlönye (1896). Megjelent negyedrért alakban, nyolcz oldalon, 2-2 hasábbal, minden hónap 5. és 20-án; az első szám 1896. szept. 20-án, az utolsó nov. 20-án. Kiadótulajdonosa és szerkesztője volt Lechenmayer Károly; nyomatott a Posaune könyvnyomdájában. Előfizetési ára volt egy évre 2 frt.

Minden hirdetése magyar és német nyelven jelent meg; mindössze alig néhány száma látott napvilágot.

5. §. Román hírlapok és folyóiratok

A temesvári román körök már 1860-ban gondolkoztak egy délvidéki, román nemzetiségi közlöny kiadásáról, mely Temesváron, a Mancuka szerkesztése mellett jelent volna meg, de az *Albina Banatului* cím alatt tervezett hírlap abbanmaradt. Csak tizennégy év múlva jelent meg itt az első román lap.

1. Priculiciu (1874-1875).²⁸¹ Képes román heti élcslap; megjelent 1874 elejétől 1875 márczius végéig, nyolczadrért nagyságban, nyolcz oldalon, 2-2 hasábbal. Kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője Rotariu Pál ügyvéd; nyomatott a Csanád-egyházmegyei nyomdában. Ára egy évre 6 frt.

²⁷⁸ Megvan Temesvár sz. kir. város tulajdonában.

²⁷⁹ Megvan a városi könyvtárban.

²⁸⁰ Megvan Temesvár város könyvtárában. - Veres S. és Trautmann Gy. adata.

²⁸¹ Példányai megvannak Rotariu Pál ügyvédnél, Temesvártt.

2. **Higiena si Scol'a** (1876-1878). *Foia pentru Sanetate, morbi, Educatiune si instructiune*. Egészségügyi és nevelési folyóirat. Megjelent nyolczadrét alakban, havonként egyszer, 24 oldalon, színes borítékban, 1876-tól 1878 közepéig. Minden számán jelölve van a cím, az évfolyam, a megjelenés ideje s a folyóirat száma. Az egyes számok folytatólagosan lapszámozottak. Szerkesztette dr. Vasiciu P. Temesváron; kiadta Negrutiu N. F.; nyomtatott Szamosujváron (Gherl'a), a püspöki könyvnyomdában. Ára egy évre 2 frt, Romániába 5 frank.²⁸²

3. **Luminatoriul** (1880-1894).²⁸³ Román politikai lap; megjelent 1880. márczius 17-től 1894. január 12-ig, ívrét nagyságban, eleinte hetenként kétszer, majd háromszor, végre ismét kétszer. Egy-egy száma volt négy oldal, 3-3, aztán 4-4, végre ismét 3-3 hasábbal. Kiadta Dregics Mellet román g. kel. főesperes; szerkesztette Rotariu Pál ügyvéd; nyomtatott a Csanád-egyházmegyei könyvnyomdában. Ára volt egy évre kezdetben 8 frt, aztán 10 frt, végre ismét 8 frt.

Mérsékelt irányu lap volt. Melléklapja volt egy időben (1886-1887) az *Advocatul Poporal*.

4. **Timisiana** (1885). Társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági képes hetilap. Megjelent 1885. ápr. 4. óta minden vasárnap, eleinte nagy negyedré, majd kis ívrét alakban, minden száma 8-10 oldalon. Minden hírlapszámon jelölve volt a cím, a megjelenés ideje, helye s az évfolyam. A hírlapszámok folytatólagosan lapszámozottak. Kiadótulajdonosa és egyuttal felelős szerkesztője volt Pakatian V. Tivadar; nyomtatott Hössler Emilnél. Ára egy évre 4 frt. 1886 elejétől a lap *Gazeta Poporului* cím alatt jelent meg.²⁸⁴

5. **Gazeta Poporului** (1886-1892). Társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági képes román hetilap. Minden tekintetben a *Timisiana* folytatása. Megjelent e cím alatt 1886 elejétől, de mindjárt 2-ik évfolyamnak jelezte magát. Megjelent minden vasárnap, kisebb ívrét alakban, 8 oldalon, minden oldalon 3-3 hasábbal. Szerkesztette és kiadta eleinte Pakatian V. Tivadar, de 1888. ápr. 13-án a tulajdonjog Kosariu Miklós megyei árvaszéki ülnök tulajdonába ment át, ki a lap szerkesztőjéül 1888. jun. 17-ig megtartotta Pakatiant; e naptól fogva a szerkesztést is Kosariu Miklós vállalta magára; 1890 végéig Kosariu M. volt a szerkesztő és kiadótulajdonos, 1891 és 1892-ben pedig Ardeleán György temesvári ügyvéd. Megszűnt a VIII. évfolyammal 1892 végén. Nyomatott két évig Hössler Emilnél, majd a Délmagyarországi könyvnyomdában, végre az utolsó években a Csanád-egyházmegyei nyomdában. Ára egy évre eleinte 4 frt, 1887-től pedig 5 frt volt.²⁸⁵

6. **Advocatul Poporal** (1886-1887).²⁸⁶ A román nép számára hasznos tanácsokat osztogató jogi közlöny, mely a politikát teljesen kizárta. Megjelent 1886. febr. 1-től 1887 végéig, ívrét alakban, 4 oldalon, 2-2 hasábbal, mint a *Luminatoriul* melléklapja havonként kétszer, de külön is lehetett reá előfizetni, egy évre 4 frttal. Szerkesztette és kiadta Rotariu Pál ügyvéd; nyomtatott a Csanád-egyházmegyei könyvnyomdában.

7. **Satenul**. *Foae pentru trebuintele nóstre* (1891). Megjelent kisebb ívrét alakban, 1891. szept. 1-től minden vasárnapon, 6 oldalon, 3-3 hasábbal, vagy egy félévig. Kiadótulajdonosa

²⁸² E lap kiadásának szándéka Temesvár város tanácsának 1876-ban bejelentetett; mint a városi főkapitányi hivatal jelenti: 1878-ban minden bejelentés nélkül megszűnt. Városi levéltár, VIII. 403/79. szám. Egyes füzetek vannak belőle Ardeleán György ügyvédnél, Temesvártt.

²⁸³ Példányai megvannak Rotariu Pál ügyvédnél, Temesvártt.

²⁸⁴ Városi levéltár, tanácsiratok, I. 207/85. sz. Egyes példányok vannak Ardeleán György ügyvédnél, Temesvártt.

²⁸⁵ Városi levéltár, tanácsiratok, VIII. 327/88. szám. Egyes lappéldányok vannak Ardeleán Györgynél.

²⁸⁶ Városi levéltár, I. 121/86. szám. Példányai megvannak Rotariu Pál ügyvédnél, Temesvártt.

és felelős szerkesztője volt Andreescu E. Berekszón (Temesmegye). Nyomatott Temesváron a Délmagyarországi könyvnyomdában. Ára egy évre 3 frt. Társadalmi és közérdekű hetilap volt.

8. **Dreptatea** (1894-1898). Politikai, gazdasági, irodalmi napilap. Megjelent 1894. jan. 13-tól 1898. jan. 13-ig, a vasárnapokat és román ünnepnapokat követő napok kivételével minden nap, középnapyságu ívrét alakban, kezdetben minden száma 8-12, később 4-8 oldalon, 3-3 hasábbal. Szerkesztette kezdetben dr. Branisce Valér, aztán dr. Candrea György, utána Voniga Döme, az utolsó évben pedig Trif Aurél. Kiadótulajdonos a lapon megjelölve nincs; nyomatott az első évben a Délmagyarországi könyvnyomdában, aztán Uhrmann Henriknél. Ára egy évre 10 frt.

Bár a hazai románság mérsékeltebb irányú lapjának hirdette magát, a magyar nemzeti törekvésekkel szemben oly kihívó állásponton volt, hogy izgatás miatt a kir. ügyességgel sokszor meggyűlt a baja. Valószínű, hogy fentartói, meggyőződve arról, hogy ez iránynak vidékünk románsága között nincs kellő talaja, a lapot négyévi fennállás után megszüntették.²⁸⁷

9. **Foaia de Dumineca** (1894-1898). Politikai, gazdasági, irodalmi hetilap a román köznép számára; megjelent 1894. jan. 13-tól 1898. jan. 13-ig minden vasárnap, kisebb ívrét alakban, 8 oldalon, 3-3 hasábbal. A *Dreptatea* szerkesztői egyuttal a *Foaia de Dumineca* szerkesztői is voltak. Mindenkor ott nyomatott, a hol a *Dreptatea*. Ára volt egy évre 2 frt.

Politikai pártállása és célja ugyanaz volt, mint a *Dreptatea*-nak; egy időben keletkeztek, egyszerre is szüntek meg.²⁸⁸

10. **Controla** (1895-). Politikai és társadalmi közlöny; megjelenik 1895. április 13. óta kis ívrét alakban, négy oldalon, 3-3 hasábbal, hetenként kétszer: csütörtökön és vasárnap. Kiadótulajdonosa és szerkesztője Barcian János V.; nyomatik a Délmagyarországi könyvnyomdában. Ára egy évre 8 frt, Romániába 12 frt. Hazafias irányu népközlöny.²⁸⁹

6. §. Szerb hírlapok és folyóiratok

Szabadságharcunk lezajlása után az önkényuralom hazánk déli részén felállította a szerbek kedvéért a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság koronatartományt; csak hogy ebben a szerbek éppen úgy voltak elnyomva mint a többi nemzetiségek. A szerbek egyelőre abban is reménykedtek, hogy az új koronatartomány hivatalos nyelve, a tartomány nevének megfelelőleg, a szerb s a kormány hivatalos organuma talán egy szerbnyelvű hírlap lesz. Valószínű, hogy ez az eszme vezette a temesvári első szerb hírlap kiadótulajdonosát arra, hogy a tartomány székhelyén, 1851 őszén egy szerbnyelvű politikai hírlapot adjon ki.

1. E hírlap a **Južna Pčela** volt. Megindult Temesváron 1851. október hó 15-én. Megjelent hetenként kétszer: szerdán és szombaton, ívrét nagyságban, négy oldalon, oldalonként 2-2 hasábbal. Kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője volt Medakovič Milodár; nyomatott Beichel Józsefnél. Ára egy évre 10 frt volt. Temesváron mindössze csak tizenegy száma jelent meg; az utolsó 1851. nov. 23-án (ó naptár szerint nov. 10-én); ekkor a szerkesztő-tulajdonos elhagyta Temesvárt; Ujvidékre költözött és ottan a saját gyorsajtóján nyomatta tovább a

²⁸⁷ 1895. évfolyama megvan a városi könyvtárban.

²⁸⁸ 1895. évfolyama megvan a városi könyvtárban.

²⁸⁹ Összes évfolyamai megvannak a városi könyvtárban.

lapot, de ott sem élt sokáig; valószínű, hogy már 1852-ben megszűnt. Kormánypárti politikai színezetű lap volt, nagyon ártatlan tartalommal.²⁹⁰ Cyril betűkkel nyomták.

A *Južna Pčela* megszűnése után huszonkét év mult el, mikor Temesváron egy újabb szerb lap látott napvilágot. Ez a

2. **Narodni Glasznik** (1878-1880).²⁹¹ Karagyorgyevits pártirányú politikai, gazdasági és tudományos jellegű lap volt. Megjelent 1878. márcz. 13. (ó naptár szerint márcz. 1.) óta 1880. május 3-ig, hetenként háromszor, ívrét alakban, négy oldalon, 3-3 hasábbal. Szerkesztette Jovanovits Pál; nyomtatott a Narodni Glasznik nyomdában, melyet szintén Jovanovits állított fel egyelőre a temesvár-józsefvárosi Oroszlánhoz címzett vendéglőben, majd pedig a Hajó-utca 17. szám alatt. Ára egy évre 10 frt volt. Minden számán jelölve volt a cím, a megjelenés ideje, helye, az évfolyam és hírlapszám. Cyril betűkkel nyomtatott.²⁹²

3. **Smotra** (1880). Megjelent 1880. január 13. óta havonként kétszer, minden hónap 1. és 16. napján (ó naptár szerint), nyolczadrét nagyságban, nem politikai tartalommal. Hozott népszerű cikkeket a természet- és társadalmi tudományok, úgyszintén a szépirodalom és kritika köréből. Szerkesztette Markovits Nikola, ferdinándfalvai, torontálmegyei születésű 28 éves könyvvezető, ki mielőtt 1879-ben Temesvárra jött, hogy a Narodni Glasznik munkatársa legyen, már Zimonyban és Verseczen is szerkesztett szerb lapokat. Kiadótulajdonosa Jovanovits Pál volt. E lapot is cyril betűkkel nyomták.

A *Smotra* nem sokáig állott fenn, mert Jovanovits Pál eladta a Narodni Glasznik nyomdát s beszüntette a *Narodni Glasznik* lapot is; Markovits Nikola ekkor alig néhány havi fennállás után a *Smotrát* is beszüntette; 1880 májusban pedig már el is költözött Temesvárról.²⁹³

²⁹⁰ Megvan Stefanovics Szilárd városi árvaszéki elnök tulajdonában, Temesváron.

²⁹¹ Városi levéltár, tanácsiratok, VI. 6/78. szám.

²⁹² Néhány példánya megvan Stefanovits Szilárd városi árvaszéki elnök tulajdonában.

²⁹³ Városi levéltár, tanácsiratok, VIII. 5/80. szám.

A városi tanácstól nyert erkölcsi bizonyítvány szerint: Markovits Nikola úgy erkölcsi mint politikai tekintetben kifogástalan, békés, mindentől tartózkodó, szerényjellemű egyén volt.

HARMADIK RÉSZ. A HIRLAPOK ÉS FOLYÓIRATOK STATISZTIKÁJA.

1. §. A temesvári hírlapok és folyóiratok, nyelvi minőségek és megjelenések sorrendje szerint

1. Német lapok és folyóiratok

1. Intelligenz-Blatt. 1771.
2. Temesvarer Zeitung. 1784.
3. Temesvarer Merkur. 1787.
4. Temesvarer Wochenblatt. 1805.
5. Tagsbericht. 1809.
6. Banater Zeitschrift. 1828.
7. Thalia. 1830/1.
8. Temesvarer Wochenblatt. 1831-40.
9. Temesvarer Wochenblatt. 1840-49.
10. Tagesanzeiger. 1848.
11. Der Südungar. 1848.
12. Temesvarer Anzeiger. 1849-51.
13. Euphrosine. 1851.
14. Temesvarer Courier. 1851.
15. Banater Telegraph. 1851-52.
16. Landes Regierungsblatt. 1851-60.
17. Temesvarer Zeitung. 1852 óta.
18. Unterhaltungsblätter. 1853.
19. Kundschaftsblatt. 1853.
20. Grenzbote. 1861.
21. Temesvarer Wochenblatt. 1862-66.
22. Banater Chronik. 1867.
23. Neue Temesvarer Zeitung. 1868 óta.
24. Temesvarer Anzeiger. 1868-71.
25. Temesvarer Zwischenakt. 1868.
26. Temesvarer Sonntagsblatt. 1870-71.
27. Union. 1871-73.
28. Wochenkrebs. 1871.
29. Jugendblätter. 1872-75.
30. Der Landbote. 1872 óta.
31. Ungarische Biene. 1873-84.
32. Gasthofzeitung. 1874-77.
33. Der Rathskeller. 1873-74.
34. Temesvarer Wochenblatt. 1875-76.
35. Temesvarer Volksblatt. 1876.
36. Die Posaune. 1876 óta.
37. Südungarischer Bote. 1877-82.
38. Der Hausfreund. 1877-78.
39. Südungarische Ackerbau-Zeitung. 1878-88.
40. Neue Posaune. 1879.
41. Beamten-Zeitung. 1880-87.

42. Die Laterne. 1880.
43. Zeitschrift für Hausfrauen. 1881.
44. Der Sammler. 1881.
45. Banater Musik- und Sänger-Zeitung. 1882-83.
46. Temesvarer Lloyd. 1882.
47. Südungarischer Lloyd. 1882-87.
48. Temesvarer Mittagblatt. 1882-83.
49. Südungarischer Anzeiger. 1883.
50. Südungarische Gewerbezeitung. 1884.
51. Temesvarer Tagblatt. 1884.
52. Der Beobachter. 1885.
53. Die Volkswirtschaft. 1885-87.
54. Südungarischer Bauer. 1885-88.
55. Südungarische Presse. 1885.
56. Romänische Jahrbücher. 1885-94.
57. Neuer Landbote. 1886.
58. Temesvarer Damenzeitung. 1886.
59. Der Freimütige Landbote. 1887-88.
60. Temesvarer Tagblatt. 1887.
61. Ungarische Rosenzeitung. 1887-96.
62. Neue Südungarische Zeitung. 1888.
63. Der Freimütige. 1888 óta.
64. Das Freie Wort. 1888.
65. Der Ungarische Landwirth. 1889 óta.
66. Südungarische Reform. 1889 óta.
67. Der Pantoffel. 1889.
68. Frauenzeitung. 1890.
69. Der Rathgeber. 1891-92.
70. St. Gerardusblatt. 1893-98.
71. Der Seelentrost. 1894-97.
72. Volkswille. 1894 óta.
73. Der Schalk. 1895.
74. Der Kobold. 1895.
75. Handel und Gewerbe. 1897.
76. Fortuna. 1898.
77. Das Freie Wort. 1898 óta.
78. Unsere Gesundheit. 1898 óta.

2. Magyar lapok és folyóiratok

1. Delejtű. 1858-61.
2. Csanád. 1869-72.
3. Gazdasági Értesítő. 1871-72.
4. Történelmi Adattár. 1871-74.
5. Temesi Lapok. 1872-80.
6. Történelmi és Régészeti Értesítő. 1875 óta.
7. Természettudományi Füzetek. 1877 óta.
8. Magyar Méh. 1877-84.
9. Délmagyarországi Tanító-Egylet Közlönye. 1879-82.
10. Havi Közlöny. 1878 óta

11. Temesvidéki Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. 1880-82.
12. Délmagyarországi Lapok. 1880-87.
13. Délibáb. 1881-82.
14. Temesvári Hírlap. 1882-84.
15. Napi Közlöny. 1886.
16. Egyesüljünk. 1886-87.
17. Temesvári Hírlap. 1886-87.
18. Bölcséleti Folyóirat. 1886-88.
19. Délmagyarországi Közlöny. 1887 óta.
20. Rózsa-Ujság. 1887-96.
21. Délmagyarország. 1887.
22. Községi Közigazgatás. 1891.
23. Délvidéki Törvénykezési és Közigazgatási Értesítő. 1891-92.
24. Délvidéki Szemle. 1891-93.
25. Délvidéki Ellenőr. 1893-96.
26. Az Állatvédő. 1894 óta.
27. Szt. Gellértlap. 1894.
28. Lelki Vigasz. 1894-97.
29. Gyorsírászati Hírlap. 1895.
30. Élcslapok. 1895.
31. A Kópé. 1895.
32. Velocitas. 1895-96.
33. Délvidéki Turista. 1896.
34. Hétfői Lapok. 1896.
35. Délvidéki Tanügy. 1896 óta.
36. A Zuhany. 1897.
37. Városi Közlöny. 1898 óta.
38. Délvidéki Sport. 1898 óta.
39. Temesvári Napló. 1898.
40. Temesvári Naplók. 1898.
41. Közgazdaság. 1898 óta.

3. Vegyes, magyar-németnyelvű lapok

1. Gazdasági Értesítő. - Landwirtschaftliche Zeitung. 1870.
2. Kiállítási Lap. - Ausstellung-Zeitung. 1886.
3. Utmutató Temesváron. - Wegweiser in Temesvár. 1886.
4. Tisztviselők Lapja. - Beamten-Zeitung. 1888-90.
5. Continent. Central-Anzeiger. - Központi Értesítő. 1888-95.
6. Temesvári Kiállítási Közlemények. - Temesvarer Austellung-Mittheilungen. 1891.
7. Délmagyarországi Pinczér-Ujság. - Südungarische Kellner-Zeitung. 1891-92.
8. Herkulesfürdő (Mehadia). 1892-96.
9. Kereskedők Lapja. - Kaufmännische Blätter. 1894-95.
10. Papyrus. 1895-96.
11. Magyar Hirdetési Ujság. - Ungarische Annonzen-Zeitung. 1896.
12. Temesvári Lakáshirdető. - Temesvarer Wohnungs-Anzeiger. 1896.

4. Románnyelvű lapok és folyóiratok

1. Priculiciu. 1874-75.
2. Higiiena si Scol'a. 1876-78

3. Luminatoriulu. 1880-94.
4. Timisiana. 1885.
5. Gazeta Poporului. 1886-92.
6. Advocatul Poporal. 1886-87.
7. Satenul. 1891.
8. Dreptatea. 1894-98.
9. Foaia de Dumineca. 1894-98.
10. Controla. 1895 óta.

5. Szerb lapok

1. Južna Pčela. 1851.
2. Narodni Glasznik. 1878-80.
3. Szmotra. 1880.

1771-től 1898 végeig megjelent összesen 144 hírlap és folyóirat.

2. §. A hírlapok és folyóiratok beosztása tartalmuk szerint

1. Hivatalos lapok

1. Landes Gesetz- und Regierungsblatt. 1851-60.
2. Temesvarer Zeitung. 1852-60.
3. Városi Közlöny. 1898 óta.

2. Politikai és közgazdasági lapok

1. Temesvarer Zeitung. 1784.
2. Južna Pčela. 1851.
3. Temesvarer Zeitung. 1861 óta. (1852-60 között hivatalos volt.)
4. Grenzbote. 1861.
5. Neue Temesvarer Zeitung. 1868 óta.
6. Der Landbote. 1872 óta.
7. Temesi Lapok. 1872-80.
8. Südungarischer Bote. 1877-82.
9. Narodni Glasznik. 1878-80.
10. Délmagyarországi Lapok 1880-1887.
11. Temesvarer Lloyd. 1882.
12. Südungarischer Lloyd. 1882-87.
13. Luminatoriul. 1880-94.
14. Der Beobachter. 1885.
15. Südungarische Presse. 1885.
16. Délmagyarországi Közlöny. 1887 óta.
17. Der Freimütige Landbote. 1887-88.
18. Der Freimütige. 1888 óta.
19. Neue Südungarische Zeitung. 1888.
20. Das Freie Wort. 1888.
21. Südungarische Reform. 1889 óta.
22. Délvidéki Ellenőr. 1893-96.
23. Dreptatea. 1894-98.

24. Foaia de Dumineca. 1894-98.
25. Controla. 1895 óta.
26. Temesvári Napló. 1898.

3. Szépirodalmi, társadalmi, ismeretterjesztő, helyiérdekű és vegyes tartalmú lapok és folyóiratok

1. Intelligenz-Blatt. 1771.
2. Temesvarer Merkur. 1787.
3. Temesvarer Wochenblatt. 1805.
4. Tagsbericht. 1809.
5. Thalia. 1830/31.
6. Temesvarer Wochenblatt. 1840-49.
7. Der Südungar. 1848.
8. Euphrosine. 1851.
9. Banater Courier. 1851.
10. Banater Telegraph. 1851-52.
11. Unterhaltungsblätter. 1853.
12. Delejtű. 1858-61.
13. Temesvarer Wochenblatt. 1862-66.
14. Banater Chronik. 1867.
15. Temesvarer Zwischenakt. 1868.
16. Temesvarer Sonntagsblatt. 1870-71.
17. Temesvarer Volksblatt. 1876.
18. Der Hausfreund. 1877-78.
19. Szmotra. 1880.
20. Der Sammler. 1881.
21. Temesvarer Mittagblatt. 1882-83.
22. Temesvári Hírlap. 1882-84.
23. Temesvarer Tagblatt. 1884.
24. Timisiana. 1885.
25. Romänische Jahrbücher. 1885-94.
26. Temesvári Hírlap. 1886-87.
27. Neuer Landbote. 1886.
28. Temesvarer Damen-Zeitung. 1886.
29. Gazetta Poporului. 1886-92.
30. Temesvarer Tagblatt. 1887.
31. Délmagyarország. 1887.
32. Frauenzeitung. 1890.
33. Délvidéki Szemle. 1891-93.
34. Satenul. 1891.
35. Hétfői Lapok. 1896.
36. Temesvári Naplók. 1898.

4. Élcslapok

1. Wochenkrebs. 1871.
2. Der Rathskeller. 1873-74.
3. Priculiciu. 1874-75.
4. Posaune. 1876 óta.
5. Die Laterne. 1880.

6. Der Pantoffel. 1889.
7. Der Schalk. 1895.
8. Der Kobold. 1895.
9. Élczlapok. 1895.
10. A Kópé. 1895.
11. A Zuhany. 1897.

5. Szaklapok és folyóiratok

1. Banater Zeitschrift. 1828. Földművelés, ipar- és kereskedelmi.
2. Csanád. Egyházm. közlöny. 1869-72.
3. Gazdasági Értesítő - Landwirtschaftliche Zeitung. 1870.
4. Történelmi Adattár. 1871-74.
5. Gazdasági Értesítő. 1871-72. A Gazdasági Egyesület közlönye.
6. Union. 1871-73. Szabadkőművesek közlönye.
7. Jugendblätter. 1872-75. Ifjúsági folyóirat.
8. Ungarische Biene. 1873-84. Méhészeti folyóirat.
9. Gasthofzeitung. 1874-77. - Vendéglősök szaklapja.
10. Történelmi és Régészeti Értesítő. 1875 óta.
11. Higiiena si Scoola. 1876-78. Egészségtani folyóirat.
12. Természettudományi Füzetek. 1877 óta.
13. Magyar Méh. 1877-84. Méhészeti folyóirat.
14. Havi Közlöny. 1878 óta. Egyházi folyóirat.
15. Südungarische Ackerbau-Zeitung. 1878-88.
16. Délmagyarországi Tanító-Egyesület Közlönye. 1879-82.
17. Temesvári Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. 1880-82.
18. Beamten-Zeitung. 1880-85-87.
19. Zeitschrift für Hausfrauen. 1881.
20. Délibáb. 1881-82. Ifjúsági folyóirat.
21. Banater Musik- und Sängers-Zeitung. 1882-83.
22. Südungarische Gewerbe-Zeitung. 1884.
23. Die Volkswirtschaft. 1885-88. Nemzetgazdasági lap.
24. Südungarischer Bauer. 1885-88. Gazdasági folyóirat.
25. Kiállítási Lap. 1886. Alkalmi.
26. Napi Közlöny. 1886. A m. orv. és term. vizsgálók buziás-temesvári nagygyűlésének szakközlönye.
27. Egyesülünk. 1886-87. A bírósági végrehajtók közlönye.
28. Advocatul Poporal. 1886-87. Népszerű jogi tanácsadó.
29. Bölcséleti Folyóirat. 1886-88.
30. Rózsa-Ujság. 1887-96. Kertészeti folyóirat.
31. Ungarische Rosen-Zeitung. 1887-96. Kert. folyóirat.
32. Tisztviselők Lapja. - Beamten-Zeitung. 1888-90.
33. Der ungarische Landwirth. 1889 óta. Gazdasági folyóirat.
34. Községi Közigazgatás. 1891.
35. Der Rathgeber. 1891-92. Gazdasági folyóirat.
36. Temesvári Kiállítási Közlemények. - Temesvarer Ausstellungs-Mittheilungen. 1891.
37. Délmagyarországi Pinczér-Ujság. Südungarische Kellner-Zeitung. 1891.
38. Délvidéki Törvénykezési és Közigazgatási Értesítő. 1891-92.
39. Herkulesfürdő (Mehádia). 1892-96. Egészségt. folyóirat.
40. St. Gerardusblatt. 1893-98. Egyházi folyóirat.

41. Der Seelentrost. 1894-97. Egyházi folyóirat.
42. Lelki Vigasz. 1894-97. Egyházi folyóirat.
43. Szt.-Gellértlap. 1894. Egyházi folyóirat.
44. Az állatvédő. 1894 óta.
45. Volkswille. 1894 óta. A délvidéki munkások közlönye.
46. Kereskedők Lapja - Kaufmännische Blätter. 1894-95.
47. Papyrus. 1895-96. Könyv- és papirkereskedők lapja.
48. Gyorsírászati Hírlap. 1895.
49. Velocitas. 1895-96. A kerékpár-egylet szaklapja.
50. Délvidéki Turista. 1896. A Kárpát Egyesület közlönye.
51. Délvidéki Tanügy. 1896 óta.
52. Handel und Gewerbe. 1897.
53. Délvidéki Sport. 1898 óta.
54. Fortuna. 1898 óta. Pénzügyi folyóirat.
55. Közgazdaság. 1898 óta. Gazdászati folyóirat.
56. Unsere Gesundheit. Egészségügyi folyóirat.

6. Hírdető lapok

1. Temesvarer Wochenblatt. 1831-40.
2. Tagesanzeiger. 1848.
3. Temesvarer Anzeiger. 1849-51.
4. Kundschaftsblatt. 1853.
5. Temesvarer Anzeiger. 1868-71.
6. Südungarischer Anzeiger. 1883.
7. Utmutató Temesváron. - Wegweiser in Temesvár. 1886.
8. Continent. Central-Anzeiger. - Központi Értesítő. 1888-95.
9. Magyar Hírdetési Ujság. - Ungarische Annoncen-Zeitung. 1896.
10. Temesvári Lakáshírdető. - Temesvarer Wohnungs-Anzeiger. 1896.

3. §. A temesvári hírlapok és folyóiratok időközi megjelenésük szerint

1. Naponként kétszer jelentek meg:

1. Neue Temesvarer Zeitung. 1882. nov. 29-től 1884. decz. 31-ig.
2. Neue Südungarische Zeitung. 1888. jan. 1-től 1888. márcz. 31-ig.
3. Südungarische Reform. 1893-ban.

2. Naponként egyszer:

1. Tagesanzeiger. 1848.
2. Temesvarer Zeitung. 1852 óta.
3. Neue Temesvarer Zeitung. 1868. jan. 1-től 1882. nov. 28-ig és 1885. jan. 1. óta.
4. Temesvarer Anzeiger. 1868-71.
5. Temesi Lapok. 1872-80.
6. Délmagyarországi Lapok. 1880-87.
7. Temesvarer Lloyd. 1882.
8. Südungarischer Bote. 1882.
9. Südungarischer Lloyd. 1882-87.
10. Mittagblatt. 1882-83.

11. Temesvarer Tagblatt. 1884.
12. Napi Közlöny. 1886.
13. Délmagyarországi Közlöny. 1887 óta.
14. Temesvarer Tagblatt. 1887.
15. Neue Südungarische Zeitung. 1888. ápr. 1-től aug. 11-ig.
16. Südungarische Reform. 1889-92 és 1894 óta.
17. Dreptatea. 1894-98.
18. Temesvári Napló. 1898.

3. Hetenként ötször jelent meg:

1. Südungarische Presse. 1885.

4. Hetenként négyszer jelent meg:

1. Südungarischer Bote. 1881 jan. - jul.

5. Hetenként háromszor:

1. Der Südungar. 1848.
2. Grenzbote. 1861.
3. Narodni Glasznik. 1878-80.
4. Luminatoriul. 1884-90.
5. Délmagyarország. 1887.
6. Délvidéki Ellenőr. 1895-96.

6. Hetenként kétszer:

1. Banater Zeitschrift. 1828.
2. Banater Courier. 1851.
3. Banater Telegraph. 1851-52.
4. Južna Pčela. 1851.
5. Unterhaltungsblätter. 1853.
6. Südungarischer Bote. 1881-82.
7. Luminatoriul. 1880-84 és 1890-94.
8. Délvidéki Ellenőr. 1894.
9. Controla. 1895 óta.

7. Hetenként egyszer:

1. Intelligenz-Blatt. 1771.
2. Temesvarer Zeitung. 1784.
3. Temesvarer Merkur. 1787.
4. Temesvarer Wochenblatt. 1805.
5. Tagsbericht. 1809.
6. Thalia. 1830/31.
7. Temesvarer Wochenblatt. 1831-40.
8. Temesvarer Wochenblatt. 1840-49.
9. Temesvarer Anzeiger. 1849-51.
10. Euphrosine. 1851.
11. Kundschaftsblatt. 1853.

12. Delejtű. 1858-61.
13. Temesvarer Wochenblatt. 1862-66.
14. Banater Chronik. 1867.
15. Temesvarer Zwischenakt. 1868.
16. Temesvarer Sonntagsblatt. 1870-71.
17. Wochenkrebs. 1871.
18. Der Landbote. 1872 óta.
19. Gasthofzeitung. 1874-77.
20. Priculiciu. 1874-75.
21. Temesvarer Wochenblatt. 1875-76.
22. Temesvarer Volksblatt. 1876.
23. Die Posaune. 1876 óta.
24. Temesvári Hírlap. 1882-84.
25. Timisiana. 1885.
26. Gazeta Poporului. 1886-92.
27. Neuer Landbote. 1886.
28. Temesvarer Damenzeitung. 1886.
29. Egyesüljünk. 1886-87.
30. Temesvári Hírlap. 1886-87.
31. Der Freimütige Landbote. 1887-88.
32. Der Freimütige. 1888 óta.
33. Das Freie Wort. 1888.
34. Tisztviselő Lapja. - Beamten-Zeitung. 1888-90.
35. Der Ungarische Landwirth. 1889 óta.
36. Frauenzeitung. 1890.
37. Pantoffel. 1889.
38. Községi Közigazgatás. 1891.
39. Délvidéki Törvénykezési és Közigazgatási Értesítő. 1891-92.
40. Délvidéki Szemle. 1891-93.
41. Satenul. 1891.
42. Délvidéki Ellenőr. 1893.
43. St. Gerardusblatt. 1893-98.
44. Szt. Gellértlap. 1894.
45. Volkswille. 1894 óta.
46. Foaia de Dumineca. 1893-98.
47. Der Schalk. 1895.
48. Der Kobold. 1895.
49. Élczlapok. 1895.
50. A Kópé. 1895.
51. Hétfői Lapok. 1896.
52. A Zuhany. 1897.
53. Temesvári Naplók. 1888.

8. Havonként háromszor:

1. Jugendblätter. 1872-75.
2. Handel und Gewerbe. 1897.

9. Havonként kétszer:

1. Gazdasági Értesítő. - Landwirtschaftliche Zeitung. 1870.
2. Gazdasági Értesítő. 1871-72.
3. Der Rathskeller. 1873-74.
4. Délmagyarországi Tanító-Egyesület Közlönye. 1879-82.
5. Délibáb. 1881-82.
6. Advocatul Poporal. 1886-87.
7. Utmutató Temesváron. - Wegweiser in Temesvar. 1886.
8. Der Rathgeber. 1891-92.
9. Délmagyarországi Pinczér-Ujság. - Südungar. Kellner-Zeitung. 1891-92.
10. Kereskedők Lapja - Kaufmännische Blätter. 1894-95.
11. Papyrus. 1895-96.
12. Délvidéki Tanügy. 1896 óta.
13. Magyar Hirdetési-Ujság - Ungarische Annoncen-Zeitung. 1896.
14. Temesvári Lakáshirdető - Temesvarer Wohnungs-Anzeiger. 1896.
15. Délvidéki Sport. 1898 óta.
16. Das Freie Wort. 1898 óta.
17. Közgazdaság. 1898 óta.

10. Havonként egyszer:

1. Csanád. 1869-72.
2. Történelmi Adattár. 1871-74.
3. Ungarische Biene. 1873-84.
4. Higiena si Scoola. 1876-78.
5. Magyar Méh. 1877-84.
6. Havi Közlöny 1878 óta.
7. Szmotra. 1880.
8. Banater Musik- und Sänger-Zeitung. 1882-83.
9. Rumänische Jahrbücher. 1894.
10. Lelki Vigasz. 1894-97.
11. Seelentrost. 1894-97.
12. Continent. 1895.
13. Gyorsírászati Hirlap. 1895.
14. Velocitas. 1895-96.
15. Városi Közlöny. 1898 óta.

11. Két-havonként egyszer:

1. Természettudományi Füzetek. 1877 óta.
2. Temesvidéki Mérnök- és Építészegylet Közlönye. 1880-82.
3. Rózsa-Ujság. 1887-1894-96.
4. Ungarische Rosen-Zeitung. 1887-1894-96.
5. Délvidéki Turista. 1896.

12. Negyedévenként:

1. Történelmi és Régészeti Értesítő. 1875 óta.
2. Az Állatvédő. 1894 óta.
3. Bölcséleti Folyóirat. 1886-88.

13. Határidőhöz nem kötött lapok:

1. Landes-Regierungsblatt. 1851-60.
2. Union. 1871-73.
3. Der Sammler. 1881.
4. Kiállítási Lap - Ausstellung-Zeitung. 1886.
5. Temesvári Kiállítási Közlemények - Temesvarer Ausstellungs-Mittheilungen. 1891.
6. Herculesfürdő (Mehadia). 1892-96.
7. Fortuna. 1898.
8. Unsere Gesundheit. 1898 óta.

4. §. A hírlapok számának gyarapodása időközönként

1847 előtt Temesváron soha nem volt egyszerre több hírlap egynél.

1848-ban volt három: Temesvarer Wochenblatt, Tagesanzeiger és a Der Südungar.

1849-ben kettő: Temesvarer Wochenblatt és Temesvarer Anzeiger.

1850-ben egy: Temesvarer Anzeiger.

1851-ben hat: Landes-Gesetz- und Regierungsblatt. - Temesvarer Anzeiger. - Euphrosine. - Banater Courier. - Banater Telegraph és Južna Pčela.

1861-ben három: Temesvarer Zeitung. - Delejtű. - Grenzbote.

1871-ben nyolcz: Temesvarer Zeitung. - Neue Temesvarer Zeitung. Temesvarer Anzeiger. - Temesvarer Sonntagsblatt. - Union. - Gazdasági Értesítő. - Csanád. - Történelmi Adattár.

1872-ben volt kilencz: Temesvarer Zeitung. - Neue Temesvarer Zeitung. - Csanád. - Gazdasági Értesítő. - Történelmi Adattár. - Landbote. - Jugendblätter. - Temesi Lapok. - Union.

1881-ben volt tizenhét: Temesvarer Zeitung. - Neue Temesvarer Zeitung. - Délmagyarországi Lapok. - Landbote. - Hausfrauen-Zeitung. - Südungarische Ackerbauzeitung. - Der Sammler. - Magyar Méh. - Ungarische Biene. - Történ. és Régész. Értesítő. - Természettudományi Füzetek. - Délmagyarországi Tanító-Egyesület Közlönye. - Die Posaune. - Südungarischer Bote. - Temesvidéki Mérnök- és Építészegylet Közlönye. - Havi Közlöny. - Luminatoriul.

1882-ben volt huszonegy: Temesvarer Zeitung. - Neue Temesvarer Zeitung. - Südungarischer Bote. - Temesvarer Lloyd. - Südungarischer Lloyd. - Délmagyarországi Lapok. - Temesvarer Mittagblatt. - Südungarische Ackerbauzeitung. - Banater Musik- und Sänger-Zeitung. - Luminatoriul. - Délibáb. - Temesvári Hírlap. - Tört. és Régészeti Értesítő. - Természettudományi Füzetek. - Havi Közlöny. - Délmagyarországi Tanító-Egyesület Közlönye. - Temesvidéki Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. - Die Posaune. - Landbote. - Ungarische Biene. - Magyar Méh.

1885-ben volt tizenhét: Temesvarer Zeitung. - Neue Temesvarer Zeitung. - Délmagyarországi Lapok. - Südungarischer Lloyd. - Südungarische Presse. - Der Beobachter. - Volkswirtschaft. - Landbote. - Történelmi Értesítő. - Természettudományi Füzetek. - Havi Közlöny. - Südungarische Ackerbau-Zeitung. - Beamten-Zeitung. - Die Posaune. - Luminatoriul. - Timisiana. - Südungarischer Bauer.

1890-ben volt tizenhárom: Temesvarer Zeitung. - Neue Temesvarer Zeitung. - Délmagyarországi Közlöny. - Südungarische Reform. - Landbote. - Der Freimütige. - Tisztviselők Lapja (Beamten-Zeitung). - Történelmi és Régész. Értesítő. - Természettudományi Füzetek. - Havi Közlöny. - Die Posaune. - Luminatoriul. - Gazeta Poporului.

1895-ben volt harminczkettő: Temesvarer Zeitung. - Neue Temesvarer Zeitung. - Délmagyarországi Közlöny. - Südungarische Reform. - Dreptatea. - Landbote. - Der Freimütige. - Délvidéki Ellenőr. - Történelmi és Régész. Értesítő. - Természettudományi Füzetek. - Havi Közlöny. - Der Ungarische Landwirth. - Rózsa-Ujság. - Ungarische Rosen-Zeitung. - Volkswille. - Posaune. - Der Schalk. - Der Kobold. - Élczlapok. - A Kópé. - Gyorsírászati Hírlap. - Kereskedők Lapja (Kaufm. Blätter). - Papyrus. - Continent. - Herculesfürdő. - Lelki Vigasz. - Seelentrost. - Gerardusblatt. - Foaia de Dumineca. - Controla. - Az Állatvédő. - Velocita.

1898-ban volt huszonöt: Temesvarer Zeitung. - Neue Temesvarer Zeitung. - Délmagyarországi Közlöny. - Südungarische Reform. - Temesvári Napló. - Landbote. - Der Freimütige. - Der Ungarische Landwirth. - Temesvári Naplók. - Tört. és Régész. Értesítő. - Természettudományi Füzetek. - Havi Közlöny. - Gerardusblatt. - Posaune. - Volkswille. - Dreptatea. - Foaia de Dumineca. - Controla. - Állatvédő. - Délvidéki Tanügy. - Városi Közlöny. - Délvidéki Sport. - Fortuna. - Közgazdaság. - Unsere Gesundheit.

FÜGGELÉK.
A TEMESVÁRI KÖNYVNYOMDÁKBAN 1771-TŐL
1871-IG NYOMTATOTT KÖNYVEK JEGYZÉKE.

I. Heimerl Mátyás József nyomdája (1771-1784)

Grabacher Alois. Theoreses in universam logicam. Temesiae, 1773. Typis Math. Josephi Heimerl, caes. reg. priv. Typogr. 8-r. 4 lev. (Délmagy. Tört. és Rég. Muz.-Társ.)

Judenordnung, welche nach Vorhergegangen allergnädigst kaiserlich. königlichen Bestätigung von der kais. königl. Temesvarer bannatischen Judenschaft ... gegeben wird. Temesvar, gedruckt bey Math. Joseph. Heimerl, kais. königl. bannatischen administrations-Buchdruckern 1776. 2-r. Czímlap és 27 lev. (Délmagy. Tört. és Rég. Muz.-Társ.)

Sammentliche Remarquen des Grafen Moriz von Lasey ... über die im Jahre 1768, 1769 und 1770 in Mähren und Böhmen gehaltene Exercirlagern. 8-r. 72 lap. Temesvár, 1779. (Nemz. Muz.)

Sermo, quem occasione instaurati Comitatus Temesiensis habuit die 22. Junii anno 1779 ... 4-r. 18 lap. Temesiae. (M. T. Akad. Bpesti Tud. Egy. és. N. Muz.)

Rede, welche bey Errichtung des Temesvarer Comitats den 22. Brachmonat 1779 Sr. Exe. der Hochg. Graf Herr L. v. W. in lateinischer Sprache gehalten. Uebersetzt durch H. G. v. Bretschneider. Temesvar, 4-r. 32 l. (N. Muz.)

Lelki Viadalom, mely olaszul t. P. Scupuli Lőrincz szerzetes által irattatott, most pedig deákból hazánk nyelvére Istennek tett fogadásból fordíttatott, Tömösvárott. Nyomtatott Heymerl Mátyás József privilegiált könyvnyomtató által 1780. Esztendőben. 16 r. 3 lev. és 7-270 lap. (N. Muz.)

Ordo Officii Divini ... pro anno 1782 ... in usum dioecesis Csanadiensis ... Temessiae, 1782. Typis Math. Jos. Heimerl, S. C. R. M. Privil. Typogr. Kis 8-r. 116 l. (Szüts János dr. theol. tanár tulajdona.)

Haidenreich Ludov. Medicina Aradiensis tractatus de morbis in Dacia frequentioribus et de singulari eos tractandi methodo. 8-r. 86 l. Temesvarini, 1783. (Nem. Muz.)

II. Slovatzeck József nyomdája (1784-1790)

Intrumar. Sftei Trajani, 1784 8-r.

Ordo Officii Divini ... pro anno 1785 ... in usum dioecesis Csanadiensis ... Temesiae. Typis Josephi Ant. Slovatzeck, S. C. R. M. Privil. Typogr. 8-r. 106 l. és 3 lev. (Szüts János dr. theol. tanár tulajdona Temesváron.)

Bossuet Jacob: Doctrinae Catholicae, de iis argumentis, de quibus controversiae sunt, expositio. E gallico latina, ex recensione abbatis Floridi ab autore revisa probataque. Kis 8-r. 4 levél és 116 l. (N. Muz.)

Temesvarer Banats Cambiatur. Regulament pro anno 1737. Temesvarini, Typis Jos. Ant. Slovatzeck, S. C. R. Priv. Typogr. Év. n. 2-r. 11 l. (Temesvár-városi könyvtár.)

Schmiedfeld, Freyherr: Anrede des königl. Kommissärs ... bei Eröffnung des illyrischen National-Congress zu Temesvar am 1. Sept. 1790. 8-r. 14 l. 1790. Hely és ny. nélk. (N. Muz.)

Wopperer Joh.: Nützlicher Unterricht für den Landmann zur Erzeugung einer guten Gattung Pferde. 8-r. 61 l. Temesvar, 1790. Gedr. bei Jos. Slovatzek. (N. Muz.)

Rede vor Eröffnung der illyrischen Nationalversammlung. Gehalten zu Temesvar in einem Zirkel der Eingeweichten. 4-r. 6 lev. In August 1790. H. és ny. n. (N. Muz.)

(2. Auflage) 4-r. 6 lev. in August 1790. H. és ny. n. (N. Muz.)

(3. Auflage) Kostet gefalzt 7 kr. 4-r. 6 lev. in Sept. 1790. H. és ny. n. (N. Muz.)

(4. Auflage) 8-r. 23 l. 1790. H. és ny. n. (N. Muz.)

(5. Auflage) 8-r. 16 l. 1790. H. és ny. n. (N. Muz.)

Bekanntmachung der durch Sne Majestät unser allergn. Landesfürsten, den bestehenden illyrischen National Congresse neuerlich eröffneten väterlichen Gesinnungen als ein von den versammelten Ständen der ganzen übrigen Nation gewidmetes Denkmal. 4-r. 4 lev. Temesvár, 1790. Ny. n. (N. Muz.)

Simonchicz Innoc: Belgrado a Laudone suis reddito, die 8. oct. 1789. lusus poeticus plaudente gymnasio regio Temessiensi schol. piarum. 8-r. 7 lev. H. és ny. n. (N. Muz.) - U. az. 2-r. 8 lap. H. és ny. n. (Bpesti Tud. Egyetem.)

III. Özv. Lechner Anna nyomdája (1788-1791)

Ordo officii Divini ... pro anno 1790 ... in usum dioecesis Csanadiensis ... Temesvarini, 1790. Typis Annae Lechner viduae. 8-r. 107 l. és 9 lev. (Szüts János dr. theol. tanárnál Temesvár.)

IV. Jonas Jakab József nyomdája (1790-1804)

Iter Venetum, ex Hungaria susceptum. Temesvarini, 1796. 8-r. 102 l. Typis Jac. Jos. Jonas Reg. administr. Cameralis Typogr. (Délm. Tört. és Rég. Muz.-Társ.)

Kőszeghy Lad: Oratio Funebris ad Solennes exequias ... Emerici Christovics episc. Csanad. in Cathedrali ecclesia Csanadiensis celebrata, die 20. Januarii anni 1799. 2-r. 19 l. Temesvarini, 1799. (N. Muz.)

Eklér Joan: Memoria laetitiae ac felicitatis, quibus ... Sigismundus Lovász de Eötvénés ... in eminenti comitis Temessiensis, et ejusdem nominis r. comitatus supremi comitis per honorifica dignitate per Ladisl. Kőszeghy ... inauguratus est. 4-r. 8 lev. Temesvarini, 1801. Typis Jac. Jos. Jonas. (N. Muz.)

Szegedini liberae regiaeque civitatis Hungariae maternum jubilum et vota super auspaticissimam sacratissimamque solennitatem geminam qua Rev. ac Ill. D. Ladis. Kőszeghy episcopus Csanadiensis consecratus atque ad gloriosum ecclesiae: seu coelestis sponsae suae solium introductus ac installatus fuit. Temesvarini, die 10. Maji anno 1801. 4-r. 6 lev. Temesvarini. Typis Jac. Jos. Jonas. (N. Muz.)

Haidenreich Ludov: Historia 'Astheniae scorbutiae in multis gremialibus locis incltyti Comitatus Aradiensis anno 1803. graviler saevientis iussu eiusdem inc. Comit. conscripta et congesta per - - physicum Aradiensem. Temesvarini. Typis Jac. Jos. Jonas, 1803. 8-r. 76. (N. Muz. és Temesvárm. levéltár.)

Patonyi Thadd: Elegia, qua Dno Ladislao Nagy de Peretsen, inc. Comitatus Aradiensis assessori in i. ducali societatis eruditorum Jenensis membrum nuper adlecta gratulatur vates cituanus T. P. Temesvarini, 1804. Typ. Jac. Jos. Jonas. 4-r. 5 lev. (N. Muz.)

Haunulik J.: Carmen ad Ill. Dnum Lad. Kőszeghy, dum Csanadiensis Episcopus renunciatus est. ... anno 1800. 4-r. 2 levél. Temesvarini. (N. Muz.)

Nagy Lad. de Branyitska: Carmen Lad. Kőszeghy, Cathedr. eccl. Csanadiensis Episcopo ... occasione installationis, anno 1801. die 10. Maji intervente sacrum. 4-r. 10 lap. Temesvarini. 1801. (N. Muz.)

V. Jonas Lajos nyomdája (1804-1806)

Branyitskai Nagy László: Lantolag. Azon alkalmatosságra, midőn Zsadányi és Török-szentmiklósi Almássy Pál úr Arad vármegyében helyeztetett, Iratos nevű, másképen Sofronya tízim alatt levő nagy pusztába 1806. esztendőben bevezettetve, beiktatódott. Kis 4-r. 4 lev. Temesváron, nyom. Jonas Lajos betüivel. (N. Muz.)

VI. Klapka József nyomdája (1807-1830)

Neues katholisches Gebetbuch zur Beförderung der gewöhnlichen Andachtsübungen ... 8-r. 167 és 5 l. Temesvar, 1810. (N. Muz.)

Wallasek Vinc: Ode an Herrn Gregor Kapdebo von Baraczháza, als derselbe den Verfasser aus einer gefabrvollen Krankheit rettete. 4-r. 7 l. Temesvar, 1810. (N. Muz.)

Catalogus Venerabilis Cleri Csanadiensis pro Anno 1810. Temesvarini. Évsz. n. 8-r. 78 l. (Csanádi püspöki könyvtár.)

Kőszeghy Lad: Homilia Lad. Kőszeghy, Episcopi Csanadiensis per occasionem visitationis canonicae habita, ac per Georgium Stocker ... germanice reddita. Temesvarini, 1811. 4-r. 24 l. (N. Muz.)

Prolog zur hohen Vermählungsfeuer des Herrn ... Freyherrn von Mecséry, und des ... Frauleins Theresia Freyin von Szirmay. 4-r. 4 lev. Temesvár, (1812). (N. Muz.)

Norma Publicae Rei in Comitatu Temesiensi administrandae in generali ... conventu die 21. mensis Junii, anno 1813. celebrato sancita. Temesvarini. 2-r. 41 lev. (Délm. Tört. és Rég. Muz.-Társ.)

Ájtatos Énekek, litániák és könyörgések, melyeket az ó-aradi magyar katolikusok számára ki-nyomatott Pitner János aradi polgár. 8-r. 24 l. Temesvár, 1813. (N. Muz. és Bpesti Tud. Egy.)

Svaiger Ant: Ode Ill. Dno Jos. Comiti Wenckheim, occasione diei onomastic oblata 1814. 8-r. 2 lev. Temesvarini. (N. Muz)

-: Eucharisticon ad august. Austriae Imperatorem Franciscum I, item august. foedaratos monarchas dominos clementis. Europae, salutis et libertatis revindicatae causa. 8-r. 11 l. Temesvarini, 1815. (N. Muz.)

-: Ode Magn. ac Spect. Dno Paulo Csernovits de Mátsa, dum ob singularia merita S. C. ac R. M. consiliarius renunciatus adiuraretur. 8-r. Temesvarini, 1817. (U. o.)

-: Ode optimae Spei Herulis Alexandro, Ludovico ac Nicolao Hofbauer. 8-r. Temesvarini, 1817. (U. o.)

Huberth Thadd: Ode ad liberam regiamque Civitatem Temesvariensem, quum suae, a potestate Turcarum libertatis saeculum compleret XIII. octobris 1816. a scholis piis in eadem Civitate. Kis 8-r. 12 lap. Temesvarini. (N. Muz.)

Instructio Pro Notariis Judicibusque Communitatum Comitatus Temesiensis in generali congregatione Sept. 1817 ... 2-r. 19 lev. Temesvarini, 1817. (Délm. Tört. és Rég. Muz.-Társ.)

Klapka Jos: Bücherverzeichniss der k. k. privilegirten oeffentlichen Leichbibliothek des Joseph Klapka. Nro I. 8-r. VIII. és 158 l. Temesvar, 1816. (N. Muz.)

-: Nro II. Erstes Supplement. 8-r. IV. és 77 és 2 lap. Temesvar, 1817. (N. Muz.)

Varga Pál: Egy Szent beszéd, melyet az emberi nemzet megváltójának halála napján ns. Arad városában mondott - - 1818-ban. 4-r. 12 l. Temesvár, 1818. (N. Muz.)

Bokros, Franc. Sal: Ode pro die Natali Francisci I. Imp. Austr. Hung. regis apost. dum Hyeronimus Zimandsek coll. piarum rector, Joanni Holtzmann numisma aureum adpenderet. Temesvarini, 1819. Kis 8-r. 8 lap. (N. Muz.)

Rátz Hieronimus: Egyházi beszéd, melyet azon alkatmatosságra, midőn dicsőséges Szent István első apost. magyar királynak emlékezetét ns. Arad vármegye Aradon aug. 20-án ünnepelné, mondott, és egy hazáját igazán szerető magyar hazafi kinyomtatott. 8-r. 31 l. Temesváron, 1820. (N. Muz. Bpesti Tud. Egy.)

Beszédek, melyek Mtságos Soborsini Bárány Forray András úrnak N. Krassó vármegyében főispány-helytartói hivatalába 1825 eszt. május hava 31-ik napján történt bevezetése alkatmatosságával tartattak. 4-r. 10 l. Temesvár (1825). (Bpesti tud. Egyet.)

Csokerlyán Bas: Encomiasticon Spect. ac Perill. Duo Demetrio Trifunácz de Batfa, profunda cum veneratione oblatum. 8-r. 4 lev Temesvarini, 1826. (Bp Tud. Egy.)

Epicedium, quo memoriam Exc. Ill. ac Rev. Dni Ladislai Kőszeghy de Remete, Episcopi Csanadiensis ... die 4. Januarii 1828. donati occasione solemnum exequiarum tristissimus colit clerus iunior Temesvariensis. 4-r. 4 levél. Temesvarini, 1828. (N. Muz.)

Győrffy, Anton: Worte der Wahrheit und der Liebe, zum Denkmal hoch priesterlicher Tugenden, bei der letzten und feuerlichen Exequial Ehrenbezeugung für ... Herrn Ladisl. von Kőszeghy gewidmet und gehalten zu Temesvár am 16. April 1828. 4-r. 14 lap. Temesvar, 1828. (N. Muz.)

Bárány Ágoston: Gyászkönyvek, melyeket néhai Beodrai Karácsonyi Lázár úrnak 1827. esztendőben aug. 27-én történt gyászos elhunytakor meghült hamvai felett öntött - - 4-r. 4 lap. Temesvár, 1827. Költemény (N. Muz.)

Stolz Al: Theater-Almanach, den ... Schauspiel-Gönnern in der königl. Freystadt Temesvar zum Neujahrfeite 1827. Temesvar (1826). 8-r. 4 l. (N. Muz.)

Hugo Fr: Monument der Hochachtung Sr. Hochwürden, dem ... Herrn P. Jeremias Schober, bei Gelegenheit der am 10. July 1828. bestätigten Wahl zur Provincialwürde ... geäussert von dem Temesvarer Konvente. 4-r. 4 lev. Temesvar (1828). (N. Muz.)

Jakab Bogdán: Örömversek t. n. Krassó vármegyének azon polagári ünnepére, mellyel a magyar koronához lett visszakapcsoltatásának 50. esztendejét 1829. eszt. aug. 5-én Lugos mezővárosában közörvendezéssel ülte. 4-r. 3 lev. Temesvár (1828). (N. Muz.)

Dem Hochwürdigst Hochwohlg. H. Jos. v. Putnik, am Tage seiner feuerlichen Installation als Dioecesan Bischof der Temesvarer g. n. u. Kirche, dargebr. v. seiner Gemeinde in der Festung Temesvar, am 18. Okt. 1829. 4-r. 2 lev. Temesvar (1829). (N. Muz.)

Am Sarge des hochwürdigen Herrn Joseph v. Putnik, Temeser g. n. u. Dioecesan Bischof und des Arader Bisthums Administrators ... von G ... St. 4-r. 2 levél. Temesvar, 1830. (N. Muz.)

Ill. ac Rev. Dno Francisco Lajtsák, M. Varadiensis l. r. episcopo ... a schola 2. humanitatis oblata, dum gymnasii scholas inviseret Temesvarini 1829. mensis Julii, die 24. 8-r. 4 lev. Temesvarini (1829). (N. Muz. Bpesti tud. Egy.)

Milutinovits Greg: Carmen, quod Ill. ac Rev. Dno Maximo Manuilovits or. eccles. g. n. u. ritus episcopo Versecziensi occasione solemn. in eundem episcopatum suae in 6. Sept. inaugurationis piissimo cultu obtulit. 4-r. 3 lev. Temesvarini, 1829. (N. Muz.)

Sándor, Alois: Ode Excell. ac Ill. Dno Comiti Ignatio Almássy de Zsadány et Török-Szent-Miklós, Comiti Temesiensi ac inelyti Comitatus eiusdem nominis suppremo Comiti onomasticum suum diem 31. 1828. Julii recolenti oblata. 4-r. 3 lev. Temesvarini (1828). (N. Muz.)

-: Elegia Ill. Dno Lib. Baroni de Gerliczy, dum Comitatus Temessiensis officii supr. comitis administratori onomasticum suum die 29. Sept. 1829. recolenti. 4-r. 4 lev. (N. Muz.)

-: Ode Ill. Dno Lib. Baroni Michaeli de Gerliczy, dum incl. Comitatus Temesiensis suppremi Comitis officii administratoris munus anno 1829. die 29 oct. capesseret. 4-r. 4 lev. (N. Muz.)

-: Ode Exc. ac Ill. Dno Comiti Ignatio Almássy ... Comiti Temesiensi, ac inc. comitatus eiusdem nominis suppremo Comiti onomasticum suum diem 31. Julii 1829. recolenti. 4-r. 4 lev. (N. Muz.)

-: Ode festis honoribus Ill. ac Rev. Dni Josephi Putnik or. eccl. g. n. u. ritus episcopi Temesiensis, occasione solemnis suae die 18 oct. 1829. celebratae installationis. 4-r. 4 lev. Temesvarini. (N. Muz.)

Mucke August: Theater Almanach für den Gönnern in der königl. Freystadt Temesvar, zum Neujahrsfeste 1829, gewidmet. 8-r. 4 lev. Temesvarini (1828). (N. Muz.)

-: Zum Neujahrfeste 1830. 8-r. 4 lev. Temesvar. (1829). (N. Muz.)

Voces latinae, in regulis de quantitate syllabarum tractantibus, occurrentes in Hungaricum et Germanicum idioma. Opera J. K. traductae. 8-r. 15 lap. Temesvarini, 1830. (N. Muz. Egy.)

Ode honoribus Ill. ac Rev. Dni Antonii Török, dum solemni ritu Episcopus Csanadiensis inauguraretur, a gymnasio schol. Piarum Temessiensi dicat. mensi Junio, die 13. anno 1830. 4-r. 4 lev. (N. Muz.)

Schönfeld Ign: Fest-Gedicht bei der Installation Seiner Hochg. Herrn Paul v. Gyürky als Obergespanns Administrator in der löbl. krassovaer Gespanschaft am 15 July 1830 ... in Lugos. 4-r. 4 lev. Temesvar, 1830. (M. Muz.)

Zur Beförderung-Feuer Sr. Exc. dem Herrn ... Andreas Schneller ... von seinen treuen Verehrern ehrfurchtsvoll gewidmet. 4-r. 2 lev. Temesvar, 1830. (Tud. Egy.)

Oppenheim, David Hirsch: Anrede, welche bei Gelegenheit der Glücklichen Genesung unsers Kaisers und Königs Franz I. vorgetragen wurde. 4-r. 14 l. Temesvar, évsz. n. (N. Muz.)

Klapka József kezdte meg 1826-ban a máig is folyó *Temesvarer gemeinnützig, erheitender, belehrender Volks- und Haus-Kalender* ... kiadását; első évfolyama 1827-re jelent meg. E naptár 1899-ben már a 72. évfolyamot érte meg.

VII. Beichel József nyomdája (1830-1852)

Simonovich Maxim: Halotti áldozat, melyet néhai Mtgos Putnik József, temesvári n. e. g. püspök nevének tiszteletül tett német nyelven nov. 25-én 1830. esztendőben - -, most pedig magyar versekbe foglalta, Tsernátoni Vajda Péter, 1831. esztendőben. 4-r. 8 lap. Temesvár, 1831. (N. Muz.)

Todtenopfer den Mauen Joseph Edlen von Putnik, Temesvarer gr. n. u. Bischof dargebracht von M. S. den 25. Nov. 1840 8-r. 10 lap. Temesvar, 1830. (N. Muz. Egyet.)

Az országos rendszeres munkáknak megvizsgálásával tekint. Temes vármegye rendei által megbízott küldöttségnek véleményei s terjesztvényei a ... vármegye ... határozatával együtt. Temesvárott ... 1832. 2-r. 2 lap. (Délm. Tört. és Rég. Muz.)

Torontál vármegye által az orsz. rendszeres munkálatok megfontolására kirendelt küldöttségnek véleménye az egyházi és világi örök hagyományi tárgyakban a t. n. vármegyének erre tett észrevételeivel és határozataival együtt. 2-r. 3 lev. Temesvár, 1832. (N. Muz.)

Örömrzés, melyre azon alkalommal, midőn Torontál vármegye követi Hertelendi Hertelendy Miksa és Ivándai Karácson István urak az országgyűlésről a megye kebelébe visszaérkeztek, gerjedezt a megyebeli nemes ifjuság. 4-r. 4 lev. Temesvár, 1831. (N. Muz.)

Mücke August: Theater-Almanach zum Neujahrsfeste 1831. 8-r. 4 lev. Temesvár (1830). (N. Muz.)

Wagner Alois: Theater-Almanach den Gönnern in der königl. Freystadt Temesvar zum Neujahrsfeste 1832 gewidmet. 8-r. 11 lap. Temesvar (1831). (N. Muz.)

-: Abschieds-Blatt den hohen und verehrten Theater-Gönnern bei seiner Abreise erfurchtsvoll gewidmet. 8-r. 8 l. Temesvar, 1832. (N. Muz.)

Rund, Franz: Theater-Almanach des kön. städtischen Theaters zu Temesvar ... zum neuen Jahre 1833. 8-r. 4 lev. Temesvar (1832). (N. Muz.)

-: Zum Schlusse des Wintercourses 1833. 8-r 4 l. (N. Muz.)

-: Zum neuen Jahre 1835. 8-r. 4 lev. (N. Muz.)

-: Zum neuen Jahre 1836. 8-r. 4 lev. (N. Muz.)

-: Zum Neujahrsfeste 1838. 12-r. 4 lev. (N. Muz.)

-: Theater-Journal. Am Schlusse des Wintercourses 1835 bis 1836. den Gönnern zu Temesvar ... gewidmet. 8-r. 4 levél. (N. Muz.)

Klapka, Jos: Reden, welche am 16. und 17. April 1833. zu Temesvar an Thomas Bedekovits de Komor und an die Gemeinde abgehalten wurden. Temesvar, 1833. 4-r. 4 lev. (Temesvár városi könyvtár.)

Beszédek, melyek Mtgos Losonczi Gyürky Pál úr ő Nagyságának T. N. Krassó vármegye főispányi hivatalába történt díszes bevezetése és pompás beiktatása alkalmával 1832. eszt. nov. 5-én Lugoson tartattak. 4-r. 11 l. Temesvár (1832). (N. Muz.)

Elegia, admodum rev. ac eximio patri Joanni Bapt. Grosser, clericorum reg. scholarum piarum per Hung. et Transs. praeposito provinciali ... dum scholas inviseret ... oblata. Temesvarini, 1834. 4-r. 4 lev. (Nemz. Muz.)

Énekek. A temesvari kir. nemzeti főiskolában lévő ifjúságnak számára, összeszedetett szent -. 8-r. 16 l. Temesvár, 1834. (N. Muz.)

Urbányi Emericus: Poema summariam descriptionem in commentarium, de Complexu operis germanico idiomate typis in lucem editi sub titulo Volneris Ruinen von Palmyra una et phoenomeni in i. Comitatus Bihariensis possessionibus Szokál, Harsány, Oláh-Szent-Miklós, Homorog et Okán, et aliis 13-tia mensis novembris nocte in 14-ae ejusdem mensis diluculum vergente anno 1832 visi descriptionem in se complectens. Luce in tenebris lucente illuminatis Christi fidelibus vero pietatis affectu dicatum ... Világos, die 28. Febr. 1834. 8-r. 10 l. (N. Muz.)

-: Festivus Camoenus applausus Ill. Dno Stephano Szerencsy de Szygeth, incl. Comitatus Aradiensis recens clementer denominato supremo Comiti in Solemnia eminentis ejusdem officii ingressus quem profundissima cum veneratione litat Aradini, die 18. Sept. 1837. 4-r. 4 lev. Temesvarini (1837). (N. Muz.)

Örömdal Mtgos Főt. Lonovits József Csanádi püspök úr beiktatása ünnepére, szívemelő részvétből ajánlotta a Csanádi növendékpapság. 4-r. 3 lev. Temesvár, 1834. (Nem. Muz.)

Oppenheim, Dávid Hirsch: Trauerrede über das Hinscheiden Sr. Majestät Franz I. nebst andächtigen Gebethe in der Synagoge zu Temesvar, den 23-ten März 1835. 8-r. 11 l. Temesvar (1835). (N. Muz.)

Carmen alcaicum, quod Honoribus Dni Ignatii Hertelendy ... dicatum, quum officium administratoris supremi Comitum inc. Comit. Torontaliensis adiret ... 4-r. 4 lev. Temesvarini, 1836. (N. Muz.)

Petlovich Tivadar: Örvenező Felkiáltás, mellyel Hertelendi Hertelendy Ignác úr, Torontál vármegye hely. főispáni beiktatása alkalmával 1836. eszt. Junius 14. napján megtiszteltetett. 4-r. 2 lev. Temesvár (1836). (N. Muz.)

Popeszku, Const: Ode honoribus Magn. ac Spect. Dui Joannis Dercsényi de Dercze, dum mense Apr. 1836. pro capessenda neo adepta Cameralis administratoris dignitate Temesvarinum appelleret, dicata. 8-r. 2 lev. Temesvarini (1836). (N. Muz.)

Pauscher, Jos: Almanach des Theaters zu Lugos, zum neuen Jahre 1838. 8-r. 4 lev. Temesvar (1837). (N. Muz. Egy.)

-: Almanach des Theaters der königl. Freystadt Temesvar ... zum neuen Jahre 1839. 16-r. 24 l. Temesvar (1838). (N. Muz. Egy.)

-: Almanach (1841-er) des kön. städt. Theaters in Temesvár, Pest und Fünfkirchen. 16-r. 32 l. Temesvár. (N. Muz.)

Határozatai. A közelebb lefolyt orsz. gyűlése által alkotott úrbéri törvények folytában Temes vármegyének 1836 eszt. okt. 17-én tartott közgyűlésében keletkezett - ... Temesvárott, évsz. n. 2-r. 11 lev. (Délm. Tört. és Rég. Muz.)

Dietrich, Jos: Theater-Journal unter dem Titel: Wer anklopft, dem wird aufgethan, Wer wagt, der gewinnt, oder die hohen Gönner und der betrubte Souffleur. Kis 8-r. 16 l. Temesvár, 1837. (N. Muz.)

Mannhardt Ignác: Örömgengzet Tihanyi Ferencz úrnak Temes vármegye helytartói székébe való beiktatására. Temesvár, 1836. 4-r. 7 lev. (Délm. Tört. és Rég. Muz.)

Temesi Casino-Könyv. 1838. I. év. 8-r. 26 l. Temesvár, 1838. (Délm. Tört. és Rég. Muz.)

Hammer, Anton: Geschichte der Pest, die von 1738 bis 1740 in Temesvarer Banate herrschte, von - - k. k. orientalischen Dolmetsch. Temesvar, 1839. 8-r. 115 l. (Temesvár, városi könyvt.)

Schematismus: Csanád egyházmegye Schematismusai 1835-től 1852-ig. (Csanád-egyh. püspöki könyvtár.)

Ordo Officii Divini ... pro anno 1836. in usum dioecesis Csanadiensis ... Temesvarini, 1835. 8-r. 88 l. Csanádi püspöki könyvtár.)

-: pro anno 1838. 8-r. 90. (U. o.)

-: pro anno 1839. 8-r. 91. (U. o.)

-: pro anno 1840. 8-r. 87. (U. o.)

-: pro anno 1841. 8-r. 90. (U. o.)

-: pro anno 1842. 8-r. 95. (U. o.)

-: pro anno 1847. 8-r. 82. (U. o.)

-: pro anno 1850. 8-r. 80. (U. o.)

-: pro anno 1851. 8-r. 80. (U. o.)

-: pro anno 1852. 8-r. 80. (U. o.)

-: pro anno 1853. 8-r. 91. (U. o.)

Temesvarer gemeinnützig, erheiternder, belehrender Volks- und Hauskalender ... auf das Jahr ... 1831-től 1853-ig. 4-r. (Több évfolyama a temesvári városi könyvtárban, az 1848-ik a Délm. Tört. és Rég. Muz-ban.)

Carmen, honoribus Ill. ac Rev. Dni Josephi Lonovics, ecclesiae Csanadiensis antistitis, dum per districtum litterarium M. Varadiensem superioris scholarum studiorum directoris regii munus capesseret, ab alumnis secundae humanitatis gymnasii Temesvariensis scholarum piarum - 1838. 4-r. 7 lap. Temesvarini. (N. Muz.)

Ormós Zsigmond: Véres bosszu. Regény. 8-r. 2 lev. és 268. l. Temesvár, 1841. (Délmagy. Tört. és Rég. Muz.)

Deutsch Ferencz Jos: „Buziás. A magyar orvosok és természetvizsgálók negyedik nagy gyűlése emlékeül.” 8-r. 14 és 44 l. Temesvár, 1843. (A bpesti egyet.)

Hladik Bernárd: Nmlgu Krivinaí Lonovits József úr, csanádi püspök névnapja ünnepén, tisztelete jeléül a temesvári közéletanoda, márczius hó 19-én, 1847. 4-r. 3 lev. Temesvár. (N. Muz.)

Wachtel Dávid dr: Hippokrates Aphorismái. Ford. - -. 8-r. 50 l. Temesvár, 1843. (N. Muz.)

Varga József: Nagymélt. csanádi m. püspök úr Lonovits József ő Nagykegyelmessége nevenapja üdvözlésére 1847. eszt. 19. Martiusban. 4-r. 4 lev. Temesvár, 1847. (N. Muz.)

Érdemszerinti sorozata. A temesvári királyi Közéletanoda ifjúságának 1846. év második felében. 2-r. 2 lev. (Délm. Tört és Rég. Muz.)

Alphabetisches Verzeichniss der Actionäre des Temeser National-Casino, dessen Statuten und übrige Bekanntmachungen für 1818. Aus dem ungarischen übersetzt. 8-r. 28 l. Temesvár, 1848. (Bpest, Tud Egy.)

Hirschfeld, K.: Märzveilchen, der Temesvarer Bürgerschaft gewidmet. Temesvar, 1850 8-r. 63. (N. Muz.)

Rückblik auf Temesvar im Jahre 1849. Mit 1. lithogr. Ansicht des Monumentes am Paradeplatz. Temesvar, 1850. 8-r. (N. Muz.)

Programm. Erstes - des k. k. Gymnasiums in Temesvar am Schlusse des Schuljahres 1851. 4-r. 42 Temesvár, 1851. (N. Muz.)

VIII. Beichel örökösei nyomdája (1852-1857)

Programm. Zweites Programm des k. k. Gymnasiums in Temesvar am Schlusse des Schuljahres 1852. 4-r. 42. Temesvár, 1852. (N. Muz.)

-: Drittes Programm ... 1853. 4-r. 42. (U. o)

-: Viertes Programm ... 1854. 4-r. 42. (U. o)

-: Sechstes Programm ... 1856. 4-r. 42. (U. o.)

Csajághy Sándor, isten kegyelméből csanádi püspök, székfoglalásánál minden híveinek üdvöt s áldást a mi urunk Jézus Krisztusban. 8-r. 29. Temesvár, 1852. (N. Muz.)

-: Bischof von Csanád entbietet bei seinem Amtsantritte an alle Gläubigen seines Kirchensprengels Gruss und Segen ... Temesvar, 1852. 8-r. 28. (Délm. Tört. és Rég. Muz. Társ.)

Temesvarer gemeinnützig und ... Volks- und Hauskalender ... 1852-től 1856-ig. (Temesvár, városi könyvtár)

Bericht, der Handels- und Gewerbekammer in Temesvar an das Ministerium für Handel, Gewerbe und oeffentliche Bauten, über Zustand der Landeskultur, des Handels, der Industrie, der Gewerbe-Verhältnisse und des Verkehrs im J. 1851. 8-r. 42 l. Temesvar, 1852. (N. Muz.)

Lindenmayer Emeric: Die Mineralquellen bei Buziás in der Serbischen Wojwodschaft ... 8-r. 84 l. és 2 lev. Temesvar, 1856. (N. Muz.)

Vorstellungen. Väterliche - an die aufzunehmenden Handelslehrlinge zur Darnachachtung und Erinnerung in den Lehrjahren, empfohlen vom Lippaer Handels-Gremium. 8-r. 7 l. Temesvar, 1856. (N. Muz.)

IX. Hazay M. és fia Vilmos, majd Hazay Róza nyomdája (1851-1866)

Csajághy Sándor: Sermo pastoralis ad clerum suum dioecesanum, dum die 19. Apr. 1852. canonice inauguraretur. 8-r. 22. Temesvarini (1852).

Preyer, Joh: Monographie der königl. Freistadt Temesvar. Temesvar, 1853 8-r. 186 l. és két térkép.

Pexa L.: Ausführliche Erläuterungen des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches. I Theil. Temesvár, 1853. 8-r. 198. (Temes várm. levélt.)

Rückblicke in die fromme Vorzeit unserer Väter. Bei Gelegenheit der Uebersetzung der Maria Empfängniss- oder Pest-Säule in der Festung Temesvar. 8-r. 23 lap. Temesvár, 1853. (N. Muz.)

Oltványi Pál: Vegyes házasságok és az új polgári törvénykönyv. Temesvár, 1854. 8-r 54 l. (N. Muz.)

-: Privilegium Fori és az új polgári és büntető Codex. 8-r. VI. és 96 l. Temesvár, 1854. (N. Muz.)

-: Vegyes házasságok. 8-r. 176 l. Temesvár, 1857. (N. Muz.)

Ordo Officii Divini ... pro anno 1855... in usum dioecesis Csanádiensi. 8-r. 92 l. - U. az, pro anno 1856. 8-r. 90 l. - U. az, pro anno 1857. 8-r. 116 l. - U. az, pro anno 1858. 8-r. 128 l. - U. az, pro anno 1859. 8-r. 122. l. - U. az, pro anno 1860. 8-r. 124. - U. az, pro anno 1861. 8-r. 123 l. - U. az, pro anno 1862. 8-r. 132. - U. az, pro anno 1863. 8-r. 130 l. - U. az, pro anno 1865. 8-r. 136. - U. az, pro anno 1867. 8-r. 142 l. (Csanádi püspöki könyvtár.)

Officia Nova Propria dioecesis Csanadiensis, item nonnullaque in antiquioribus breviariis non reperiuntur, reinpressa iussu illustris. ac reverendis. dmni Alex. Csajághy ... Temesvarini, 1855. 8-r. 384. l. (Csanádi püsp. könyvt.)

Ordines Circulares ad Venerabilem clerum Almae Dioecesis Csanadiensis, a die 15. mensis Novemb. 1855. Temesvarini (1857). Nagy 4-r. VII. és 195. de almis 195. - U. az, de annis 1858-59. N. 4-r. VI. é 176 l. és Appendix XXXII. l. - U. az, de annis 1860-63. N. 4-r. Index és 140 l. (Csanádi püsp. könyvt.)

Schematismus Venerabilis cleri dioecesis Csanadiensis pro anno 1854. 8-r. Évenként egy-egy kötet 1866-ig. (Csanádi püsp. könyvt.)

Der Beobachter. Allgemeiner Stadt- und Land-Kalender. - I. Jahrgang. 1854. 4-r. Évenként egy-egy kötet 1866-ig. (Városi könyvt.)

Maniu, Basil: Responso replicativu la brosur'a, d-lui protopresviteru Mel. Dregici intitulato „Care Sunt literile romane?” 8-r. 47 l. Timisiora, 1856. (N. Muz.)

-: Dissertatiunea istorica Critica si literara tractanda despre originea Romanilor din Dacia Trajana. Partea istorica. sarcina 1-3. 8-r. 1-112; 113-360; 361-646. és VI lap. Timisiora, 1857-58. (N. Muz.)

Messgesenge für die Schuljugend. 12-r. 48 l. Temesesvár, 1857. (N. Muz.)

Vade mecum neomystarum. 16 r. l. Temesvarini, 1858. (N. Muz.)

Reim Gebete. 24-r. 12 lap. Temesvár, 1859. (N. Muz.)

Stojatskovits, Alex: Über die Staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Wojwodina ... 2-te vermehrte Auflage. Temesvár, 1860. 8-r. 60 l. (N. Muz.)

Missits János: Rede am 13-ten Sept. 1863. zu Temesvár. 8-r. 27 l. (Városi könyvt.)

Rendszabályok Temesmegyei árvaügyi -. Temesvár, 1861. 8-r. 14 l. (Temes várm. levélt.)

X. Csász. kir. fiókállamnyomda (1851-1867)

Rückblicke auf Temesvar zu der Enthüllungsfeier des Monuments am 17. Jänner 1853. für die tapfere Vertheidigung der Festung im Jahre 1849. Temesvar, 1853. 8-r. 104. és két kép. (Temesvár, katonai Casino.)

Handbuch der Wojwodschaft Serbien und des Temeser Banates, sammt der Militärgrenze, für das Jahr 1854. 8-r. VI. és 398 l. Temesvar, 1854. (Temesm. levéltár.)

-. für das Jahr 1855. 8-r. VI. 544 l. Temesvar, 1855. (U. ott.)

Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer in Temesvar an das hohe k. k. Ministerium über die Zustände der Industrie in den Jahren 1853 bis 1856. Temesvar, 1858. 8-r. 280 és függelék. (Ipar- és keresk. kamara, Temesvár.)

Lexicon. Topographisches Lexicon der Wojwodschaft Serbien mit dem Temeser Banate und der k. k. serb. banat. Militärgrenze. Temesvar, 1859. 4-r. 43 és térkép. Herausgegeben von der k. k. Postdirektion in Temesvar. (Temes várm. levélt.)

Stojatskovits Alex: Über die Staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Wojwodina. Temesvar, 1860. 8-r. 47 l. (N. Muz.)

XI. Főrk és Társa nyomdája (1857-1871)

Programm. - Siebentes - des k. k. Gymnasiums in Temesvar; am Schlusse des Schuljahres 1856/7. 4-r. 42 l. Temesvar, 1857. (N. Muz.)

-. Achtes - für das Schuljahr 1857/8. 4-r. 42. Temesvar, 1858. (U. o.)

Lupulov Petru: Despre Barbatii Straluciti a cetatei Roma. Timisiora, 1857. 8-r. 157. (N. Muz.)

Theatergesetze für jene unter der Leitung des Schauspiel-Direktors Joseph Szabó stehenden Bühnen. Temesvar, 1858. 8-r. 15. (N. Muz.)

Auszug aus dem provisorischen Amtsunterrichte zum Heeresergänzungsgesetz für die Landesgemeinden der Serbischen Wojwodschaft und des Temeser Banats. 4-r. 57 l. Temesvar, 1859. (Temesvár városi könyvtár.)

Acta Synodalia, collecta per P. Oltványi. Temesvarini, 1859. 8-r. 115. (Csanádi püsp. könyvt.)

Joska, der Flüchtling, oder drei Jahre nach 1848. Temesvar, 1861. 8-r. 31. (Délm. Tört. és Rég. Muz.)

Temesvarer Gemeinnütziger ... Volks- und Hauskalender 1857-től 1871-ig. (Városi könyvt.)

Missics János: Die Holzfrage der Temeser und Krassoer Staatsherrschaften. Temesvar, 1868. 8-r. 52. (Városi könyvtár.)

XII. Steger Ernő nyomdája (1866-1871)

Ordines Circulares ad venerabilem clerum Almae Dioecesis Csanadiensis, de annis 1864-67. VII. és 187 l. 4-r. Temesvarini, 1867.

-: de annis 1868-69. Temesvarini, 1869. 4-r. 3 levél, index és 133 l. (Csanádi püsp. könyvt.)

Ordo Officii Divini. ... pro anno 1868 ... ad usum Dioec. Csanadiensis ... kis 8-r. 142 lap. Temesvarini, 1867. (Csanádi püsp. könyvt.)

-: pro anno 1869. 8-r. 146 l. (U. o.)

-: pro anno 1870. 8-r. 142 l. (U. o.)

-: pro anno 1871. 8-r. 146 l. (U. o.)

Schematismus veneb. cleri dioec. Csanadiensis. 8-r. 1867-től 1872-ig évenként egy-egy kötet. (Csanádi püsp. könyvt.)

Verhandlungen der vierten südungarischen Lehrer-Versammlung ... zu Csákova ... 1870 ... von Michael Eisler Temesvar, 1871. 8-r. 92 l.

Der Beobachter. Allgemeiner Stadt- und Land-Kalender ... 4-r. 1867 óta évenként egy-egy kötet. (Városi könyvtár.)

XIII. Magyar testvérek nyomdája (1867-1871)

Ortmayr (Ortvay) *Tiv*: Itészet és Vitiligitismus ... Temesvár, 1869. 8-r.

Hirschfeld M. dr: Rede zur Feier der Gleichberechtigung der Izraeliten, gehalten zu Temesvar am 26. Január 1868. von - - - Oberrabbiner. Temesvar, 1868. 8-r. 13. (Délm. Tört. és Rég. Muz.)

XIV. Diemer Károly nyomdája (1867-1871)

Instruktion für fünf sämmtliche je Züge des freiwilligen bürgerlichen Feuerlösch-Corps der Freistadt Temesvar. Temesvar, 1876. 8-r. 43. (Városi könyvt.)

Temes vármegye 1870. évi népszámlálása. Temesvár, 1870. 8-r. 31.

Ormós Zsigmond, Temes vármegye főispánjának beiktatási Emléke. Temesvár, 1871. 8-r. 32. (Temes várm. levélt.)

Ormayr Tivadar: A Horvát-Slavon-Magyar Határőrvidék kifejlődésének logikája ... és a magyar Consitutionalismus ... Első rész: A határőrvidék kifejlődésének Logikája. Temesvár, 1871. 8-r. 5 lev. és 167 l.

XV. Uhrmann M., Uhrmann-Blau, majd Blau M. nyomdája (1869-1871)

Ormós Zsig: Murányi Ignác ... Emléke. Temesvár, 1869. 8-r. 30.

-: Erinnerung an Ignaz Murányi, weiland Obergespan des Temeser Comitats. Temesvar, 1869. 8-r. 32.